

Анка Игнатова

**НАЦИОНАЛНОТО
ДОКУМЕНТАЛНО
НАСЛЕДСТВО И
БЪЛГАРСКИТЕ
МУЗЕИ
(1878–1989 г.)**

Фабер • 2013

Анка Тодорова Игнатова

**НАЦИОНАЛНОТО
ДОКУМЕНТАЛНО
НАСЛЕДСТВО И
БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ
(1878 – 1989 г.)**

© Анка Тодорова Игнатова – автор, 2013

© Издателство „Фабер“, 2013

ISBN: 978-954-400-906-9

Съдържание

Увод.....5

Първа част

Приносът на музеите за опазване на документалното наследство на България до началото на организираното архивно дело.....12

1. Формирането на архивни сбирки към български музеи в периода 1878 – 1944 г..... 12
2. Музеи и документално наследство от 9.IX.1944 до 10.X.1951 г.....47

Втора част

Спорът между архиви и музеи за документите от състава на Държавния архивен фонд (1951 – 1989 г.) 90

1. Опити за преодоляване на противоречията в нормативната база на музеите и архивите по отношение на документалното наследство (10.X.1951 – 1974 г.)..... 90
2. Активизиране на опитите за целесъобразно решаване на въпроса относно архивните документи в музеите след обнародването на Закона за Държавния архивен фонд от 1974 г..... 129

Заклучение..... 183

Библиография 190

Списък на съкращенията..... 198

УВОД

Издирването и събирането на архивни документи за миналото на българския народ започва още през периода на Българското възраждане като част от общото движение за издирване на старини. Интересът към тях е провокиран от „История славянобългарская“ на Паисий Хилендарски и намира ревностни поддръжници в лицето на възрожденските ни дейци. За тях старините и в частност старите документи са доказателство, свидетелство за славното минало на българите и мощно средство в процеса на формиране на национално самосъзнание. Те се използват поради това си качество в борбата за светска просвета, независима църква и политическо освобождение.

Изключителна роля за формирането на ценностно отношение към документалното ни наследство и въобще към културно-историческото наследство като цяло изиграва възрожденският периодичен печат. Почти всички вестници и списания декларираат в своите редакционни статии намерението си да бъдат трибуна за оповестяване на откриваните тук и там в различни краища на българските земи, а и извън тях, стари документи, ръкописи и други старини. Освен дописки и съобщения за намереното, на страниците на периодиката започват да се появяват и текстове на писмени исторически извори, обнародвани било изцяло, било в извлечение. По този начин се осигурява донякъде и необходимата на зараждащата се българска историческа наука печатна изворова база, предоставя се информация също за други, непубликувани в текст исторически извори.

Подчертаният интерес на българите към миналото и към неговите следи не е случаен. Той е силно повлиян от проникналите по нашите земи идейни течения на новото време. Мнозина възрожденски дейци ясно осъзнават значението не само на оцелялото през вековете документално наследство, а така също и на документите, възникнали в резултат от собствената им дейност или от дейността на ръководените от тях организации, и полагат необходимите грижи за тяхното запазване.

В резултат на засиления интерес към историческото минало и веществените доказателства за него представители на възрожденската ни интелигенция поставят началото и на сбирки от старини. Те имат универсален характер, тъй като включват в своя състав всякакви исторически свидетелства – вещи, книги, документи. През първата половина на XIX в. се появяват частни сбирки, а от средата на същия век и обществени – към някои от новосъздадените читалища. В отворено писмо до българските читалища Марин Дринов определя издирването и събирането на старини като една от основните им задачи. По-късните проучвания обаче показват, че задачата не е припозната като техен приоритет, тъй като по-малко от 10 процента от основаните до Освобождението читалища създават такива сбирки¹. Най-голямата обществена сбирка от старини (в това число и документи) през този период успява да формира основаното през 1869 г. в Браила Българско книжовно дружество.

В условията на чужда политическа зависимост българите нямат възможност за системно и организирано издирване на старини и не успяват да създадат свой музей. След освобождението от османско владичество (1878 г.), когато се поставят основите на модерната буржоазна българска държава, са вече налице обективни предпоставки за възникване на музеи, библиотеки и архиви като места на паметта. Въпреки това до средата на XX в. в България не се изграждат специализирани архивни учреждения. С издирването и опазването на оцелялото документално наследство от епохата на Възраждането и останалите, създадени във времето до Освобождението ценни документи, се ангажират голям брой музеи, библиотеки, читалища и други културни, научни и религиозни институции. В резултат от тази тяхна дейност се формират малки или по-големи колекции от документи, доста разнородни като видов състав и тематика.

С издадения на 10.X.1951 г. от Президиума на Народното събрание Указ № 515 за създаване на Държавен архивен фонд се поставя началото на организираното архивно дело в България. Всички ценни документи в страната се обявяват за собственост на държавата, а техните притежатели се задължават да ги предадат на новоучредените държавни архиви. Само няколко месеца по-късно Министерският съвет приема основополагащия нормативен до-

кумент за опазване на паметниците на културата и развитието на музейното дело в социалистическа България – Постановление № 1608 от 30.XII.1951 г. С него се дава право на музеите да събират и съхраняват документи в качеството им на паметници на културата. Противоречията в законодателно отношение и възникващите понякога сблъсъци в общата зона на събирателска дейност на музеи и архиви поражда спор, който бележи взаимоотношенията на двете институции в продължение на десетилетия.

С настоящето изследване се цели да се очертае приносът на българските музеи за опазването на документалното наследство до началото на организираното архивно дело в средата на XX в. и да се изясни същността на възникналия спор между утвърдилите се във времето музейни институции и новосъздадените държавни архиви – в контекста на проблема за централизацията в архивното дело у нас в периода до 1989 г.

В научната ни литература липсва цялостно изследване за документалното наследство, оказало се на съхранение в българските музеи. Налице са само няколко публикации, посветени на музейните архивни сбирки, възникнали в периода до началото на организираното архивно дело. Най-цялостно историята на тези сбирки е представена от Здравко Радонов². Историята на Архива на Възраждането е обстойно проучена от Младен Радков³, а тази на Софийския градски архив при Столичната община, който до 1946 г. е част от структурата на Столичния музей, макар и не дотам детайлно, е показана от Младен Радков и Николай Савов⁴. Информация за по-крупните архивни сбирки на музеи, както и на други институции, се съдържа в общите изследвания върху историята на архивното дело в България на Мария Кузманова⁵ и Николай Савов⁶. Сведения за тях се откриват и в монография на Анна Кочанкова⁷, в „Увод в архивознанието“ на Стефка Петкова⁸, в публикациите на други автори, разглеждащи конкретни въпроси от историята на българското архивно дело. В трудовете на музейните специалисти Симеон Недков⁹, Соня Пенкова¹⁰, Стефанка Кръстева¹¹, проследяващи историята на музейното дело в България, е отделено в по-голяма или по-малка степен внимание на Архива на Възраждането и отчасти на събраните от някои музеи документални свидетелства за миналото.

Проблемът за издирването и събирането на документи в периода от 9.IX.1944 г. до 10.X.1951 г. е засегнат в някои от посочените общи изследвания за историята на архивното дело и в други публикации.

Отделни аспекти на въпроса относно спора между музеи и архиви по отношение на архивните документи, съхранявани в музеите, са разглеждани в научната литература като част от общия проблем за централизацията в архивното дело на страната. На този изключително важен за архивната система (и за научната ни общественост) проблем, особено в периода до 1989 г., са посветени множество публикации. Сред тях са тези на Димитър Минцев¹², на Иван Пейков¹³, на Андриана Нейкова¹⁴ и др. Специално внимание на въпроса за съхраняваните от музеите архивни документи е отделено в няколко публикации на Стефка Петкова¹⁵. А проблемът за взаимодействието на държавните архиви с музеите и библиотеките през 50-те години на ХХ в. е по-целенасочено изследван от Анна Кочанкова¹⁶.

От съществено значение за разглежданата в настоящия труд проблематика е нормативната база на музеи и архиви в периода 1878 – 1989 г. Законодателството относно опазването на културно-историческото наследство и дейността на българските музеи е цялостно представено в монографията на Симеон Недков „История на музейното дело в България“. А проблемите на архивното законодателство са предмет на няколко статии на Димитър Минцев в специализираните периодични издания в областта на архивистиката¹⁷.

В първата част на настоящото изследване се проследява дейността на българските музеи във връзка с издирването и съхраняването на архивни документи в периода от Освобождението до издаването на споменатия Указ № 515 за Държавен архивен фонд от 10.X.1951 г., с който се поставя началото на мрежата от специализирани архивни учреждения. Специално внимание се отделя на въпроса за достъпа до съхраняваните в музеите архивни документи с оглед осигуряването на необходимата изворова база на историческата наука. Различните обществено-икономически условия след съдбовния 9.IX.1944 г. и произтичащите от тях промени както в областта на музейното дело, така и на все още неорганизираното в национален мащаб архивно дело са обективна предпоставка за от-

делното разглеждане на тази проблематика в рамките на два отделни параграфа. Направен е опит и за установяване на допуснатите в научната литература немалко фактологични разминавания.

Във втората част се проследява историята на несеквация и до днес спор между музеи и архиви относно правото на музеите да издирват, събират и съхраняват архивни документи. Разграничението в хронологичен аспект (до и след 1974 г.) идва от промените в архивното законодателство. Преди приемането на Закона за Държавния архивен фонд през 1974 г. основното искане на Архивното управление, във връзка с осъществяването на заложения в Указ № 515 принцип на пълна централизация в архивното дело, е промяна в нормативната база на музеите. В множеството предложения до висшестоящи инстанции от това време се настоява за отнемане на правото на музеите, както и на други неархивни институции да издирват, събират и съхраняват документи, представляващи съставна част на Държавния архивен фонд. След приемането на Закона за Държавния архивен фонд и Правилника за неговото прилагане, с които по-ясно са определени полетата на събирателска дейност на архиви и музеи, акцент във взаимоотношенията между двете институции е декларирането на съхраняваните от музеите архивни документи и предаването на онези от тях, които представляват цял архивен фонд или част от фонд, в държавните или ведомствените исторически архиви. Всички оставащи архивни документи в музеите следва да бъдат обаче регистрирани в Централната фондова картотека на Главно управление на архивите. Тези законови изисквания са валидни, разбира се, и за другите неархивни учреждения. С тях се цели да бъде приведено в известност националното документално наследство и особено намиращото се в музеите, тъй като е най-обемно. Представени са и сведения за фактическото изпълнение на предвиденото от законодателя в тази област.

Въпросът за регистрацията на документалното наследство е изключително актуален и днес във връзка с изграждането на Регистъра на Националния архивен фонд, предвиден по Закона от 2007 г. Надяваме се, че настоящото изследване, представящо историята на проблема, ще бъде от полза и на Държавна агенция „Архиви“ в усилията ѝ за довеждане докрай на поставената пред нея задача.

В заключението се съдържат общи изводи и се правят някои предложения, да се надяваме, полезни.

При разработването на темата са използвани съществуващите публикации, имащи отношение към нея, както и документални издания, текстове на нормативни актове и архивни документи. Изследването върху спора за архивните документи в музеите се базира основно на документи от фонд „Главно управление на архивите“ (Централен държавен архив, ф. 540) поради големите празноти в архивните фондове на Комитета за наука, изкуство и култура, както и на неговите предшественици и правоприменици. В тях почти изцяло липсват документи за развитието на музейното ни дело.

Бележки

¹ **Задгорска, В.** Историческата наука и образование в политиката на българската държава 1878 – 1912 г. С., 2004, с. 32.

² **Радонов, З.** Първите архивни сбирки у нас. – ИДА, кн. 16, 1968, с. 67 – 83.

³ **Радков, Мл.** Из историята на Архива на Възраждането в България. – ИДА, кн. 7, 1963, с. 43 – 65.

⁴ **Радков, М., Н. Савов.** Из историята на Софийския градски архив при Столичната община. – ИДА, кн. 19, 1970, с. 71 – 79.

⁵ **Кузманова, М.** История на архивите и организация на архивното дело в България. С., 1966, 258 с.

⁶ **Савов, Н.** Към историята на българската архивистика. С., 1990, 138 с.

⁷ **Кочанкова, А.** Български институции: устройствена практика и документално наследство (1879 – 1912 г.). С., 2006, 245 с.

⁸ **Петкова, Ст.** Увод в архивознанието. IV изд., В. Търново, 2011, 259 с.

⁹ **Недков, С.** История на музейното дело в България. С., 2006, 369 с.

¹⁰ **Пенкова, С.** Военните музеи на България. Обща история на първите години. С., 2011, 324 с.

¹¹ **Кръстева, Ст.** Студии по музеология. Тотемни, тезауруси, кунсткамери, виртуални пространства. Кн. I. С., 2003, 376 с.

¹² **Минцев, Д.** Към историята на централизираното архивно дело в България. – ИДА, кн. 80, 2000, с. 5 – 29.

¹³ **Пейков, И.** Борбата за осъществяване на централизацията в архивното дело и единството и недробимостта на архивните фондове и техните комплекси. – Архивен преглед, 1987, кн. 3, с. 5 – 14.

¹⁴ **Нейкова, А.** Българската национална архивна система като централизиран модел. – постижения, проблеми, тенденции. – Архивен преглед, 1995, кн. 1 – 2, с. 7 – 14.

¹⁵ **Петкова, Ст.** Съпротивата срещу Указ 515 – причини и последствия (Щрихи към историята на българските архиви 2). – Архивен преглед, 2011, кн. 2, с. 34 – 157; **Същата.** Достъпът до архивни материали, съхранявани в музеите. Материали за размисъл. – Архивен преглед, 2006, кн. 3 – 4, с. 33 – 41.

¹⁶ **Кочанкова, А.** Българско документално наследство – традиция, институции и реформи през 50-те години на ХХ век. – Историческо бъдеще, 2008 – 2009, кн. 1 – 2, с. 237 – 267; **Същата.** Създаването на модерната архивна система в България: конфликтни полета и сътрудничество при документирание на миналото. – Архивен преглед, 2011, кн. 2, с. 186 – 196.

¹⁷ **Минцев, Д.** Към въпроса на архивното законодателство в България. – Известия на Научния архив на Българската академия на науките, кн. 4, 1968, с. 17 – 31; **Същият.** Нови данни за архивното законодателство в България. – Архивен преглед, 1982, кн. 3, с. 34 – 41; **Същият.** Проектозакони за създаване на архивна система в България. – ИДА, кн. 74, с. 69 – 106.

ПРИНОСЪТ НА МУЗЕИТЕ ЗА ОПАЗВАНЕ НА ДОКУМЕНТАЛНОТО НАСЛЕДСТВО НА БЪЛГАРИЯ ДО НАЧАЛОТО НА ОРГАНИЗИРАНОТО АРХИВНО ДЕЛО

1. Формирането на архивни сбирки към български музеи в периода 1878 – 1944 г.

От Освобождението до средата на ХХ в. в България не се създават специализирани архивни учреждения, в които да се концентрира както оцелялото документално наследство до Освобождението, така и ценните документи, възникнали в резултат от дейността на различни институции и лица във възстановената държава. С издирването и съхраняването на документални свидетелства, най-вече за възрожденския период, се занимават преди всичко библиотеки и музеи, а така също читалища, археологически и исторически дружества, училища и други културни, научни и религиозни институции. Сред тях особено място заемат музеите.

Най-голямата архивна сбирка, създадена в рамките на български музей, е Архивът на Възраждането. Неговият пръв изследовател – Младен Радков, го определя като „първото по рода си архивно учреждение у нас, което години наред е изпълнявало функциите на български национален архив“¹. Твърдението на проф. Крумка Шарова, че изключителната заслуга за създаването на Архива на Възраждането принадлежи на Стоян Заимов и че архивът възниква към просъществувалия според нея от 1900 г. поне до 1908 г. Музей на Българското възраждане и освободително движение², е неоснователно и несъответстващо на изложените по-долу факти, отдавна

известни в научната литературата, посветена на историята на архивното и музейното дело в България.

Още в края на 80-те години на XIX в. в качеството си на редактор на Сборника за народни умотворения, наука и книжнина (СБНУНК)³ проф. Иван Шишманов съдейства за събирането и съхраняването, както и за публикуването на множество архивни документи в рамките на специално разкритата в изданието рубрика „Материали за историята на Българското възраждане“⁴. В редакционната статия на книжка III на СБНУНК от 1890 г., писана по всяка вероятност от проф. Шишманов, се апелира към читателите: „да побързаме да съберем за историята поне онова, което може да се намери, та дано да се запази от зъба на времето“, и се изразява увереност, че „в кратко време ще се наберат толкова материали, щото ще може успешно да се почне разработването на новата ни политическа и литературна история“⁵. Пояснява се, че „под думата материали ний разбираме сичко, което може да способства за разяснението и осветлението на „Възраждането“ ни, без да правим разлика между документи, писани от ръката на самите лица, историята на която се трудим да възстановим, и устните или писмени показания на техните починали или живущи още съвременници, ако тия показания, разбира се, не носят характер на критически студии...“⁶ Редакцията обявява, че в тази рубрика или в края на отделните броеве на Сборника ще публикува, освен архивни документи, и „портретите (фотографии или писани ликове) на народните дейци“. За целта призовава техните притежатели да ги изпратят в Министерството за заснемане, след което ще им бъдат върнати обратно, ако не се съгласят „да ги отстъпят, за да служат за допълнение на оная сбирка в Народния музей, която скоро може да се отдели в особена секция под название „Музей на Българското възраждане“⁷.

Това изявление дава основание да се приеме, че идеята за Музей на Възраждането е лансирана още през 1890 г. от редакцията на официалното издание на Министерството на народното просвещение (МНП) – СБНУНК. В периода от Освобождението до средата на XX в. именно това министерство определя и осъществява държавната политика в областта на културата. Със Закона за издирване на старини и за спомагане на научни и книжовни предприятия⁸

от 1890 г., изработен въз основа на Временните правила за научни и книжовни предприятия от 1888 г., възникналото в периода до 1878 г. културно-историческо наследство на страната получава юридическа защита от страна на държавата. През 1891 г. се приема първият Закон за народното просвещение, който поставя под надзора на Просветното министерство и културните институции.

Ръководителите на МНП и на редакцията на СБНУНК определят мястото на бъдещия Архив на Възраждането в Народния музей. По това време музеят все още е отдел на Народната библиотека, който обаче през 1892 г. се обособява като самостоятелна институция. Първоначално получените в редакцията на СБНУНК материали се препращат за съхранение в Народната библиотека, но скоро тази практика е преустановена. В резултат на това към редакцията на СБНУНК се създава една значителна архивна сбирка, но за да бъде тя достъпна и лесна за използване от изследователите, е било необходимо нейното подходящо организиране в специално учреждение⁹.

Идеята за създаване на Архив на Възраждането придобива конкретни очертания почти десетилетие по-късно. Учреденият на 18.VIII.1899 г. във връзка с подготовката за честване на 25-годишния юбилей от Освобождението на България Комитет „Цар Освободител Александър II“ под председателството на Стоян Заимов си поставя следните основни задачи: издигане от името на българския народ на паметник на Царя Освободител; изграждане на Музей на Българското възраждане в чест на загиналите борци; построяване на Инвалиден дом за поборниците. В отправеното на 15.XII.1900 г. до кметовете на общини в страната въззвание за създаване на клонове на Комитета се изтъква, че в музея „свято ще се пазят всички наши исторически документи, като се почне от оригиналните писма и други книжа на всички наши деятели по духовното ни и политическо възраждане, заедно с всички видове оръжия...“¹⁰. В чл. 4 на съставената програма за работата на музея се уточнява: „ще има отдел, в който да са събрани: цялата книжнина на църковната борба и книжнината на пропагандирането между народа на идеята за извоюване на политическата ни независимост с оръжие в ръка. И изобщо всичко, писано и печатано на български или на други

езици, и което е имало значение при възраждането на българския народ, както и портрети, картини и пр.¹¹, т.е. на архивната сбирка се определя едно по-специално място в структурата на бъдещия музей – предвижда се обособяването ѝ в специален отдел. И макар да се пристъпва към изготвяне на проект за сграда и към активна събирателска дейност, в която чрез апели Комитетът успява да ангажира широки кръгове от населението, идеята за изграждането на Музей на Българското възраждане не получава финансова подкрепа от държавата, а събраните обществени средства се оказват недостатъчни, поради което десетилетие по-късно замира.

Началото на отдавна замисления Архив на Възраждането се поставя през 1904 г., когато по инициатива на министъра на народното просвещение проф. Иван Шишманов към Народния музей се основава архивна сбирка. Според Младен Радков това е възможно най-доброто решение на въпроса при тогавашните условия¹². Подобно мнение изказва и Мария Кузманова, считайки този културен институт за „най-близък по задачи до един архив“¹³.

Като се изключи споменатото вече схващане на проф. Крумка Шарова за възникването на Архива на Възраждането към Музея на Българското възраждане¹⁴ (съществуващ като идея, но не и на практика¹⁵), в специализираната научна литература, макар и по-рядко, се среща и още едно твърдение относно първоначалното място на Архива на Възраждането, а именно – Училищния музей при МНП (известен и като Педагогически музей). Авторите, които посочват това, се позовават на Лилия Киркова¹⁶, която се доверява на написаното от В. Йорданов в „История на Народната библиотека в София“ (1930 г.).

Специалистите в областта на историята на архивното и музейното дело, които приемат, че Архивът на Възраждането се създава към Народния музей, възприемат за меродавно казаното в монографичния труд на Мария Кузманова „История на архивите и организация на архивното дело в България“ (С., 1966, с. 72.). Тя от своя страна използва по-достоверен източник на информация – Известията на самия Етнографски музей от 1921 г. (кн. 3 – 4, с. 123 – 124). Сведението в периодичното издание на музея се потвърждава и от Димитър Страшимиров, който в предговора към „История на

Априлското въстание“ от 1907 г. пише, че Архивът на Възраждането временно се помещава „още в пелени“ в Народния музей¹⁷, а в предговора на том първи на сборника „Архив на Възраждането“ от 1908 г. – че именно той е „проектираната сбирка“ в чл. 4 на програмата на Комитета „Цар Освободител Александър II“ и „засега не е друго, освен основа на бъдещия Музей на Възраждането“¹⁸.

За възникването на Архива на Възраждането в структурата на Народния музей свидетелства и съобщението по повод смъртта на неговия пръв „завеждащ“ Йордан Попгеоргиев, публикувано в Известията през 1921 г.: „...За музейното дело у нас от най-голямо значение е работата му като командирован учител към Народния музей от 1903 до 1906 г. и като директор на Народния етнографски музей от 1910 до 1911 год. Покойният пръв съзна необходимостта да се основе сега съществуващият при музея Архив на Българското възраждане. Тогавашният министър на народното просвещение г[н] д-р Ив. Д. Шишманов достойно оцени тази идея и го натовари да я осъществи при тогавашния Народен музей“¹⁹. Тези думи са поредното доказателство и за това, че не събраните от Стоян Заимов документи са в основата на най-крупната по онова време в България архивна сбирка²⁰. С което ни най-малко не се омаловажава приносът му за нейното обогатяване.

В резултат на усилията на Й. Попгеоргиев и щедрата подкрепа на проф. Шишманов за по-малко от година в Архива на Възраждането са събрани и в значителна степен подредени около 4000 документа. На 14.IV.1906 г. Министерството на народното просвещение утвърждава Правилник за Архива на Възраждането при Софийския народен музей²¹, който го определя като самостоятелно учреждение, макар и структурна част на музея. Той „се завежда от особен чиновник“ (т. 1), който съгласно т. 10 от Правилника „се грижи за наредбата и увеличаването на сбирката, за воденето на инвентарите и за преписката“, а в края на годината „представя на министъра на народното просвещение рапорт за състоянието на архива“.

Предназначението на Архива на Възраждането според неговия правилник е „да сгрупира на едно място и тури в ред всичко, що се отнася до духовния живот на българите през XVIII и XIX век, та да може въз основа на събрания материал да се проучи по-обстойно

Българското възраждане⁴²². Следователно в този архив би трябвало да се концентрират всички документи, съответстващи на неговия профил, за да бъдат до голяма степен улеснени изследователите на възрожденската епоха и като цяло да се подпомогне развитието на българската историческа наука.

С такава цел се формира и архивната сбирка към редакцията на СБНУНК. А както вече се спомена, грижи за издирване и събиране на документалното наследство за Възраждането полагат и други институции, както и отделни лица. Така например още със създаването на Народната библиотека в София там, наред с книгите, започват да постъпват и документи, възникнали в резултат от дейността на български учреждения, организации и лица, а така също и на турската администрация по нашите земи. Крупна сбирка от документи формира и Народната библиотека и музей в Пловдив, като първоначално с издирването им се ангажира музеят, а по-късно с тази задача се заема самата библиотека. Активна събирателска дейност развиват бившите участници в националноосвободителните борби като Захари Стоянов, Стоян Заимов, Никола Обретенов, изявяващи се като историци-любители, както и професионални учени, сред които се открояват проф. Иван Шишманов и д-р Димитър Страшимиров.

След време някои от посочените сбирки или части от тях постъпват в Архива на Възраждането, но в редица случаи това става не директно. Така например част от документите, събрани от редакцията на СБНУНК, както и тези от Пловдивската комисия и от Д. Страшимиров за написване на историята на Априлското въстание са предадени най-напред в официално открития на 23.IV.1905 г. Училищен музей при МНП²³. Те са в основата на неговия исторически отдел²⁴ и според М. Радков „числото им приблизително било равно на материалите, съхранявани вече в Народния музей“²⁵. Историческият отдел според Правилника на Училищния музей при МНП от 12.VIII.1905 г. включва „...летописи, училищни закони, правилници, програми, контракти и условни писма, статистики, разни ръкописи, модели, печати, дипломи, декрети, признания, сведения за някогашни учителски дружества и събори, техните решения, програми и правилници, сбирки от стари черковно-училищни

песни и речи; портрети на видни педагози и учители и въобще на лица, заслужили с нещо за народната просвета, картини из училищния живот...²⁶. Другите два отдела са съвременен отдел и педагогическа библиотека. Основните задачи на музея, създаден в съответствие с тогавашната европейска практика, са да подпомага снабдяването на училищата със съвременни учебни помагала, както и самообразованието на учителите, и да събира и съхранява важните за историята на българското учебно дело материали (§ 2)²⁷. В § 3 на Правилника се уточнява, че в музея се събират и съхраняват български и чуждестранни съвременни учебни помагала, „както и материали, що засягат миналото на българското учебно-възпитателно дело, неговия развой и сегашното му състояние“. Музеят не успява да развие някаква активна събирателска дейност по отношение на документите поради дублирането ѝ в голяма степен от Архива на Възраждането при Народния музей. Това е една от причините постъпилите в него документи да бъдат предоставени за по-нататъшно съхранение в Архива на Възраждането, което по всяка вероятност се извършва в началото на 1907 г.²⁸.

Междувременно през 1906 г. се създава Народният етнографски музей, като от Народния музей се отделят етнографският отдел и Архивът на Възраждането. Според Велико Йорданов подобно решение се налага не от по-голямо сходство на етнографските и архивните материали, а от необходимостта да се оправдае съществуването на първо време на отделен етнографски музей²⁹. Самото пренасяне на Архива на Възраждането в новосъздадения музей се извършва по-късно – в края на 1908 г.³⁰, като в Народния музей остава една много малка част от него – „стари ръкописи, няколко писмени документа от времето на Възраждането, печати и др. подобни“³¹. През 1910 г. някои от тях постъпват в Етнографския музей, а други – в Народната библиотека³².

В рамките на Народния етнографски музей Архивът на Възраждането е част от историческия отдел. Съгласно чл. 380 на Закона за народното просвещение от началото на 1909 г. отделът „съдържа документи по възраждането на българския народ и български печатни произведения от времето на това възраждане...“³³. В § 4 на издадения в допълнение на закона Временен правилник за Народния

етнографски музей от 31.X.1909 г. се уточнява: „документи и предмети по духовното и политическо Възраждане...“³⁴. На практика с посочените нормативни актове се регламентира събирането и съхраняването на документи с политически характер (т.е. отнасящи се до националнореволуционните борби), за които не става въпрос в Правилника от 1906 г. Началото на политическия отдел на Архива на Възраждането според Мл. Радков се поставя от Д. Страшимиров през 1907 г., след прехвърлянето на архивната сбирка от Училищния музей, включваща събраните от него и от Пловдивската комисия материали по историята на Априлското въстание и някои други, постъпили впоследствие³⁵.

Законът за народното просвещение значително разширява задачите на историческия отдел на Народния етнографски музей, като освен „да събира и пази всички документи, които имат каква и да е връзка с историята на Българското възраждане“, той трябва „да събира и копира всички документи в странство, които имат какво и да е отношение към възраждането на българския народ“³⁶. В тази връзка през 1911 г. директорът на музея Йордан Попгеоргиев е командирован за един месец в градовете Одеса, Киев, Кишинев, Болград, Яш, Браила, Галац, Кюстенджа, Букурещ, Александрия, Корабия, Белград, Ниш, Враня и Пирот. Целта на обиколката му е „да проучи условията, при които могат да се съберат материалите по нашето Възраждане, пръснати в чужбина“³⁷.

Издирването на материали, в това число и документи, извън територията на българската държава се активизира по време на войните за национално обединение. В научните експедиции, организирани от Щаба на действащата армия, влизат и представители на Народния етнографски музей. Информация за резултатите от дейността им се съдържа в рапортите на учените. Така например от рапорт на Л. Попов от август 1917 г. става ясно, че е бил командирован на 1 май същата година в Румъния като етнограф при Щаба на Трета армия, с цел да проучи историята на българските селища и да събере исторически паметници за историята на Българското възраждане, които според него, „намерени и описани, биха били ценен принос за нашия Етнографски музей и следователно за нашата история“. С голямо съжаление констатира, че в посетените от него

български центрове „повечето български исторически документи, където повече, където по-малко, изпитали една и съща съдба в Румънско – изгаряне и унищожение“³⁸. Все пак в Букурещ той успява да открие две фотографски снимки „от исторически интерес“, а в Браила – кондика на българската църква от 1872 – 1874 г. Като цяло сравнително малък е броят на постъпленията в историческия отдел на Етнографския музей в резултат от дейността на научните мисии по време на войните. Известно е още, че през 1924 г. Архивът на Възраждането се обогатява с документи от Одеса и Галац и с някои документи, свързани с румънското владичество в Бесарабия³⁹. А десет години преди това Музейният комитет взема решение да бъдат направени постъпки за прибиране на документите по църковния въпрос от всички църкви и манастири (включително и от църквата „Св. Стефан“ в Цариград), както и да бъдат взети съвременни мерки за събиране на документите от новоосвободените земи⁴⁰.

В своята събирателска дейност Архивът на Възраждането си позволява да надхвърли определените му от Закона за народното просвещение хронологически рамки. Например през 1910 г. Музейният комитет оценява и откупува 457 телеграми, записки, протоколи и други документи от архива на покойния Трайко Китанчев, отнасящи се до преврата и контрапреврата през 1886 г.⁴¹. Без да е извършена промяна в Закона, на заседание от 14.III.1914 г. Музейният комитет взема решение „да се откупват документи и за събития и след Освобождението, особено такива от освободените и новопо-робените български земи“. Условието е това да става „винаги след изрично решение на комитета“, а мотивът – „защото засега няма друго учреждение, гдето да се прибират такива писмени материали от миналото“⁴². В друг документ (от 1921 г.), по повод обвиненията на тогавашния уредник на историческия отдел при Народния етнографски музей за незаконно приетите документи от следосвобожденския период, Музейният комитет оправдава това свое решение с необходимостта „да се запазят, понеже няма друго учреждение освен архива, което да ги запази, и при мисълта, че сегашният архив на Възраждането ще послужи за основа на бъдещия ни Държавен архив“⁴³. Изтъквайки, че това всъщност е заслуга, а не прегрешение на музея, комитетът изразява неоправдалата се впоследствие

надежда, „че след време развитието на самия архив ще наложи едно изменение на закона в този смисъл“, и ще го определи като „архив на най-новата ни история и преди и след Освобождението“⁴⁴.

Приетият през 1909 г. Закон за народното просвещение вмества в дълг грижата по събирането на запазените все още тук и там ръкописи, старопечатни книги и документи, освен на Народния етнографски музей, така също и на народните библиотеки в София и Пловдив. На извънредно заседание от 11.IV.1914 г. Библиотечният комитет на Народната библиотека в София взема решение да се внесе доклад за изменение на Закона. Една от предлаганите промени е „от чл. 376 да се изхвърлят точките: в) и г)“, което означавало Етнографският музей да се лиши от право да издирва и съхранява документи. Другото предложено изменение се отнася до промени в структурата на библиотеката, имащи за цел обособяването на архивен отдел. Исканията на ръководството на библиотеката са тя да разшири своите задачи, „като събира и пази всички документи на български писатели и културни дейци“⁴⁵. Месец по-късно (21 май) на редовно заседание комитетът приема следното решение: „Да се ходатайства пред Министерството на народното просвещение, щото събраните при Народния етнографически музей старопечатни книги и ръкописи да бъдат препратени в Народната библиотека, щото не им е мястото в музея...“⁴⁶. С предложеното изменение се цели преди всичко да бъдат събрани на едно място и без това малкото на брой запазени ръкописи, за да могат да бъдат „системно проучени и описани и направени лесно достъпни за наши и чужди учени“⁴⁷. Една от задачите, които библиотеката си поставя през 1915 г., е да допълни с новите постъпления изготвения от проф. д-р Беню Цонев през 1910 г. „Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София“⁴⁸.

Ръководството на Народната библиотека подновява опитите си в тази посока след Първата световна война, когато всъщност се поставя началото на една по-мощна и целенасочена събирателска дейност по отношение на архивните документи. През 1919 г. Стилиян Чилингиоров предлага някои допълнения в Закона за народното просвещение, за „да се привлече в Народната библиотека Архивът на Възраждането“ и да се прибират документите, отнасящи се до

видни личности от близкото минало и от съвремението⁴⁹. А мотивът му, който по-късно често се цитира в научната литература в подкрепа на идеята за пълна централизация в архивното дело у нас, е: „Днес [...] това държане на архива в музея е безсмислица; време е да се разбере, че действително е голямо остроумие да може да се сети човек, че книжовни документи – вестници, списания, книги, писма и пр., може да се пазят между дрехите и занаятчийските сечива на българския народ“⁵⁰.

С новия Закон за народното просвещение от 21.VII.1921 г. отдавна заявеният стремеж на Народната библиотека в София да се превърне в център не само на книжовното, но и на документалното ни наследство, е постигнат, поне де юре. Към библиотеката се създава Архивен отдел, на който се поставя задачата „да събере и пази всички документи, които имат връзка с миналото на България“⁵¹. Съгласно забележка II към чл. 379 на Закона Архивът на Възраждането остава на временно съхранение в Етнографския музей като „Отдел на Възраждането“ до предаването му в Народната библиотека. Едва през 1923 г. Библиотечният комитет внася в Министерството на народното просвещение предложение съставляващите архива документи „да се присъединят към архива на Народната библиотека, тъй като разделянето на архивните материали на две места – в Народната библиотека и в Етнографския музей, е свързано с редица несгоди и за науката, и за правилната уредба за учрежденията, и за икономията“⁵².

В резултат на издадено предписание от Министерството на народното просвещение през месец март 1924 г. Архивът на Възраждането се предоставя за по-нататъшно съхранение и използване (и до днес) на Народната библиотека в София. Размерът на постъплението възлиза на малко над 11000 документа. В Етнографския музей остават някои документи с по-особен статут. За това свидетелства едно писмо на директора на Народния етнографски музей Кръстьо Миятев от лятото на 1942 г., с което предлага на директора на Народната библиотека да бъдат прибрани от поверената му институция „13 сандъка, съдържащи архивите на разни македоно-одрински дружества“, тъй като счита, че „мястото им не е в Етнографския музей, а в архивния отдел при Народната библиотека“. В писмото

се посочва още, че „архивите Ви се предават в 13 заковани сандъка, така както са били донесени и съхранявани досега в музея“⁵³.

Налице са няколко по-ранни документи за въпросните „сандъци“. От доклад на просветния министър Стоян Омарчевски до председателя на Министерския съвет от 3.XI.1922 г. става ясно, че през 1908 г. в Етнографския музей постъпват за съхранение от Министерството на вътрешните работи 16 сандъка с документи на Македоно-одринската организация, а през 1911 г. от Министерството на външните работи – 6 пакета с документи на Българските конституционни клубове в Солун. Това дава основание да се предположи, че на музея се е гледало като на по-надеждно място за отговорно съхранение на документи по онова време, отколкото на Народната библиотека. Мотивът за подобно решение може да се разглежда и като подкрепа на схващането на Д. Страшимиров, че Архивът на Възраждането ще представлява основата на бъдещия държавен архив. По силата на постановление на Министерския съвет от 10.XI.1922 г. се разрешава достъпът само до онези от предоставените от изпълнителната власт през 1908 и 1911 г. документи, които не са в състояние да навредят на интересите на страната, като за целта се възлага на тогавашния министър на народното просвещение да определи лицата, които да извършат проучването и систематизирането на документите. До научно-техническата им обработка така и не се стига. Въпросните документи са предоставени на Народната библиотека вероятно след 1944 г., ако се съди по един доклад от 22.V.1947 г. на старши уредника на нейния Архивен отдел Иван Панайотов, адресиран до директора на библиотеката Тодор Боров. В него се изтъква, че за привеждането в известност на събраните през последните 4 – 5 години документи „най-много време ще ни отнеме неотдавна прибраната от Етнографския музей архива, която се намира в 14 грамадни сандъка“⁵⁴.

Година след като Архивът на Възраждането е преместен в Народната библиотека в София, проф. Васил Стоин основава музикалния архив на Народния етнографски музей, в който през 1943 г. вече се съхраняват над 25 хиляди записа на народни песни и мелодии⁵⁵. С течение на времето в музея се натрупва и друг масив от документи, които са на нетрадиционни носители – негативи и снимки, чиито брой през 1943 г. възлиза на над 10 хиляди⁵⁶.

След Народния етнографски музей една от най-значимите архивни сбирки през разглеждания период формира основаният през 1921 г. Църковен историко-археологически музей. Началото на сбирката е поставено още през 1896 г., когато Светият синод нарежда на епархийските началства да предадат намиращите се в тяхно притежание и известност стари документи, „за да бъдат поставени под ред и съхранение в синодалната библиотека“⁵⁷. По силата на Правилника на Църковния историко-археологически музей, приет от Св. Синод на 13.XII.1921 г. и утвърден от МНП на 17.II.1923 г., книжовните паметници и документите за църковната история на българския народ са обект на неговия църковно-исторически отдел. В § 6 се доуточнява, че в „в този отдел ще се събират и биографически материали за видни наши йерарси и духовни или мирски лица, служители на църквата“. Начините за неговото попълване са регламентирани в § 13: „1) чрез прибиране на принадлежащи на Българската православна църква излезли от употреба църковни старини и документи, находящи се в подведомствени на църквата учреждения и институти, и 2) чрез подаръци и разкопки“⁵⁸. В забележка към същия параграф се пояснява, че при извънредни случаи за откупуването на някоя особено важна църковна старина е необходимо решение на Музейния комитет, утвърдено от Св. Синод.

С течение на времето в църковно-историческия отдел на Църковния историко-археологически музей постъпват множество писма, послания, църковни и манастирски кондики, фермани за назначаване на архиереи, за награждаване на църкви и пр., прокламации, прошения, изявления и други документи по църковния въпрос от втората половина на XIX в.⁵⁹. Заслугата за това и въобще за изграждането на този музей като първостепенна културна институция принадлежи на неговия основател и дългогодишен директор протойерей Иван Гошев, професор по литургика, християнска археология и църковно изкуство (1921 – 1958 г.). Изключителен ерудит, който с голямо усърдие обикаля страната, дава указания за издирване и събиране на старини. Във връзка с прилагането на Окръжно № 834 от 29.I.1930 г., имащо за цел да съдейства за преодоляване на небрежното отношение към паметниците, свързани с църковното ни минало, той изготвя специално наставление, което да послужи

на църковно-административните органи за ръководство при събирането на старини. В него подробно разяснява какво следва да се разбира под понятието старини, като ги представя обособени в пет групи по видове.

Внимание заслужава написаното от проф. Гошев за документите като част от групата „писмени паметници“ (посочена на първо място), което е показателно и за отношението му към тях, и за умението му да убеждава в необходимостта от тяхното опазване: „Документите са също така важни. Тук спадат разни писма, удостоверения, актове, грамоти, тефтери със сметки (манастирски, епитропски и пр.), кондики на митрополии, на храмове и др. [...] Голям грях и пакост на народа върши онзи, който е небрежен към тези документи или пък ги унищожава. Заведеният у нас обичай да се горят архивите, без да се изваждат от тях ценните документи, е нещо ужасно и ни позори като некултурни варвари. Устоите на държавата ни и на църквата ни са не материални, духовни, [а] преди всичко исторически. Който унищожава паметниците, доказващи, че неговият народ има историческо право да съществува, не знае що върши“. Посочвайки, че пред него случайно е една от папките на архивния отдел на Църковния музей, в която са подредени между бели листи и са номерирани редица документи от средата на XIX в., носещи подписите на търновски владци, сред които и няколко писма на Иларион Ловчански от 1856 – 1958 г. (когато временно управлява Търновска епархия), проф. Гошев възкликва: „Нима не би било варварство тези документи напр. да бъдат унищожени по един или друг начин, когато те заслужават да бъдат пазени – като народно богатство – в рамки?“⁶⁰.

Върховният надзор и върховното ръководство върху църковните старини, в това число и върху архивните документи, собственост на Българската православна църква, по силата на чл. 1 от Наредбата за църковните старини в Царството от 17.XII.1937 г. се упражнява от Св. синод чрез органите на Църковния историко-археологически музей. На тях се дава право съгласно чл. 6 на същия документ да прибират в музея срещу подписана от неговия директор разписка всяка старина, която не се съхранява добре или се намира в опасност, както и „редки важни паметници за църковното минало“ и

„отделни екземпляри от ония църковни старини, които на известно време се съхраняват в еднообразни или подобни екземпляри“⁶¹.

Наредбата предвижда регистрация на всички църковни старини в страната. За целта всеки предстоятел на храм, игумен на манастир или началник на църковна канцелария се задължава в едногодишен срок от влизането на Наредбата в сила да изготви пълен опис на намиращите се и на излезлите от употреба църковни старини, които са под негово управление и са собственост на Българската православна църква. Посоченият срок не се отнася за описването на канцеларските писмени документи, фотографски снимки и художествени произведения, съхранявани в църковните архиви, което се предвижда да се извърши постепенно. Но съответните църковни органи се задължават да се погрижат незабавно за отделянето на тези документи от останалите нови архиви и за тяхното добро запазване. Заверени преписи от изготвените описи следвало да бъдат изпратени в Църковния историко-археологически музей най-късно до две години след влизането на Наредбата в сила⁶². По този начин музеят се ангажира с централизирания отчет на ценните архивни документи, съхранявани в църкви и манастири. Наредбата е изработена в съответствие с изискванията на действащия по това време Закон за старините от 1911 г., който възлага регистрацията на културните ценности като задача на Службата за старини към Народния археологически музей.

В чл. 8 от глава III „Запазване на старините“ на този закон за пръв път в нашето законодателство се поставя въпросът за регистрацията на българското културно-историческо наследство: „Всички държавни и обществени учреждения (окръжни съвети, общини, църкви, манастири, митрополии, училища, читалища, археологически и други културни и религиозни дружества), които притежават каквито и да били старини, са длъжни да представят в Министерството на народното просвещение в срок една година от публикуването на настоящия закон подробен опис на тези старини. Такива описи те са длъжни да пращат и отпосле всеки път, когато министерството поиска. Въз основа на тези описи след надлежната им проверка се съставят инвентарите на старините, които остават под непосредствения контрол на държавата и не могат да бъдат отчуждени“. За движимите старини,

които са собственост на частни лица, се предвижда инвентарирането им съгласно чл. 8 „само по изричното решение на Комисията за старините за всеки отделен случай“ (чл. 21).

Изискванията на посочените членове не се прилагат на практика. Причината, която обикновено се изтъква в научната литература, е избухналата Балканска и последвалите я Междусъюзническа и Първа световна войни. Със сигурност тя не е единствената, а идеята за централизирана регистрация на културно-историческото ни наследство, в това число и документално, която е от изключително значение за привеждането му в известност, не е забравена напълно през следващите десетилетия. Така например през лятото на 1944 г. д-р Христо Гандев от Софийския университет предлага на МНП да се извърши цялостно описване на архивните материали и старопечатните издания в царството с оглед обнародването на „общ каталог“, с което той лично се ангажира⁶³. От резолюцията върху молбата за кредит от 5000 лв.⁶⁴ и черновата на заповедта от 9.VIII.1944 г. за неговото отпускане става ясно, че министър академик Михаил Арнаудов разрешава да бъдат предоставени на д-р Хр. Гандев 10000 лв. „за научни проучвания“ за сметка на бюджета на Министерството за същата година⁶⁵. Настъпилите месец по-късно обществено-политически промени в България осуетяват и този опит за централизирана регистрация на документалното ни наследство. Освен това е много малко вероятно такава трудоемка задача да бъде с успех изпълнена, ако не бъдат ангажирани в това самите държатели на документите. Всъщност се имало предвид не цялото ни книжовно и документално наследство, а съвсем ограничен вид извори, с които се занимавали историците ни от онова поколение.

Далеч по-реалистично (и цялостно) вижда решаването на проблема юристът Иван Богданов, който в своя законопроект за Български народен архив записва: „чл. 10. Централната дирекция на народните архиви има за цел: [...] 6. да изгради централна картотека за всички архивни извори, които се намират в притежание на областните архивни дирекции и на Столичния градски архив“⁶⁶.

Въз основа на чл. 40 от Закона за старините⁶⁷ от 1911 г. се легитимира правото на „окръжните съвети, общините и културните дружества, училищата – български и иностранны, духовните и

военните учреждения“ да създават музеи. През следващите десетилетия възникват нови музеи в столицата и в редица селища на страната, като с времето някои от тях успяват да формират значими архивни сбирки.

През 1928 г. Столичният общински съвет, готвейки се да ознаменува хиляда годишнината от Златния век на българската книжнина и 50 години от Освобождението на София, основава свой музей с отдел „Исторически архив“⁶⁸. За уредник на музея е назначен чиновникът от Кадастралното отделение на общината Коста Вълев, който е член на Комисията за старини и има определени заслуги в областта на издирването и опазването на културно-историческото ни наследство⁶⁹. В § 7 на изготвения от него Проектоправилник на Столичния общински музей подробно са изброени материалите, които следва да се събират, проучват и пазят в архивния отдел. Това са: „а) всички печатни произведения, които засягат София в каквото да е отношение; б) ръкописи, бележки, дневници, фотографии, разни картини, документи, преписки, които могат да имат значение за историята на София; в) биографични или автобиографични очерки за софийски или други граждани, които са оставили следи в живота и развитието на столицата“, както и създаваните от музея: „златна книга на столицата“ с имената на нейни или други граждани, удостоени с народно честване или посрещане, придружени с кратки сведения за тях и снимки; летописна книга на София; дневник на музея, в който директорът или един от уредниците ще записва всички по-важни мероприятия и промени в музея⁷⁰.

За амбицията и вещината, с която Коста Вълев се заема с организирането на музея и в частност на специалния исторически архив, включващ „всички печатни, ръкописни и художествени и други произведения от духовната култура на София, които имат или ще имат значение за нейната история“ (§ 3), свидетелстват записките му в запазения от това време Дневник на Столичния общински музей и Столичното общинско народно читалище. В него се съдържат редица ценни идеи относно опазването на документалното наследство на столицата, някои от които са заимствани от други културни учреждения. Така например срещу датата 28.II.1929 г. фигурира като задача проучване на въпроса относно воденето на

летописна книга във всички учреждения, към която „ще има и архив с документи, които имат или ще имат значение за историята на учреждението, а оттам и за историята на града и страната“⁷¹. С оглед попълването на музейния фонд три дена по-късно е отбелязана друга важна задача: да се потърсят всички по-стари софиянци, които са вземали непосредствено участие в обществения живот, и да бъдат поканени да депозират в музейния архив своите спомени, дневници, портрети и други предмети, свързани с по-важни събития в изграждането на столицата, а така също да се призоват близките и почитателите на всички починали и все още живи софиянци, които имат заслуги към града и България, да изпратят спомените си за тях, биографични бележки, портрети и други предмети, свързани с историята на града. Предвижда се по-значимите постъпления да бъдат заплатени. За изграждането на архивния отдел към музея, както проличава от дневника, Коста Вълев разчита преди всичко на широката обществена подкрепа. Реализирането на подобна задача действително не е по силите на един човек, ангажиран с уреждането преди всичко на музей, както и на библиотека.

С оглед привличането в музея и на документи, които по редица съображения все още не трябва да стават обществено достояние, се предвижда да бъде оповестено, че „в музейния архив ще има и секретни папки“. Набелязани са и мерките, чието прилагане ще осигури опазването на тайната, а така също и анонимността на онези автори на документи с явно съдържание, които желаят това. Намеренията на Вълев са да включи в историческия архив и документи на нетрадиционен носител – документални филми за тържествата в София по случай десет годишнината на Н.В. цар Борис, за атентата в църквата „Св. Неделя“ и други, свързани с живота на столицата, „които ще дадат на бъдещите поколения жива илюстрация на тогавашна София“. Според Вълев, за да се запазят подобни филми, е необходимо МНП да разпорежи на Държавното кино да предостави на музея екземпляри от тях⁷².

Нещо повече, музеят на Столична община прави опити да поеме и част от функциите на липсващия все още по това време у нас държавен архив, независимо че със Закона за народното просвещение от 1921 г. грижата по събирането на важни правителствени докумен-

ти от следосвобожденския период е възложена на Народната библиотека. По повод съобщението във в. „Мир“ във връзка с поредното разпореждане на Министерството на финансите за унищожаване на възникналите до 31.III.1918 г. архивни документи на държавните учреждения и създаването на специални комисии, които да прегледат и отделят за запазване по-важните от тях, на 17.III.1929 г. уредникът на музея отбелязва в дневника, че ще е добре да се поиска чрез председателя на Комитета за написване историята на София в комисията да бъде включен и специалист историк, който ще използва учрежденските архиви за събиране на исторически материал. Счита, че е наложително да се извърши проучване по следните въпроси: в кои учреждения вече е извършено унищожаване на старите архиви и какво от тях е запазено; да се нареди своевременно да бъдат прегледани архивите на всички учреждения на територията на София и ценните документи да постъпят в историческия архив при общинския музей. Вълев е убеден, че „архивите на държавните, окръжните и дори архивите на разни организации и др[уги] учреждения ще дадат ценни материали за всестранното изучаване на историческото развитие на столицата“⁷³.

Записките на Вълев са свидетелство за намерението му градският архив в рамките на Столичния музей да изпълнява в известна степен функциите на държавен архив, който не се задоволява само със случайни постъпления, а се стреми да влезе в пряка връзка с действащите учреждения, като им помогне да обособят сбирки от исторически ценните документи, възникнали в резултат от дейността им, и при опасност от тяхното унищожаване да се погрижи за опазването им. Въпреки тези намерения до началото на 1931 г. според изследователите на Столичния Градски архив – Н. Савов и Мл. Радков, в музея са приети едва около 90 дела и преписки на Градската община за периода от 1878 до 1929 г. и едно неголямо количество отделни документи⁷⁴. Изоставането в работата на музея като цяло се дължи на неподходящия състав на музейната комисия, както и на липсата на средства и многократното им отклоняване за други цели. Една критична статия срещу дейността на Столичната библиотека и музей от месец март 1931 г. принуждава К. Вълев да подаде оставка⁷⁵. Това обаче не се отразява положително върху развитието на новосъздадената културна институция⁷⁶.

Красноречиво свидетелство за състоянието на столичния музей десетилетие по-късно е написаното от управителя на Столична общинска библиотека и музей Орлин Василев в статията „Нови задачи“, отпечатана в началото на 1941 г. в общинското списание „Сердика“: „За разлика от много най-малки провинциални градчета София няма свой музей, който да е сбрал запазените богатства от миналата и от по-близката история на града и да запазва ярките следи на сега развиващите се събития, които, заедно с раждането си, стават история. Положението е просто очайващо! Столицата не може да посочи на гражданите в прегледни снимки, макети, диаграми, изложби на документи историята и развитието на тяхното родно място. Липсата на столичен архив и пълна библиография отдалечават в десетилетия възможността да се подхване най-после написването на историята на град София, защото все още не са разкрити и подредени всичките източници за тая история“. Чрез изграждането на общинския архив според автора ще се задоволи още една потребност: „ще се послужи извънредно на толкова много потребната приемственост в работата. Съответните отдели на музея ще станат същинска школа за хилядите общински чиновници, защото днес повечето от тях имат съвсем бледа представа за извършеното преди тях. А и да пожелае някой да се поучи, няма откъде – поуките на миналия опит с достиженията и грешките е скрит в прашните дела“⁷⁷. От посочения цитат става ясно, че за разлика от архивните отдели на другите музеи в страната пред бъдещия столичен архив ясно се поставя задачата той да служи не само за исторически, но и за практически цели. Следователно отделът е замислен като специализирано архивно учреждение, макар и в структурата на един обединен културен институт – библиотека и музей.

Столичният архив започва усилената събирателска дейност през същата 1941 г., веднага след създаването на служба „Културни грижи“ към Столична община⁷⁸. Според Орлин Василев обновителната дейност на Столичния градски музей се извършва в следните четири основни направления: 1. Градски архив; 2. Общински архив; 3. Музейни предмети и 4. Столична градска картинна галерия. Ясно се заявява, че се поставя началото на системна работа за формиране на градски фотографски архив, като всички снимки „бъдат инвен-

таризирани и не ще се позволява досегашното им разпиляване“, а целта е „само след няколко години фототеката на Столичния градски музей ще бъде най-богатата в България“⁷⁹. Статията е придружена с факсимилета на документи от сбирките на Градския архив.

Чрез общинското списание Орлин Василев широко оповестява досегашната дейност на поверената му институция и предстоящите ѝ задачи. По този начин се фокусира общественият интерес към нейните проблеми и се дава възможност за привличане на повече дарения за фондовете ѝ. Благодарение на активната събирателска дейност на Столичния архив през следващите военни години, както и на проведените по време на бомбардировките спасителни акции и на своевременната евакуация на документи (включително и от Народната библиотека) са запазени за българската наука много ценни писмени исторически извори от личен и учреденски произход⁸⁰.

В научната литература се срещат противоречиви данни за статута на Градския архив в София. Според едни автори той е отдел в структурата на музея⁸¹, а според други – на библиотеката⁸². Позовавайки се на официалното издание на Столична община – сп. „Сердика“, можем да приемем, че той се формира като съставна част на музея и остава като такъв до края на разглеждания период. В отпечатаната на неговите страници през лятото на 1945 г. статия „Градска библиотека и музей“ Никола Стайков отбелязва: „Столичната градска библиотека и музей обхваща службите: библиотека, музей с архив и картинна сбирка, фотослужба със снимкова сбирка и книговезница“⁸³. По безспорен начин това се потвърждава и от заповедта на столичния кмет за формиране на Отделение за културни грижи към Общината от месец януари 1941 г.⁸⁴ Независимо от тези детайли истината е, че библиотеката, музеят и градският архив работят в много тясно единодействие. Организируют общи квалификационни курсове, какъвто е курсът по архивистика, проведен през 1941–1942 г. от Иван Богданов.

Архивна сбирка изгражда и Окръжният музей в Пловдив, създаден през 1917 г. по инициатива на местната Окръжна постоянна комисия и с активното участие на Стою Шишков и Йордан Попгеоргиев. Музеят съгласно неговия правилник от 20.VII.1917 г. има за цел „да представя миналото и сегашното положение на окръга

във всяко отношение“, а една от основните му задачи е „да събира и пази всички документи, които имат каквото и да е отношение към Възраждането на окръга“. Те са обект на дейността на неговия исторически отдел заедно с печатните произведения от този период и паметници на културата на византийци, българи и турци, живели на територията на окръга⁸⁵. През 1919 г. се създава „портретно и художествено“ отделение, в което се събират снимки, портрети, скици и картини. Две години по-късно Окръжната постоянна комисия излиза с предложение към този музей да бъдат прехвърлени историческите документи и ръкописи от Пловдивската народна библиотека⁸⁶, където се формира една от значимите архивни сбирки у нас по това време (а и в наши дни). Началото ѝ е поставено непосредствено след Освобождението и до 1883 г. тя е в структурата на музея⁸⁷, който е съставна част на библиотеката. Възникналият спор е разрешен от комисия, назначена от МНП, която разпорежда да се запази ръкописният отдел при библиотеката, като същевременно се събират документи и ръкописи и от Окръжния музей. Това разпореждане, както посочва Здравко Радонов, е повлияно от схващането на Просветното министерство, че мястото на архивните документи и ръкописи е в съответните отдели при библиотеките, което намира приложение при прехвърлянето на Архива на Възраждането от Етнографския музей към Народната библиотека в София⁸⁸.

В резултат на активната събирателска дейност в Окръжния музей в Пловдив постъпват „всички видове архивни материали – лична, правителствена и обществена кореспонденция, записки, летописи, сметководни книги, устави и правилници, училищни програми, наредби и други, имащи връзка с Априлското въстание, Освободителната война, Съединението и войните след него, в които Пловдив и Тракийската област [са] взели някакво участие“, както и значителен брой автобиографии и спомени от и за „всички политически, книжовни и обществени дейци и благодетели, родени и живели в окръга, а също и за чужденци със заслуги частно към окръга и общо към народа ни“⁸⁹. Без официално да е закрит⁹⁰, музеят престава да съществува, след като в проектобюджета на общината за 1931 – 1932 г. е предвидена сума за прехвърляне на неговото имущество към Археологическия музей, както е известен още музеят

при Пловдивската народна библиотека. Поради липса на място в неговите хранилища „в своята непълнота това имущество“ попада във фондовете на Общинската къща музей⁹¹.

Общинската къща музей е създадена на 22.X.1938 г.⁹² по силата на протокол, подписан от Министерството на народното просвещение и Пловдивска община, като за целта още същата година Общината закупува най-представителната възрожденска къща в Пловдив – тази на Аргир Куюмджиоглу. В § 6 на музейния правилник от 28.I.1939 г. се посочва, че това се прави, „за да се запази една от старинните къщи на Пловдив, характерни във външната и вътрешната архитектура, а в нея ще се съберат, подредят и съхраняват всички етнографски, архивни, графически, старопечатни и др[уги] ценности, свързани непосредствено с живота на града, изключително от епохата на Възраждането“⁹³. Структурата на къщата музей включва шест отдела, единият от които е архивен. Според § 13 на Правилника в него „се съхраняват всички архивни материали: писма, документи и др[уги], които се отнасят до миналото на града“⁹⁴. В определена степен новоучреденият музей се явява продължител на дейността на престаналия да функционира през 1931 г. Общински музей, но с по-ограничен териториален и хронологичен обхват. Всъщност Общинската къща музей изпълнява функциите на етнографски музей и през 1949 г. се преименува на Народен етнографски музей.

Сбирки от архивни документи формират и българските военни музеи. Така например първият полкови музей у нас, създаден в гр. Казанлък през 1903 г., си поставя за цел да съхрани историята на 23-ти пехотен шипченски полк чрез събиране на документи, портрети, оръжия, картини и вещи от Руско-турската (1877 – 1878 г.) и Сръбско-българската (1885 г.) войни⁹⁵. През 1921 г. фондът му е предаден на градския исторически музей⁹⁶.

През 1916 г. се основава Военноисторическият музей в София. Задачата на неговия исторически отдел е да събира и съхранява, наред с българската и чуждестранна военноисторическа литература, и документи („речи, позиви на военни ръководители, на царя и на генералите за поддържане на духа; телеграми, писма между главнокомандващия и началниците на съюзническите армии; всички оригинални документи и писма на наши и съюзнически офицери

и войници; всички карти, употребявани от войската“)97. Прави впечатление, че този музей, за разлика от някои други, не си поставя за цел да издирва и събира всички ценни документи от неговия профил, тъй като с подобна дейност се занимава създадената през 1914 г. Военноисторическа комисия. Тя събира всички ценни документи за войните за национално обединение и формира една от крупните архивни сбирки през разглеждания период – Военноисторическия архив.

Едно от ценните постъпления във Военноисторическия музей е архивният фонд на първия български княз Александър Батенберг. В края на 1941 г. Управителният съвет на БАН поставя пред Военното министерство въпроса този все още неподреден и недостъпен за научно използване архив да бъде предаден на Архивния отдел на Академията. Мотивът е, че архивът има общонародно значение и БАН има цел, между другото, да събира, пази и предоставя за използване документи за българската история. Отговорът от страна на военните е, че този архив „засяга един обект, който поради особеностите си характер трябва и ще остане за известен период от време още неизследван“. Посочва се, че повечето документи в него са от военен характер (доклади, рапорти, прикази, укази, заповеди, телеграми и писма от служебен и частен характер и др.)98.

С времето музеят комплектува богати колекции от фотографски снимки, топографски и общи карти, кроки, скици, планове на България и Централна и Югоизточна Европа. Такива видове документи, но с по-различна тематика комплектува и учреденият от Българския народен морски сговор през 1921 г. Морски музей в гр. Варна. Постъпленията на архивни документи в него са основно от дарения на наследници на видни военноморски офицери99.

През разглеждания период съществуват и други ведомствени музеи, някои от които за кратко. В ролята на документационни центрове и средища на професионално образование те са представени от Анна Кочанкова в монографичния ѝ труд „Български институции: устройствена практика и документално наследство“ (С., 2006, 245 с.).

От 20-те години на ХХ в. в България започват да се откриват литературни къщи музеи, които събират и съхраняват наред с вещите и документи на своя патрон. Така например в Свищов ини-

циаторите за превръщането на родната къща на Алеко Константинов в музей още през 1911 г. се заемат да събират ръкописи, писма, некролози, отзиви в печата и други материали, свързани с живота и дейността на писателя. През 1922 г. постъпват следствени материали, съдебното дело по убийството му, лични ръкописи, портрети и др. При откриването на музея няколко години по-късно много от документите са използвани в експозицията, а други остават в архивната сбирка¹⁰⁰. След смъртта на Иван Вазов през 1921 г. домът му в София е превърнат в музей, като всички негови движими и недвижими имуществва, включително и ръкописите, се обявяват за собственост на музея.¹⁰¹

Сбирки от документи се обособяват и към редица музеи, изграждани от археологически дружества, читалища и училища в страната. Археологическото дружество в гр. Варна проявява подчертан интерес към исторически ценните документи още преди основаването на Градския музей през 1902 г. Благодарение на намесата на председателя на техническата комисия при дружеството Карел Шкорпил са запазени от унищожение архивните документи на Варненската гръцка митрополия (1850 – 1913 г.). В музея постъпват през 1927 г. и намерените от архимандрит Инокентий документи и книги в бившите гръцки църкви „Св. Георги“ и „Св. Параскева“. Наред с тях в създадения към музея през 1910 г. Отдел за възраждането на българщината в града¹⁰² се съхраняват и архивите на Варненска и Преславска митрополия, на Главна българска община – Варна (1860 – 1878 г.) и други официални и лични документи, включително и лични фондове на членове на дружеството (например този на свещеник Иван Костадинов Радов (18.VII.1844 – 14.V.1912 г.)¹⁰³. Образуван е Комитет за събиране, изучаване и обнародване на материали за историята на град Варна, който успява да събере значително количество документи. Подобна дейност развиват и Шуменското, Софийското и други археологически дружества¹⁰⁴.

Идеята за написване на история на родното място съдейства за разширяване на дейността по издирването на писмени исторически извори и на редица читалищни музеи¹⁰⁵. Музеят към читалище „Искра“ в Казанлък, създаден през 1901 г., формира богата сбирка от османотурски документи, документи на църковни общини, учили-

ща, търгуващите с розово масло фирми на Папазооглу, Мемесоолу и Атанас Пеев, манифактурни предприятия, ученолюбивата дружинка „Искра“, местни дружества и спортни клубове¹⁰⁶. В основания в гр. Лом през 1925 г. музей се събират оцелелите документи от сбирката на Кръстьо Пишурка, няколко ръкописа от XVIII в., множество документи, съдържащи сведения за търговията и занаятите в града преди Освобождението, и др.¹⁰⁷ Ценни документални свидетелства за историята на Габрово се събират и съхраняват в музея на местното Историографическо дружество, към който през 1929 г. се присъединяват и материалите на училищния музей в града¹⁰⁸. Сбирката на основания през 1931 г. музей в Самоков включва документи и фотографии, свързани с историята на града и околностите му. През 1938 и 1939 г. тя се дообогатява с документи, включително и спомени от и за участници в църковните борби, а няколко години по-късно и за редица видни самоковски възрожденски дейци. Подобни малки архивни сбирки възникват и към музеите в Карнобат, Враца и други градове на страната¹⁰⁹. Почти всички музеи в България, независимо от техния профил, с времето успяват да формират по-малки или по-големи сбирки от исторически ценни документи.

С изключение на народните музеи дейността на всички останали е регламентирана в Закона за старините от 1911 г. и по-конкретно в посветената на тях глава VI „Археологически музеи“¹¹⁰. Те се задължават съгласно нейния чл. 40 да се съобразяват с посочените в Закона изисквания, с които се цели осигуряването на необходимите условия за опазването на старините. В противен случай музеите могат да бъдат закрити от Министерството на народното просвещение по решение на Комисията за старините, създадена по силата на същия закон. Този нормативен акт определя и начините за формиране на музейните фондове: от старини, които Народният археологически музей временно или окончателно им предоставя, най-вече дубликати; от старини, придобити съгласно този закон; от старини, подарени от частни лица или купени със средства на самите музеи, ако не нарушават с това чл. 14, 17 и 20 на Закона.

За старини се считат „паметници, документи и художествени произведения от най-старо време до Освобождението на България, които имат историческо, археологическо, художествено и палеонто-

логическо значение...“; „а така също стари ръкописи, редки и ценни старопечатни произведения, гравюри, портрети...“ (чл. 2). Надзорът и грижата за тяхното опазване Министерството на народното просвещение осъществява чрез управлението на народните музеи и библиотеки, чрез местните археологически дружества и чрез училищните, административните и пограничните власти (чл. 3). Решенията по всички принципи въпроси относно издирването, запазването и поддържането на старините се вземат от Комисията за старините и се утвърждават от просветния министър. Комисията се председателства от директора на Народния археологически музей, към който се числи Службата за старините и самата комисия. В състава ѝ влизат още директорите на Етнографския музей и Народната библиотека в София, три лица, назначени от министъра на просветата, и трима делегати, избрани от археологическите дружества, към които има изградени музеи. Една от нейните задачи е да се грижи за описването на старините (чл. 7, буква „г“).

Воденето на отчетност в музеите под формата на „инвентар на сбирката, проверен и скрепен с печата на надлежната власт“, както и изпращането ежегодно в Просветното министерство на отчет за състоянието и дейността на музея, в който се изброяват всички постъпили през годината предмети, са част от задължителните условия за съществуването на всеки музей (чл. 40, буква „в“ и буква „д“). Спазването на тези изисквания на практика осигурява юридическа закрила на съхраняваното в музеите културно-историческо наследство и привеждането му в известност. Цялостната дейност на отделните музеи се основава на правилник или устав, съобразен със Закона и утвърден от МНП.

В Закона за старините няма изрична разпоредба за осигуряване на достъп до музейните колекции, но това вероятно следва да се подразбира, след като в чл. 9 се посочва: в случай че те са застрашени „от разрушение, от изгубване или пък са поставени в условия, при които не могат да служат за публично ползване, министерството, по решение на Комисията за старините, може да нареди тяхното пренасяне от едно място на друго“¹¹¹. Въпросът за достъпа до музейните фондове и в частност до архивните документи в народните музеи на страната¹¹² е регламентиран в допълнението на Закона за народ-

ното просвещение от 1909 г. В него са формулирани следните общи изисквания: „от музейните сбирки е свободен да се ползва безплатно всеки, без разлика на занятие, пол и народност, по установения в музея ред“ (чл. 395); „за вътрешната наредба на музея, както и за публичното ползване на неговите сбирки се изработва особен правилник, потвърден от министъра на просвещението...“ (чл. 397)¹¹³. С промяната в Закона от 1921 г. към чл. 397, който става чл. 394 (погрешно отпечатан в Държавен вестник като чл. 349), се прибавя нова алинея: „С оглед на своите цели музеите издават каталози, отчети и други печатни издания, по решение на Музейния комитет и с одобрение на Министерството на народното просвещение“¹¹⁴.

В съответствие със Закона от 1909 г. е изготвен Временен правилник на Народния етнографски музей от 31.X.1909 г.¹¹⁵. С него се разпорежда, че музейните сбирки, а също така каталозите и библиотеката „са предназначени преди всичко за научно използване“, като директорът, уредниците и служителите се задължават „да дават всички сведения и улеснения на специалисти при техните научни студии“ (§ 40). Съгласно забележката към § 47 на Правилника за лица, които използват сбирките за научни цели, те „са достъпни всеки ден в присъствените часове“. Правилникът, както и Законът забраняват изнасянето на предмети от музея (§ 41) и изготвянето на копия на документи без предварително разрешение от Музейния комитет (§ 42). Условието, при които могат да бъдат направени снимки или копия на паметници, са конкретизирани в § 43. В случая е необходимо желаещият да подаде писмено заявление до Музейния комитет, адресирано до директора, в което да посочи точно предмета, а също и целта, заради която изисква негова снимка или копие. Изключение се допуска, съгласно забележката към същия член, за чиновниците от музея и външните членове на неговия комитет, които могат да получават разрешение за това и по устно заявление. Музейният комитет разрешава изготвянето на снимки и копия на музейни предмети „предимно за научни цели“, а в други случаи – единствено ако това не засяга интересите на музея (§ 44). В негово право е да разпорежи, когато исканите копия и репродукции са предназначени за научни цели, те да се направят безплатно от служителите на музея, като се заплати само стойността на материали-

те. В останалите случаи, а също и когато за извършването на услугата се наема специално лице, всички разноски се заплащат (§ 45). С цел да се улесни тази дейност, както и използването на събраните в музея паметници § 46 на Временния правилник, предвижда те да бъдат фотографирани или репродуцирани по друг начин. Самите негативи и репродукции получават номер от инвентарната книга, систематизират се по класификационната схема на систематичния каталог и се вписват в „списък за фотографиите и репродукциите“ поотделно за всеки един от отделите.

Достъпът до най-голямата музейна архивна сбирка – Архива на Възраждането, е определен още в неговия правилник от 1906 г. Съгласно точки 8 и 9 право да използва материали на архива има „само оня, който е получил писмено разрешение от министъра на народното просвещение“, и това може да става всеки работен ден от 10 – 12 часа преди обяд в Софийския народен музей в присъствието на определен чиновник¹¹⁶. След влизането в сила на Временния правилник на Народния етнографски музей, където вече е прехвърлен Архивът на Възраждането, вероятно този правилник или претърпява промяна, или е отменен, като използването на документите става на общо основание с това на вещите и другите музейни предмети. Правото на достъп до документите и въобще до предметите в Училищния музей при МНП е регламентиран в § 8 на музейния правилник от 1905 г.: те „се дават за ползване само в помещението на музея, за което се определя особна стая“, а времето за посетители се определя от Министерството (§ 7)¹¹⁷. Подобни разпоредби се съдържат в правилниците и на други музеи.

От изключително значение за пълноценното използване на архивните документи е качеството на тяхната систематизация и описание, както и наличието на подходящ справочен апарат към тях. Макар това да се осъзнава от отговорните фактори и да се набелязват известни мерки, като цяло резултатите са по-скромни от очакванията. Показателни за състоянието на Архива на Възраждането през 1910 г. са думите на тогавашния директор на Народния етнографски музей Й. Попгеоргиев: „В историческия отдел заварих 8218 номера, от които 7472 документи, 170 кондики и 576 старопечатни издания – десетки целогодишни списания, вестници и старопечат-

ни книги. Инвентарите в тоя отдел са водени само по реда, по който са постъпвали материалите, а каталози, нагодени за използване на сбирките, нямаше, както нямаше такива и в етнографическия отдел. Като командирован учител при Народния музей аз бях сортирал още преди 4 години всички материали от сегашния исторически отдел по съдържание, място и време, така щото всичко бе готово за написване на каталози за използването им: но моите наследници: д-р Т. Страшимиров, д-р Н. Алексиев и д-р Ст. Романски, записани в своите частни и служебни работи, не са предприели решително нищо по наредбата на историческия отдел, та сега е тя точно такава, каквато съм я оставил преди години. С общи думи казано: това, което ми бе поверено от почитаемото Ви министерство в началото на месец февруари 1910 г., не бе нищо друго освен „музей-склад“¹¹⁸.

Осъзнавайки необходимостта от повторно инвентариране на документите, ръководството на музея предприема съответните действия. За целта през 1912 г. за първи път в България се отпечатват специални инвентарни книги за архивни документи, различни от тези за останалите музейни предмети¹¹⁹. А през 1914 г. Музейният комитет взема следните решения: документите да се описват в един, а не както дотогава в два инвентара; да се изготвят постепенно няколко „подвижни“ каталога (напр. по автори, по съдържание, по архиви на лица, по дати, по място и пр.), за да се улесни използването на документите; „да се отпечатат постепенно списъци на материалите, за да бъде известно на обществото съдържанието на отдела“¹²⁰. Още същата година, както отбелязва Лилия Киркова, работата с архивните документи в историческия отдел на Народния етнографски музей се поставя „на доста по-високо от гледна точка на тогавашните условия научно ниво“¹²¹. Търсенето на нови форми на научно-справочен апарат към документите от Архива на Възраждането продължава и след неговото прехвърляне към Народната библиотека в София, тъй като нито новите инвентарни описи, нито „детел-каталогът“, подреден азбучно по имена на авторите на документи, се оказват в състояние да удовлетворят предявяваните от изследователите търсения по определен въпрос¹²². Проблемите относно организацията на работата с документите в Архива на Възраждането са подробно коментирани от Мл. Радков и Л. Кир-

кова. Въпреки констатираните немалко недостатъци те и двамата оценяват положително направените от архива за първи път у нас опити за по-рационално систематизиране и описване на значителен по обем масив от документи. С основание се твърди, че Архивът на Възраждането е първият български архив, който започва да полага „системни грижи за описване на архивни документи в интерес на научното им използване“¹²³, и че в известен смисъл поставя „началото на родното архивоведение“¹²⁴.

От всички български музеи Софийският градски музей успява да издигне на най-високо равнище организацията на съхранение на архивни документи. Това не е случайно, защото подобно на Архива на Възраждането Градският архив на Столичния музей се обособява като относително самостоятелна част в неговата структура. Една от важните и неотложни задачи, която се поставя пред архива, е всичко намерено „в кратък срок да бъде приведено в научен ред, да бъде направено достъпно за показ и проучване“¹²⁵. Още през 1941 г. документите в него започват да се групират „за изследователско удобство и по научно изискване на следните шест дяла: 1. държавни и общински дела и администрация; 2. културно-исторически прояви; 3. лица и сдружения; 4. население и бит; 5. обществено-граждански и религиозни прояви, и 6. стопанство и професии“, като всеки от тях „има отделна подробна систематика, която включва цялото многообразие на всестранната софийска история и днешен живот“¹²⁶.

Планът за подреждането на документите съответства на структурата на самите общински служби, което дава възможност на изследвателя или на общинския служител „бързо и прегледно да проучи всички етапи от развитието на дадена служба, да намери там всички важни документи, доклади, идеи и други всестранни сведения“¹²⁷. Нещо повече, за първи път в българската архивна практика Градският архив при Столична общинска библиотека и музей организира през декември 1941 и януари 1942 г. курс по архивистика за професионална квалификация на своите служители¹²⁸ и въвежда в употреба термина „архивна единица“¹²⁹. Като цяло обаче през разглеждания период както в посочените два музея, така и във всички останали систематизицията и описанието на архивните документи се подчинява на общия принцип, валиден за музейните предмети.

Най-често се прилага отделното описание – документ по документ. Понякога се прибегва и до групово описание, но формирането на архивни фондове (и до днес) не е усвоено, а това е базисно изискване на съвременната архивистика.

От съществено значение за по-широко използване на архивните документи, съхранявани в музеите, е тяхното публикуване. Изключителна активност в това отношение проявява завеждащият Архива на Възраждането – Д. Страшимиров. През 1907 г. в предговора на своя труд, посветен на Априлското въстание, той декларира следното свое намерение: „Има много документи още за политическото ни минало несъбрани и непроучени. Аз помолих министерството и бидох послушан. Занапред държавата ще откупува тези документи, те ще се допълнят чрез проучване и коментари и ще се издадат в специални „известия“ на Архива на Възраждането. Аз вярвам, че ще успея да свърша тая работа – ако лисица не ми мине път, разбира се: у нас едни лесно разсипват онова, което други са наредили“¹³⁰. През 1908 г. Министерството на народното просвещение издава съставения и редактиран от него двутомник „Архив на Възраждането“, който е първият документален сборник в следосвобожденска България. Този факт добре е осъзнавал и самият Д. Страшимиров, който в предговора на първи том пише: „изданието на документи в такъв специален вид, както го предлагаме ние сега, е нещо ново за нашата историческа литература...“ Определя го и като „една новост или едно начало и за самия Архив на Възраждането“¹³¹. Във втория том подчертава, че ползата от издаване на документите е двойна: „туря се сериозно начало на проучването“ и „се популяризира и с този том още самият Архив, който е малко известен“¹³². Общият брой на публикуваните документи е 969, като в първи том са включени 452 документа от политическия отдел на архива, а във втори – 517 за Съединението. Десетилетия наред те се използват в качеството на печатна изворова база за много научни изследвания¹³³.

За намерението на Народния етнографски музей да обнародва и останалите документи от Архива на Възраждането свидетелства отказът на Музейния комитет да удовлетвори молбата на д-р Петър Ников от 1919 г. за снемане на преписи от документи за възражда-

нето на гр. Варна, които да издаде заедно с други такива. Мотивът е, че това е в противоречие със задачите на музея, който „един ден сам ще почне да печати събраните материали“¹³⁴. Това се потвърждава и от уводната статия към първата книжка на Известията на Народния етнографски музей в София от 1921 г., в която се оповестява: „Отсега нататък за музея настъпва нова работа – проучване и обнародване на събраните материали из земите на българското племе, без оглед към политическите му граници – от Тулча до Охрид, от Морава до Чаталджа и от Дунав до Бяло море. С тези издания музеят ще буди жив интерес у чужденци и любов у нашенци към ценностите на нашата народна култура...“¹³⁵.

Още в следващата книжка на Известията е отпечатана статия на А. П. Стоилов, в която авторът запознава читателите с постъпките на 1.ІІ.1920 г. в Народния етнографски музей материали на Г. С. Раковски (сборника „Старобългарски народни песни“, няколко тефтерчета с фолклорен материал и писма), като публикува няколко писма в извлечение¹³⁶. Чрез страниците на това периодично издание читателят има възможност да се запознае с текстовете и на други документи или да научи за съхранявани в музея или на други места писмени исторически извори. С преминаването на Архива на Възраждането към Народната библиотека автоматично отпада грижата на музея да популяризира и обнародва неговите богатства.

Документи от тази сбирка, още преди нейното създаване, а и по-късно, се отпечатват и в редица други периодични списания. Най-голям е броят на тези документи в СбНУНК. Те намират място и в рубриката „Материали по историята на българското учебно дело“ (по-късно преименувана на „Материали из историята на учебното дело в България“) на списание „Училищен преглед“, където заедно с текста на изследванията или самостоятелно се публикуват и документи от училищни музейни сбирки в страната.

Отказът на Народния етнографски музей да предостави на Петър Ников копия на исканите от него документи, не му попречват да осъществи своето намерение. През 1934 г. излиза от печат книгата му „Българското възраждане във Варна и Варненско. Митрополит Йоаким и неговата кореспонденция“¹³⁷, на чиято заглавна страница изрично е отбелязано: „Издава Българската академия на науките по

предложение и с иждивение на Варненското археологическо дружество“. В книгата, наред с биографичните сведения за личността и живота на митрополит Йоаким и обстояния очерк върху историческото развитие на Варна и Варненско през посочения период, са публикувани общо 101 документа от архива на Варненския археологически музей, придружени със съответните сигнатури (стари и нови). Самият автор изтъква, че управата на Варненското археологическо дружество „с готовност се отзовава на желанието на пишещия тия редове да преведе и приготви за издаване писмата на Йоакима“¹³⁸, а и не само тях.

Подобни намерения афишират и други музеи. Така например в проекта на Правилника на Столичния общински музей се посочва, че една от целите му е „да публикува обработени материали за историята на София“. В речта си по случай откриването на сградата на Столичната общинска библиотека и музей на 1.XII.1941 г. кметът на града инж. Иван Иванов заявява: „По този начин градската библиотека, картинната сбирка, градският архив, библиографията на града и фотографската сбирка, които ще бъдат общодостъпни за столичното гражданство и научните работници, ще улесняват културната и научната работа на града и неговото население и ще бъдат един разсадник на просвета и знание“.

Публикуването на архивни документи е една от формите на използването им. Според Младен Радков една от причините материалите от Архива на Възраждането да бъдат „малко търсени“ (ежегодно архивът е посещаван от 5 до 10 души, предимно научни работници), е, че значителна част от тях са били вече известни чрез документалния сборник „Архив на Възраждането“, СБНУНК и други периодични издания. Другата причина за ниската посещаемост е обстоятелството, че документите се отнасят до един конкретен период, поради което представляват интерес за тесен кръг специалисти¹³⁹. По принцип обаче обнародването на писмените исторически извори съдейства не само за тяхното по-широко разпространение сред различни слоеве на обществото, но така също и за опазването на самите оригинали.

Законът за старините задължава музеите да осигурят подходящи условия за съхраняване на намиращите в тях предмети (чл. 40,

буква „б“) и при неспазването им предвижда тяхното изземване (чл. 42). За съжаление не всички музеи разполагат и до днес с подходящи помещения и оборудване. А и човешкият фактор също оказва влияние. В резултат на неправилното, а понякога и безотговорното отношение на отделни служители към документите се стига до повреждане и дори до загуба на ценни исторически извори. Не липсват такива примери, включително и за Архива на Възраждането.

За незавидното състояние на българските музеи като цяло свидетелства статията „Първом архиви и архивохранилища, а после истории и музеи“, отпечатана през 1938 г. във в. „Днес“. Позицията на нейния автор Иван Кр. Стойчев по този повод е: „По-добре да имаме повече събрани предмети, основно проучени, отколкото да се самоизмамваме, че имаме квазимузеи, изложени на стихии; по-добре е да имаме повече и добре подредени архиви, отколкото написани, но лесно опровержими истории“¹⁴⁰.

Въз основа на изложените дотук факти се налага изводът, че в периода от Освобождението до 9.IX.1944 г. българските музеи имат изключителни заслуги в издирването, съхраняването и опазването на архивното документално богатство, най-вече на това от епохата на Възраждането. Почти всички музеи с времето формират малки или по-големи сбирки, а някои от тях и архивни отдели. Липсата на познания в областта на архивистиката, недостатъчно доброто познаване на чуждестранния опит са причина систематизирането и описването на документите да е силно повлияно от методите, използвани спрямо вещите в музеите.

Въпреки нормативно регламентираното право на достъп до документите, както и до всички останали музейни предмети броят на възползвалите се е сравнително малък. Причината е не само в недостатъчно качествения справочен апарат или липсата на такъв понякога, но и в твърде малобройния състав на историческата гилдия по онова време.

Положителен факт е, че Министерството на народното просвещение, под чието ведомство са музеите, се ангажира с публикуването на немалка част от документите в техните архивни сбирки. Така чрез тяхното популяризиране се съдейства за формиране на обществено отношение към националното ни документално на-

следство и се подпомага изграждането на печатната изворова база на българската историческа наука. А това е една от важните предпоставки за нейното по-нататъшно развитие.

2. Музеи и документално наследство от 9.IX.1944 до 10.X.1951 г.

Музеят като социокултурен институт е силно зависим от държавната политика на съответната страна. Коренните преобразования в общественно-политическия живот на България след 9.IX.1944 г. водят до трансформация на музейната институция. В периода на комунистическо управление у нас, както и в редица други държави от Източна Европа, музеите функционират като идеологически институти. На тях официалната власт възлага задачата да способстват за формирането на марксистско-ленинския мироглед сред населението. Този процес започва в края на 1945 г., когато въз основа на влязлата в сила наредба-закон¹⁴¹ народните музеи преминават от МНП към новосъздаденото, овластено с открити пропагандни функции, Министерство на информацията и изкуствата. Промяната във ведомствената подчиненост на посочените институции се посреща с неодобрение от страна на техните директори, които считат, че по този начин образованието се откъсва от националната ни култура¹⁴².

След съвещанието на деветте работнически и комунистически партии в Европа, което се провежда през септември 1947 г. в Шкларска Поремба (Полша), България поема курс към открито налагане на съветския политически модел. В началото на 1948 г., на мястото на ликвидираното Министерство на информацията и изкуствата и на основата на чл. 39 от новата Конституция, се създава по съветски образец Комитет за наука, изкуство и култура (КНИК). Той е с ранг на министерство, а за негов председател се назначава членът на Политбюро и секретар на Централния комитет на Българската работническа партия (комунисти) (ЦК на БРП(к) Вълко Червенков. Сред основните задачи на Комитета са осъществяването на единно ръководство на научните и културните институции и организации,

както и планирането, съгласуването и контролирането на научно-изследователската и художественотворческата дейност. Първоначално музеите са в обсега на дейността на неговия отдел „Наука и висше образование“, а от 1949 г. – на обособения нов отдел „Музеи, библиотеки и книгоиздаване“¹⁴³.

Сред инициативите на ЦК на БРП(к), произтичащи от решенията на срещата в Шкларска Поремба за „успешно идеологическо преустройство на научния фронт“, е организираното от КНИК съобщение на българските историци. На неговото първо заседание, състоялото се на 29.III.1948 г., Туше Влахов изнася основен доклад на тема: „Състояние и задачи на българската историческа наука“, в който формулира предстоящите задачи на историческата ни наука, основаващи се на марксизма-ленинизма. А по време на няколкото поредни заседания в понеделниците до месец май включително се провежда дискусия по темата на доклада¹⁴⁴. Основните резултати от нея са представени от В. Червенков на състоялия се през месец декември 1948 г. исторически Пети конгрес на БРП(к), на който партията се преименува на „комунистическа“ и се утвърждава нейната ръководна роля в държавата и в целия политически, стопански и културен живот¹⁴⁵. Конгресът поставя нови задачи пред българската историческа наука. Тя трябва да бъде пренаписана от позициите на марсистко-ленинския мироглед, а в тази връзка въпросът за нейната изворова база заема важно място. Този конгрес е от съществено значение и за музейното дело, което дава основание на Татяна Силяновска-Новикова да го определи като начало на нов етап в неговото развитие след 9.IX.1944 г.¹⁴⁶.

На фона на всичко случващо се в „народнодемократична“ България е напълно обясним подчертаният интерес към материалните свидетелства за революционното минало на Комунистическата партия, включително и към документалното ѝ наследство. Още на 1.XI.1944 г. в печатния орган на ЦК на БРП(к) – в. „Работническо дело“, се появява статия, в която тяхното издирване се поставя като важна и неотложна задача. Призивът към читателите е: „Да съберем с усърдие и нужната пролетарска добросъвестност всички разпръснати ценни партийни документи!“ Посочва се и мястото, където те трябва да бъдат концентрирани – отдел „Агитация и пропаганда“ на ЦК на БКП¹⁴⁷.

Със събиране на документи за революционното движение се заемат и други институции (Министерството на външните работи, Министерството на войната), както и частни лица (Сл. Васев, главен редактор на в. „Заря“, и Здр. Митовски от редакцията на в. „Народ“) ¹⁴⁸. В началото на 1945 г. сп. „Исторически преглед“ излиза с апел, в който настоява, за да не се повтори проявеното след Освобождението нехайство към документите на революционното движение от епохата на Възраждането, „веднага да се пристъпи, и то от отговорната държавна власт, към цялостното събиране на всички исторически материали за времето от 1923 г. насам, които ще допринесат за правилното осветление във всяко едно отношение на епохата, която бе завършена с народното въстание на 9 септември 1944 г.“ ¹⁴⁹. Предложение за създаване на Исторически архив на БРП(к) прави и Орлин Василев през месец юни 1945 г. ¹⁵⁰

В резултат на тези и други подобни предложения с Решение № 13 от 6.II.1946 г. на Секретариата на ЦК на БРП(к) се създава Партиен архив. Задачата на архива е да събира „всички партийни документи, а също ръкописи, писма, бележки, печатни произведения (книги, брошури, вестници, списания, позиви), фотографии, знамена и др., които се отнасят за цялата история на партията и засягат борбите, живота и дейността, които тя е водила от времето на своето основаване“ ¹⁵¹. За целта Централният комитет изгражда огромен сътруднически апарат, който с помощта на партийните органи и организации в страната издирва и събира документи както от частни лица, така и от архивите на различни учреждения и организации, в които партийни дейци са развивали някаква дейност. През 1948 г. със съдействието на граждански комитети се подбират документи и от съдебните дела срещу участниците в революционните борби ¹⁵². От началото на 1949 г., по силата на решение на Секретариата на ЦК на БКП, хронологичният обхват на комплектуваните от Партийния архив документи се разширява, като обхваща и следветосептемврийския период. Със същото решение Партийният архив се преименува на Централен архив на БКП ¹⁵³ и започва изграждането на мрежа от окръжни партийни архиви в страната.

Документи за съпротивителното движение в България издирва и събира не само Партийният архив. През 1945 г. в столицата се ор-

ганизира антифашистка изложба, последвана от регионални експозиции в редица по-големи градове на страната. Според Свобода Гюрова (един от най-задълбочените изследователи на музейното дело у нас в първите години след 9.IX.1944 г.) именно те поставят началото на събирателската и експозиционната работа за антифашистката борба и подготвят създаването на Музея на революционното движение в София¹⁵⁴. По обясними причини у нас изключително актуалната в следвоенна Европа тема за антифашистката съпротива се преекспонира и идеологизира.

Една от предстоящите основни задачи на историческа ни наука според доклада на Туше Влахов пред българските историци на 29.III.1948 г. е свързана с организиране на „разучаването на цял ред проблеми, обикновено пренебрегвани от старите буржоазни историци, но особено важни за правилното разясняване на историческото развитие на българския народ – предимно из областта на стопанските и обществените отношения“¹⁵⁵. С оглед на реализирането ѝ се набелязват редица задачи, сред които: „к) Да се организира събирането на материали и документи за народното септемврийско въстание“; „н) Да се организира събирането на материали за народносъпротивителното движение и да се подготви написването на историята на 9 септември 1944 година“¹⁵⁶. Внимание заслужават някои от бележките на В. Червенков, написани след основния текст на доклада: „Пренебрегва се (с незначителни изключения) новата история, която за нас е решаваща“; „Необходимо е с острота и ясно да се поставят проблемите на новата и най-новата история, с която главно ще възпитаваме“; „Необходимо е да се изтъкнат рътът и ролята на нашата партия като движеща общ[ествена] сила през последните три десетилетия от нашата история“; „Не е изтъкната огромната истор[ическа] роля на др. Г. Димитров. За него се споменава случайно. Също Благоев и др.“¹⁵⁷.

В тази връзка следва да се разглежда и решението на Политбюро на ЦК на БКП от 23.IV.1947 г.¹⁵⁸ за организиране на Национална изложба на съпротивителното движение, която да бъде открита на Мострения панаир в Пловдив на 9-и септември същата година. След закриването на панаира изложбата трябвало да бъде пренесена в София „за постоянна изложба и използвана като подвижна

такава за цялата страна“. За целта се създава специален комитет при Отечествения фронт (ОФ) с представители на Министерството на информацията и изкуствата, Съюза на борците против фашизма, партийните организации, масови културно-просветни и други организации.

Въз основа на партийното решение през месец май 1947 г. Националният комитет (НК) на ОФ издава Окръжно № 17, с което се препоръчва на отечественофронтовските комитети по места да събират материали „за борбата на народа против фашизма“. Организацията и ръководството на изложбата се възлага на проф. Панайот Топалов, който има известен опит в подобна дейност. През 1928 г. той е назначен от Георги Димитров за секретар на създадената от ЦК на БКП в Москва „специална комисия за издирване и изучаване на всички архивни документи и материали, отнасящи се до политиката на царска Русия в България и на Балканите, както и за разработването и използването на тия материали специално за марксистическото осветление на политическата история на България“ (комисията се оглавява от Христо Кабакчиев, останалите членове са Марек, Генчев и Червенков)¹⁵⁹.

През октомври 1947 г. изложбата е пренесена в сградата на пл. „Народно събрание“ № 11 в София, която Столичният градски народен съвет (СГНС) предоставя на Музея на съпротивата. В бюджета на НК на ОФ през 1948 г. са предвидени за нуждите на музея 10 милиона лева. След създаването на КНИК музеят преминава на негово подчинение и финансова издръжка. На 22.XII.1948 г., по случай Петия конгрес на БКП, се открива изложба „Бойният път на БКП“, изградена от Националния музей на съпротивата, по нареждане на ЦК на БКП¹⁶⁰. В официалните документи, съставени от директора на музея в периода октомври 1949 – май 1950 г., музеят фигурира най-често с името Национален музей и архив на съпротивата. В началото на месец април 1950 г. по предложение на Рубен Леви музеят е преименуван, като терминът „съпротива“ (считан за „буржоазно-либерален термин“) е заменен с „революционно движение“¹⁶¹. В отделни документи музеят се среща, освен като Национален музей на революционното движение в България или Музей на революционното движение в България (като понякога думата „България“ е

пропусната), и като Национален музей и архив на революционното движение.

По предложение на КНИК се подготвя Закон за събиране на материали по съпротивителното движение, обнародван на 3.VIII.1949 г.¹⁶² С него „всички материали, като вестници, позиви, брошури, окръжни, снимки, писма, оръжия, облекло и др., отнасящи се до съпротивителното движение от 9 юни 1923 година до 9 септември 1944 година, се обявяват за ценности с общонационално значение“ (чл. 1). Изключителното право за тяхното издирване и събиране принадлежи на КНИК, който от своя страна може да възлага това и на други държавни учреждения или обществени организации (чл. 2). Всеки притежател на посочените в чл. 1 материали се задължава в 6-месечен срок от влизането на Закона в сила (т.е. три дена след публикуването му), да ги обяви пред оторизираните органи (КНИК или пред посочените от него учреждения или организации) и да ги предаде в определения от тях срок, като те им бъдат заплатени по оценка на Комитета (чл. 4). За неизпълнение на тази разпоредба с цел укриване на материалите по чл. 1., както и за тяхното повреждане и унищожаване санкциите са изключително строги – глоба до 100 000 лева или тъмничен затвор. Съгласно чл. 3 събраните материали се предават „за пазене“ в ЦК на БКП.

Законът предвижда подробностите по неговото прилагане да бъдат уредени с наредба на председателя на КНИК, на когото се възлага цялата отговорност по изпълнението на този нормативен акт. Няколко месеца по-късно, на 3.XI.1949 г., проектът на наредбата, утвърден от специално създадена комисия за съдействие на Националния музей и архив на съпротивата в изпълнение на чл. 2 и 6 от Закона¹⁶³, е представен в КНИК. В придружителното писмо към него директорът на музея проф. П. Топалов посочва, че е необходимо проектът да бъде утвърден от ЦК на БКП, понеже на базата на постигнато взаимно съгласие с комисията за издирване на материали за музея на Георги Димитров¹⁶⁴ се възлага на предвидените в наредбата комисии да събират материали и за двата музея¹⁶⁵. Във връзка с това на 9.XI.1949 г. посочените документи са препратени от началника на отдел „Музеи“ към КНИК Л. Ханджиев до Секретариата на ЦК на БКП¹⁶⁶.

В хода на събирането на материали за съпротивителното движение, както и за бъдещия музей на Георги Димитров Националният музей и архив на съпротивата се натъква на редица трудности. Те се дължат на обстоятелството, че въпреки изричното разпореждане на Закона с издирването им се занимават и други институции – управлението на военните музеи, БАН, в лицето на академик Стоян Романски, и Съюзът на борците против фашизма. Отчитайки вредните последици от тази нелоялна конкуренция, в писмо от 25.I.1950 г. директорът на музея прави редица предложения до КНИК, настоявайки за „ходатайството“ му пред ЦК на БКП. Те се свеждат основно до промени в текстовете на чл. 1, 4 и 5 на Закона за събиране на материали по съпротивителното движение, както и на неговото заглавие.

Според проф. П. Топалов този нормативен документ трябва да се нарича „Закон по събиране на материалите по революционното движение в България след Освобождението“, като в неговия чл. 1 се обявяват за ценности от национално значение всички материали, отнасящи се до революционното движение в България след Освобождението до 9.IX.1944 г. Съгласно предложената в чл. 4 промяна заплащането им следва да се извършва само при изразено желание от страна на лицето, което ги предава. Изменението на чл. 5 се свежда до въвеждането на по-строги санкции за закононарушителите и възможност материалите да се изземват по административен ред. Останалите две предложения са следните: да се утвърди „срочно“ наредбата към Закона; да се разреши на дирекцията на музея да издава тримесечно списание „Архив на революционното движение в България“, в което да се публикуват архивни документи, необходими за научни проучвания в областта на новата и най-новата българска политическа история¹⁶⁷. С аналогичен текст е и друго негово писмо от 11.II.1950 г., изпратено до председателя на КНИК – проф. Сава Гановски¹⁶⁸.

Настояванията на проф. П. Топалов за по-скорошно утвърждаване на въпросния поднормативен акт не са взети предвид, както впрочем и някои от предложенията му. Наредбата за приложение на Закона за събиране на материали по съпротивителното движение, подписана от председателя на КНИК, е обнародвана, с

известно закъснение, едва на 26.XII.1950 г.¹⁶⁹ С нея официално Комитетът възлага на Музея на революционното движение в България „изключителното право за издирването на материалите за революционните борби на българския народ след Освобождението“ (§ 1), и се забранява на всякакви други организации, учреждения, институти, частни лица да извършват това (§ 8). С оглед подпомагане на събирателската дейност на музея се създават комисии при окръжните народни съвети, в чийто състав влизат представители на БКП, Съюза на българските професионални съюзи, отечественофронтовските комитети, Читалищния съюз, Общия работнически професионален съюз и Димитровския съюз на народната младеж. За техен председател се назначава завеждащият отдела за наука, изкуство и култура при съответния окръжен народен съвет, а за секретар – представителят на Съюза на борците против фашизма (§ 1). На окръжните народни съвети, респективно комисиите, се дава правото да създават и подкомисии в отделните околии и населени места, ако това се налага в интерес на възложената им работа, както и да увеличават състава на комисиите с привличането на учители, училищни инспектори и други лица (§ 2).

Съгласно § 3 на Наредбата комисиите и подкомисиите се задължават да организират и провеждат „широка разяснителна работа сред населението за откриване и предаване в музея на всички документи и материали, свързани с революционните борби у нас след Освобождението“. В сравнение със Закона за събиране на материали по съпротивителното движение Наредбата за прилагането му разширява не само хронологичния обхват на издирваните и събираните материали, но и тематичния, като включва и такива, „отразяващи бита и борческия път на др. Георги Димитров“. Както става ясно от посоченото по-горе писмо на проф. П. Топалов, с това се цели едновременното комплектуване на фондовете на Музея на революционното движение в България и на къщата музей „Георги Димитров“.

Наред с тази основна задача Наредбата възлага на комисиите при окръжните народни съвети да организират и написването на спомени от участници в революционните борби или от техни близки, ако са починали, както и тяхното фотографиране (ако те нямат

снимки) и заснимането на по-забележителни места (землянки, места на сражения и др.) (§ 4). За разлика от Закона Наредбата определя заплащането на материалите да се извършва само в случай, че някой пожелае това. Определянето на сумите се възлага на оценителната комисия при Музея на революционното движение в България, назначена от КНИК (§ 5). Всички събрани от комисиите по места материали се изпращат на адреса на музея (§ 7), а разходите на окръжните народни съвети във връзка с изпълнението на Наредбата се извършват за сметка на КНИК (респективно Дирекцията на музея) срещу съответните оправдателни документи (§ 6).

С цел подпомагане на организацията на работа на въпросните комисии се изработват специални инструкции, съобразени с конкретните условия във всеки окръг. В тях подробно се изброяват видовете документи, печатни материали и вещи, подлежащи на издирване и събиране. В резултат на разгърнатата широкомащабна и шумно пропагандирана събирателска дейност в Музея на революционното движение в България се съсредоточават множество документи, чиито оригинали се предоставят за съхранение на Централния архив на БКП, а в музея се оставят техни преписи или фотокопия¹⁷⁰. Така на практика комплектуването на този архив до голяма степен се подпомага от музея, което би могло да се разглежда и като един добре обмислен ход от страна на официалната власт.

През втората половина на 40-те години на XX в., наред с посочените два музея, се основават и редица други, които със своята идеологическа насоченост са от изключително значение за новата власт. През месец май 1948 г. Политбюро на ЦК на БРП(к) приема решение за създаване на Музей на работническото движение в Пловдив¹⁷¹. През същата година се обявява за музей къщата, в която е живял Димитър Благоев в София, а по-късно и вилата му в Банкя се преустройва на къща музей „Димитър Благоев“¹⁷². В музей се превръща къщата на Васил Коларов в родния му град, носещ по това време неговото име Коларовград (дн. Шумен), а по-късно и домът на семейството му в София, където е живял от 1919 до 1923 г. Въобщо към средата на XX в. се отправят към КНИК множество предложения за създаване на мемориални музеи, посветени на видни и не толкова видни партийни функционери, партизани, ятаци.

Значително нарасналият им брой през следващите години и инициативите на местните власти за изграждането на нови ще принуди КНИК да вземе мерки за тяхното ограничаване. Този тип музеи се стремят да издирват и включват във фондовете си, наред с вещите, и документи, свързани с живота и дейността на своя патрон, които в определена степен съответстват и на профила на Националния музей на революционното движение в България и на ЦПА.

През 1951 г. се поставя началото и на друг тип музеи, прославящи времето след 9.IX.1944 г. Първият от тях е Музеят на социалистическото строителство в Димитровград, чиято задача е да бъде летописец на изграждането и развитието на първия социалистически град в България, носещ името на комунистическия лидер Георги Димитров. През следващите години такива музеи възникват и в други градове – Димитрово (дн. Перник), Мадан, Тулбухин (дн. Добрич) и др.¹⁷³. Те също се стремят да включат в своите фондове оригинални документални свидетелства. С времето този тип музейни предмети ще станат значителен дял от техните музейни фондове, а в редица случаи ще се окаже дори преобладаващ. А на самите музеи ще им се наложи понякога да се конкурират с ЦПА и околните партийни архиви, които също комплектуват архивни документи от този период, както и с Националния музей на революционното движение в България.

През втората половина на 40-те години на ХХ в. своите намерения за изграждане на музеи заявяват и отделни ведомства, организации. Още през 1945 г. възникват предложения за създаване на Музикален музей при Държавната музикална академия, Музей на Българските държавни железници, Художественозаятчийски музей с библиотека към Централния комитет на Общия съюз на българските занаятчии и др.¹⁷⁴.

Под влияние на новите общественно-политически условия създадените в предходния исторически период музеи с времето претърпяват известни промени по отношение на своята дейност, статут и структура. Според последните изследвания на Свобода Гюрова броят на държавните музеи и на музеите към други ведомства и институти до 9.IX.1944 г. възлиза на 22, а не на 13, както се възприема досега в научната литература. Общият брой на регистрираните

музейни сбирки към читалища, училища, общини и манастири е 53. В действителност той е по-голям и основание за това според Гюрова са данните, съдържащи се в доклад на д-р Иван Велков, че и след прехвърлянето на културните институти от началото на 1946 г. към Министерството на информацията и изкуствата при МНП остава още едно голямо музейно богатство – стотината по-големи или по-малки училищни музейни сбирки. През 1945 г. постепенно започва да нараства броят на държавните музеи. От началото на същата година музеите в Шумен и Търново преминават на бюджетна издръжка, а по-късно и археологическите музеи в Пловдив и Варна. При това Археологическият музей в Пловдив се отделя от Народната библиотека, а Археологическият музей във Варна става самостоятелен институт¹⁷⁵. През 1951 – 1952 г. се разработва програма за създаване на нови музеи до 1970 г.¹⁷⁶

Основният проблем, пред който се изправят столичните музеи непосредствено след 9.IX.1944 г., е преодоляването на последиците от Втората световна война. Още преди тя да е приключила, те насочват своите усилия към отстраняване на щетите, нанесени им от англо-американските въздушни бомбардировки. Правят се опити и за възстановяване на музейните фондове, доколкото това се оказва възможно. Така например на 14.XI.1944 г. Народният археологически музей поставя пред МНП въпроса за запазване на архива на бившия регент проф. Богдан Филов, съдържащ (по сведения на музейните уредници) копия от всички важни писма относно старините в България, както и от получени в музея през периода 1908 – 1928 г. съобщения, чиито оригинали изгарят при бомбардировките на 30.III.1944 г. заедно с целия музеен архив до 1928 г. Унищожен е и фотоархивът на музея, поради което значително нараства стойността на формираната от известния български археолог и дългогодишен директор на Народния археологически музей фотографска сбирка на старини.

С цел да не се допусне разпиляване на този изключително ценен за музея, а и за българската наука като цяло личен архив, както и на личната библиотека на проф. Б. Филов, главният секретар на МНП настоява в писмо от 2.XII.1944 г. пред Главния народен обвинител „да се вземат необходимите мерки още отсега“ и след приключване

на работата на Народния съд те да бъдат предадени на МНП. Мотивът е следният: „за да се подпомогне музейната управа в усилията ѝ да възстанови нанесените на Народния археологически музей в София щети от въздушните бомбардировки“¹⁷⁷. Архивният фонд е спасен от разпиляване, но е предоставен не на музея, а на Народната библиотека. Там постъпват архивните документи и на други лица, осъдени по този закон, въз основа на Постановление № 9 на Министерския съвет от 30.I.1945 г.¹⁷⁸

Бомбардировките над София нанасят непоправими щети и на Народния етнографски музей. На 30.III.1944 г. изгаря до основи сградата на музея заедно с останалите в нея предмети¹⁷⁹. Благодарение на извършената евакуация по-голямата част от музейния фонд е запазена за бъдещите поколения. Спасени са и архивните документи. Към края на 1948 г. броят на документите на нетрадиционни носители, обособени в двата музейни архива – „музикален“ и „фотоархив“, възлиза на над 25 000 народни мелодии (записани отчасти по слух, отчасти върху грамофонни плочи) и на над 12 000 негатива¹⁸⁰. Година по-късно целият масив, включващ ръкописния архив на народни песни и танци, фонозаписите, над 400 грамофонни плочи и нотни листове за дешифровка, както и техниката за механично записване и прослушване, се предоставят на учредения Институт по музикология¹⁸¹. Решението за това е взето от Научния съвет на създадения още същата година Етнографски институт с музей при БАН. Народният археологически музей също преминава към Академията и се обединява с Археологическия институт. Преди тях част от структурата на БАН става и Природнаучният музей.

В незавидно състояние след войната се намират и Училищният музей при МНП. Част от неговите помещения, след извършен ремонт в края на 1945 г., са предоставени на Областната училищна инспекция, а на таванското помещение, предназначено за фонда и инвентара, са настанени пет семейства. При тези условия музейните предмети остават складирани, без възможност да бъдат направени обществено достояние¹⁸². В трудните следвоенни години грижата за документалното наследство определено не е сред първостепенните задачи на Министерството дори когато става въпрос за собствените му архивни документи. Опити да насочи вниманието

на просветния министър върху този проблем, прави главният инспектор на старините при МНП – д-р Иван Велков. В доклад от края на 1946 г. той предлага да се създаде архивен отдел към библиотеката или към Училищния музей, като там бъдат събрани и подредени „най-важните и ценни доклади на ръководния персонал при Министерството от създаването на това министерство до днешни дни“. Опасението на Велков, че „това ще бъде само едно пожелание“, е съвсем основателно: „Защото при унищожаването на старите архиви са взимали участие обикновено само съответният архивар, представител на Б.К. отдел и прислужниците“¹⁸³. В доклада се поставя въпросът и за осигуряване на необходимите бюджетни средства за музеите към ведомството, чиято дейност е „временно замряла“, но според Велков те „има да играят една първенствующа роля при развоя на учебното ни дело“¹⁸⁴.

Въпреки трудните икономически условия непосредствено след 9.IX.1944 г. редица музеи в столицата и страната, заедно с народните библиотеки в София и Пловдив, БАН и други институции, активизират дейността си по събирането на оцелялото документално наследство и успяват значително да увеличат своите сбирки. Сред тях особено място заема Столичният музей, който по това време продължава да е част от един общ културен институт – библиотека и музей¹⁸⁵. На 11.IX.1944 г., още преди ревакуирането на събраните документи, неговият Архивен отдел се обръща с апел към гражданите да предадат на общината плакати, лозунги, заповеди и други свидетелства за събитията на 9.IX.1944 г. Изключителен е приносът на неговите сътрудници за спасяването на множество ценни документи, неправомерно попаднали в пунктовете на „Вторични суровини“ във връзка с изпълнение на издаденото през 1945 г. поредно Министерско постановление за предаване на неценни учрежденски архиви за претопяване.

Тази активна дейност на Архивния отдел на Столичния музей, който се опитва да изпълнява ролята на липсващия в страната ни държавен архив, дава основание на местната власт да му предостави през 1946 г. статут на самостоятелна служба – Градски архив, пряко подчинен на отдел „Културни грижи“ при Столична община¹⁸⁶. До края на разглеждания период той успява да се утвърди като водещ

архивен център в страната, който се опитва да изпълнява функциите и на национален архив. Макар официално с тази задача да е натоварена Народната библиотека, тя няма нито възможност, нито желание да поеме грижата и за националното документално наследство. Тя вече няколко пъти настоява пред КНИК да бъде освободена от тази отговорност и да се създаде Държавен архив¹⁸⁷. Налице са обаче данни, които свидетелстват за активизиране на дейността на библиотеката във връзка с издирването и събирането на архивни документи към началото на 50-те години на ХХ в. В резултат на това там постъпват оригинални документи на възрожденски дейци от някои музеи в страната¹⁸⁸.

Столичният архив има определен принос и в областта на музейното дело. През 1948 г. Градският народен съвет му възлага подготвителната работа по създаването на мемориалните музеи на Д. Благоев, Г. Димитров и П. и П. Славейкови¹⁸⁹, а по-късно и на Хр. Смирненски, Ал. Стамболийски и др. Ръководителката на Градския архив Стоянка Тютюнджиева остава след 1952 г. на длъжност завеждащ музеите на София и това е бил най-логичният избор.

След 9.IX.1944 г. значително нарастват постъпленията и в архивните отдели на други музеи. Сред тях е Археологическият музей „Иван С. Войводов“ при читалище „Виделина“ в Пазарджик, за който главният инспектор на музеите и старините в доклад до просветния министър от 20.IV.1945 г. посочва: „Ако се подредят правилно събраните старини в подходящи помещения, Пазарджик ще се изтъкне може би като град в Южна България с най-богата историческа и етнографска сбирка“¹⁹⁰. Подчертавайки безспорния принос на агронома К. Н. Христович за това, д-р Иван Велков не пропуска да отбележи и неговите заслуги за обогатяването на музейната архивна сбирка: „Той събира и всички стари архивни материали и предмети, които имат връзка с духовния и стопанския живот на града, той е събрал и продължава да събира сега и всички документи, които имат връзка на града с последните събития, развили се в нашата страна“¹⁹¹.

За създаването на архивен отдел в Пазарджишкия музей се съобщава в писмо от 16.VII.1948 г., с което уредници на музея настояват пред председателя на КНИК за уреждане на статута и отпускане

на средства на провинциалните краеведски музеи. В него се изтъква: „Поставиха се основите на Градски и Септемврийски архиви, в които се събраха много ценни документи, характеризиращи стопанския, политическия и културния живот на града и околията“. От представената в писмото структура на музея става ясно, че седмият отдел „Околийски и Градски архив“ се състои от следните подотдели: „а. Стопански архив; б. Политически архив; в. Културен архив; Биографски архив; д. Съпротивително движение 1923 – 1944 г.“¹⁹². Всъщност сведения за съществуването на Градски архив към библиотеката на читалището в гр. Пазарджик се срещат още през 1929 г.¹⁹³ По всяка вероятност тези документи по-късно са предадени на читалищния музей. Според официалния сайт на Регионален исторически музей – Пазарджик, при промяната на 9.IX.1944 г. Градският архив вече фигурира като отдел в структурата на музея¹⁹⁴.

Въобще Пазарджишкият музей по това време проявява изключителна загриженост за съдбата на националното документално наследство. С писмо от 5.IX.1949 г. неговият уредник уведомява БАН за масово унищожаване на документи с важно историческо значение и предлага да бъде създаден „Закон за държавния архив, като в него се определи и положението на местните архиви: околийски, общински и исторически архиви при провинциалните музеи“. А докато стане това, Академията да издаде задължителна инструкция или упътване за издирване и запазване на исторически ценните документи, което да подпомага учрежденията при унищожаването на старите им архиви¹⁹⁵. Това писмо е свидетелство и за вижданията на някои музейни специалисти относно мястото на историческите архиви, а именно – към музеите. Препис от писмото е изпратен до Министерския съвет като приложение към предложението на БАН за назначаване на междуведомствена комисия, която да проучи въпроса за ценните архивни материали в страната и да препоръча реда и начините за тяхното запазване¹⁹⁶.

През разглеждания период значително увеличава обема на своята архивна сбирка и музеят в Самоков, предимно с документи за първата българска комуна в България, за антифашистката борба и др.¹⁹⁷ Своята събирателска дейност по отношение на документалното наследство активизират и музеите във Варна, Пловдив и

редица други селища на страната. Тя се характеризира предимно с издирването на отделни особено ценни документи с оглед на техните нужди¹⁹⁸. Откъсването им обаче от цялостния комплекс, в който са възникнали, намалява тяхната информативност. Това е в противоречие с научните принципи на организация на архивните документи, отдавна утвърдени и прилагани на практика в почти всички европейски страни.

Чуждестранният опит показва, че правилно решение на проблема за опазването на националния архивен ресурс и неговото ефективно използване за научни и всякакви други цели се състои не в безсистемното му разпокъсване между различни музеи, библиотеки, читалища и други културни, научни, религиозни учреждения, а в неговата централизация, в концентрирането му в специализирани архивни институции. Необходимостта от тяхното изграждане е осъзната от различни среди в българското общество отдавна и предложения за това се отправят на високо държавно равнище на няколко пъти през първите четири десетилетия на ХХ в.

След 9.IX.1944 г. този проблем отново се поставя на обсъждане. Една от най-сериозните дискусии върху състоянието и развитието на архивното дело се провежда на състоялото се на 28.XI и 5.XII.1949 г. съвещание, инициатирано от Архивния институт¹⁹⁹ при БАН²⁰⁰. Поводът за него са тревожните сигнали, които постъпват от Пазарджик и други места в страната, във връзка с неправомерното масово унищожаване на ценни документи. Показателни за значението на този форум са термините, използвани по-късно от проф. Иван Дуйчев и от доц. Мария Кузманова за неговото означаване – „малка сесия“²⁰¹ и „истинска архивна конференция“²⁰². На него присъстват ръководителите и уредниците на архивните сбирки при библиотеките и музеите в София, историци и познавачи на архивното дело, представители на КНИК, БАН и Софийския университет. На вниманието им се представят два доклада: „История и организация на архивното дело в СССР“ на д-р Георги Димов и „Състояние и задачи на българското архивно дело и архивна наука“ на д-р Петър Миятев.

Авторът на втория доклад по това време е уредник на Архивния институт при БАН и един от малцината у нас вещи лица в областта

на архивистиката²⁰³. На споменатото вече съвещание за състоянието и преустройството в марксистки дух на българската историческа наука, проведено преди повече от година и половина, д-р П. Миятев е единственият, който поставя въпроса за необходимостта от развитието на архивистиката и архивното дело²⁰⁴ като важна предпоставка за развитието на самата историческа наука. Като изтъква, че направеното досега в тази област е случайно, въпреки наличието на действащ закон („който се потайва забравен из сборниците закони на страната“), той поставя въпроса за неговото реформиране, подновяване „според изискванията на времето и науката, за да обезпечи на съвременната българска историография необходимия достоверен и сериозно и научно обработен материал“. А по повод създаването на предвидения в програмата на Отечествения фронт Музей на борбата против фашизма и реакцията той заявява: „Една голяма част от материалите за един такъв музей са писмени паметници, а според установеното от науката понятие за „архив“ е, че той е институт, в който трябва да се съхраняват, подреждат и проучват само писани, рисувани и печатни книжа и документи. Всичко друго е за музей“²⁰⁵. Посочвайки директно разликата между „архив“ и „музей“, той е сметнал за необходимо по-нататък в изложението да представи най-общо същността на архивната институция, за да стане ясно не само на присъстващите, но и на държавното и партийното ръководство, че тези две близки на пръв поглед институции имат съвсем различни функции. Цялото изказване на д-р П. Миятев на съвещанието на историците е публикувано и коментирано от проф. Ст. Петкова²⁰⁶, която с основание предполага, че негов, макар и малко закъснял, отглас е организираното от Архивния институт, по препоръка на КНИК, широко обсъждане на въпроса за състоянието и задачите на българското архивно дело и архивна наука²⁰⁷.

Възгледите на д-р П. Миятев за организирането на архивното дело у нас са подробно изложени в споменатия по-горе основен доклад, изнесен на двудневното съвещание в БАН от края на 1949 г. В него той изтъква необходимостта от създаване на централно архивно управление и на мрежа от държавни архиви, както и от организиране на архивното дело у нас на научни основи. Въпросът за създаването на Централен държавен архив е един от най-дискути-

раните по време на форума. Повечето от участниците се изказват в подкрепа на централизацията в архивното дело. Интерес представлява депозираното писмено становище на директора на Музея на съпротивата проф. П. Топалов, прочетено от акад. Петър Диневков. Според него Българската академия на науките трябва да постави въпроса за създаване на държавен архив, в който да бъдат концентрирани архивите на всички министерства и на други държавни учреждения и обществени институти, но при едно условие: „без да се засягат специалните закони у нас в областта на архивното дело“. В случая се визират правата на ръководения от него музей, както и на ЦПА²⁰⁸.

На базата на изнесените доклади и проведените разисквания се формулира следният извод: „състоянието на нашето архивно дело не е добро, в някои отношения е дори окаяно“. Поради това следва да се обърне внимание на отговорните фактори върху въпросите, отнасящи се до необходимостта от реорганизация на архивното дело у нас и създаване на Централен държавен архив, събирането на архивни документи за най-новата история на България (което се определя като „върховно задължение“), както и до начина на запазване на събраните архивни документи, положението на текущите държавни архиви, подготовката на кадри, теоретичните разработки. Съгласявайки се с направените констатации и предложения, представителят на КНИК Емил Стефанов настоява Архивният институт да не чака Комитета, а да започне изпълнението на набеязаните задачи. Категоричен е, че този проблем трябва да се „направи държавен въпрос“, и макар бюджетът за следващата година да е почти изготвен, „все пак трябва да се направи нещо, да се продължи започнатата работа“²⁰⁹.

В тази връзка е писмото на председателя на БАН до Министерския съвет от 17.I.1950 г., с което Управителният съвет на Академията предлага да бъде назначена държавна комисия, която да изработи проект за реорганизация на архивното дело и създаване на Централен държавен архив. Представен е поименно съставът на петнадесетчленната комисия, в която влизат и представители на Централния музей на съпротивата и на музея „Георги Димитров“²¹⁰. Предложението остава без последици.

През втората половина на 40-те години на ХХ в. необходимостта от изграждането на специализирани институции, които да поемат грижата за събирането, съхраняването и предоставянето на архивните документи за използване, става все по-осъзната и по-осезаема. Тогава се изготвят и няколко законопроекта за създаване на държавни архиви. От гледна точка на настоящото изследване интерес представляват предвидените в тях разпоредби по отношение на съществуващите архивни сбирки в музеите.

Четири от законопроектите се съхраняват в архивния фонд на Иван Богданов²¹¹ (ф. № 1554К) в Централния държавен архив (ЦДА) и са публикувани от Димитър Минцев в края на ХХ в. Богданов, който е истински енциклопедист, писател, литературен историк, библиограф, юрист, архивист, е лектор по архивистика в Столичния градски архив през 1941 – 1942 г. и 1948 – 1949 г., негов сътрудник, автор на редица теоретични и научно-приложни разработки. Предполага се, че той е авторът или поне съавторът на повечето архивни законопроекта от този период. Най-ранният от запазените в неговия личен фонд е изработен не по-късно от 10.V.1945 г. и е със заглавие „Наредба-закон за българските народни архиви“. Той предвижда създаване на Централна дирекция на народните архиви като автономно учреждение под надзора на министъра на народното просвещение и пряко подчинена на нея мрежа от архиви: Централен народен архив, Столичен градски архив и областни архиви в Пловдив, Стара Загора, Видин, Велико Търново и Русе.

Чл. 14 на законопроекта не допуска съществуването на други архивни институции освен посочените и задължава учрежденията, формирали дотогава архивни сбирки, „да предадат фондовете си на Централната дирекция на народните архиви в срок от три месеца след влизането на този закон в сила“²¹². В чл. 44 от преходните разпоредби се уточнява, че след влизането на нормативния акт в сила „всички официални и обществени архивни сбирки в страната, с изключение на Столичния градски архив, престават да съществуват и архивните им имуществва стават собственост заедно с всички спомагателни материали на Дирекцията на народните архиви, на която те са длъжни да ги предадат в цялост“ в предвидения в чл. 14 срок. Подробно се изброяват институциите, за които се отнася това:

архивният, ръкописният и ориенталският отдели при Народната библиотека в София и народните библиотеки в провинцията, библиотеките при Софийския университет, МНП и БАН, Църковният музей и библиотеката на Светия Синод на Българската православна църква, библиотеката на Рилския манастир и „всички други манастири, църкви, библиотеки, музеи и др[уги] п[одобни] организации и обществени установения“²¹³.

При отказ от предаване или при несвоевременно предаване на архивна сбирка началникът на съответното учреждение или чиновникът, неизпълнил решението на комисията по чл. 14, се наказва с глоба до 50 000 лв. (чл. 37). Наказание по чл. 316 от Наказателния закон очаква и всеки, който открадне документи от архивните сбирки в страната (чл. 35). Най-строгата санкция, предвидена в този проектозакон, се отнася за всеки, „който укриве в полза на себе си или на друго каквато и да била част от архивните богатства на съществуващите до влизането на този закон в сила архивни сбирки в страната при библиотеки, манастири, църкви, музеи, учреждения, дружества и други подобни, с цел да не бъде предадено в цялост архивното богатство на сбирката на Централната дирекция на народните архиви (чл. 14 и 44)“. Наказанието е тъмничен затвор, а в особено важни случаи – строг тъмничен затвор до пет години (чл. 34)²¹⁴.

Идентичен по смисъл с чл. 34 на този проектозакон е чл. 48 на съставения през септември 1945 г. проект на Закон за учредяване на Български държавен архив, съхраняван също в архивен фонд „Иван Богданов“ на ЦДА, но с текст, значително изменен от ръководителя на Архивния отдел на Народната библиотека в София Иван Панайотов. Законът предвижда съществуването на същите категории архиви, като областните архиви (общо шест²¹⁵) и Столичният градски архив са под ръководството на Българския държавен архив. Централният архив, който изпълнява и функциите на управляващ орган, е подчинен на Министерството на информацията и изкуствата. Според този проект Българската академия на науките, Светият Синод и Рилският манастир запазват своите архивни сбирки, като се задължават да вземат необходимите мерки за „доброто им съхраняване и научно поддръждане“, а техните уредници трябва да бъдат одобрявани от Върховната архивна комисия (чл. 64). Не

подлежат на задължително депозиране и архивите на чуждестранни мисии и предприятия, на иноверните вероизповедни общини и на политическите партии.

Интерес представлява чл. 61, който допуска, по решение на Върховната архивна комисия, по-ценните архивни документи на местните архиви, както и на музеите да бъдат предавани „за по-голяма сигурност на съхранение в Българския държавен архив в София, като в замяна на тях запазват заверени преписи или фотокопия“²¹⁶. Следователно, въпреки че по смисъла на чл. 48 от наказателните разпоредби и чл. 64 от преходните разпоредби архивните сбирки на музеите подлежат на предаване в архив, допускат се и известни изключения.

Третият проект на архивен закон от фонда на Иван Богданов, озаглавен Закон за българските народни архиви, е съставен според Д. Минцев не по-рано от 11.XII.1947 г. и не по-късно от 1950 г. Има обаче основания и за по-точна датировка – 1948 г. Този закон предвижда съществуването и на специални архиви при БАН, при Министерството на народната отбрана (Военноисторически архив – ВИА), при Светия Синод на Българската православна църква (Църковен архив) (чл. 16). За специални се считат и архивите при политическите партии, иноверните религиозни общини и Музея на съпротивата, на които Централната дирекция на народните архиви се задължава да оказва съдействие при необходимост (чл. 17)²¹⁷. Направено е уточнение, че „не се броят за архиви ръкописните сбирки в къщите музеи на заслужили обществени или културни деятели“²¹⁸, което според Д. Минцев (най-добрият изследовател на българското архивно законодателство) означава, че „в архивната система не се включват архивните сбирки на посочените къщи музеи“²¹⁹, т.е. те не подлежат на предаване в архив. С оглед многозначността на термина „архив“ би могло да се допусне и друго тълкуване, в смисъл че не им се признава статут на архивно учреждение. Но имайки предвид текста на следващия чл. 18 няма как да не се съгласим с автора на публикацията.

С чл. 18 се забранява съществуването на други архивни институции и архивни сбирки, освен посочените в законопроекта, а „завазените от този закон са длъжни да предадат фондовете и другите си

имущества и специални съоръжения на Централната дирекция на народните архиви, или по нейно указание на областните дирекции на народните архиви, или на Столичния народен архив²²⁰. Срокът, в който трябва да се извърши това, е същият, както в предишните два проекта. По-голям е размерът на наказанието, а именно – до осем години строг тъмничен затвор, за „особено важни случаи“ на укриване на документи от архивните сбирки в страната при библиотеки, манастири, църкви, музеи, учреждения, дружества и др., с цел да не бъдат предадени в цялост на архивните институции. В случай че съществуващите в страната архиви откажат откупуването на предложени им от частни лица документи, тогава музеите и други културни учреждения, както и отделни лица имат право да се възползват от това (чл. 33)²²¹. Архивната система е ведомствено подчинена на КНИК.

Последният разгледан проектозакон е твърде близък до изработения от Столичния градски архив при отдел „Наука, изкуство и култура“ на СГНС. Проектът на Закон за създаване на Български народен архив е без дата, но според Евдокия Симеонова, която е публикувала неговия текст в Известия на държавните архиви²²², тя трябва да бъде отнесена след 5.VI.1949 г. Основание за подобно предположение дава фактът, че в документа намира отражение и чуждестранният опит в областта на архивното дело, а писмото на Градския архив при СГНС до Министерството на външните работи с искане за доставяне на сведения и литература за архивното дело в чужбина е от тази дата.

Предвиденият в проекта Български народен архив е едновременно и архив, и ръководен орган на всички народни архиви в страната. Той е самостоятелна институция под надзора на КНИК. Самата структурата на архивната мрежа не е представена. Чл. 10 задължава всяко държавно, общинско и автономно учреждение и всички обществени, политически, културни, професионални и други организации и институти през всеки две години да предават архивните си документи на специална комисия. Предвидени са и изключения в определени случаи. Наказателните разпоредби са твърде строги. За умишлено унищожаване или повреждане на архивни документи, преди постъпване в архив, както и за престъпления, извършени по

отношение или в сградата на друга архивна сбирка, наказанието е 5 години тъмничен затвор (чл. 19). Същото наказание, но без фиксиран срок, очаква всеки, който укрива в полза на себе си или на някой друг „архивен фонд или единици от него от архивните богатства на съществуващите до влизането на този закон в сила архивни сбирки в страната при библиотеки, манастири, църкви, музеи, учреждения и дружества, с цел да не бъде предадено в цялост архивното богатство на поменатите архивни сбирки в народния архив“ (чл. 20).

Според чл. 26 от преходните разпоредби на законопроекта след влизането му в сила „всички официални и обществени архивни сбирки в страната с изключение на Столичния градски архив престават да съществуват и архивните им имущества стават собственост заедно с всички спомагателни материали на Българския народен архив, на който те са длъжни да ги предават в цялост най-късно 3 месеца след влизането на закона в сила“. Този проект на архивен закон, както и всички останали, предвижда отмяна на всички други закони, наредби-закони и правилници, които му противоречат.

Във фонда на Богданов има още един закон – поръчан му от комисията, разработваща Указ № 515 – Закон за Главно архивно управление, от 30.VIII.1951 г.²²³. Според него архивната мрежа на страната, начело с управляващ орган, включва един централен и пет областни архива, Столичен градски архив при СГНС, Военно-исторически архив и Архив при БАН. По предложение на Главното архивно управление могат да се откриват с постановление на Министерски съвет „и други архивни управления“. Изрично се посочва, че разпоредбите на този закон не засягат ЦПА. Съгласно чл. 28 след влизането на закона в сила „отделите за архиви и ръкописи при държавните и обществените библиотеки, музеи, манастири и други институти“ се закриват с изключение на архивите на БАН, СГНС и Министерството на народната отбрана²²⁴.

В представените пет законопроекта по принцип е заложен централизираният модел архивна мрежа. Три от проектите предвиждат управляващият я орган да е самостоятелен, а другите два – неговите функции да бъдат изпълнявани от централния архив на страната. На архивите се отрежда място във ведомството, в което се намират музеите и другите културни и научни учреждения. Според втория,

третия и петия проекти някои институции запазват своите архивни сбирки. С третия законопроект това право се дава на къщите музеи, а Музеят на съпротивата се ползва със статут на специален архив. Всички останали музеи се задължават да предадат съхраняваните от тях документи на държавните архиви. Според останалите законопроекти това важи за всички музеи.

Във връзка с придвижването на проекта на закона на Столичния градски архив, вероятно през същата 1949 г., неговите служители съставят и изпращат от името на отдел „Наука, изкуство и култура“ на СГНС проект за „Постановление [на Министерския съвет] за създаване на сектор „Държавен архив“ при КНИК и за съхранение на архивните материали“²²⁵. В него се предлага процедура относно подбора на ценните архивни документи и осигуряване на тяхното опазване. Съгласно т. 3 „всички архивни материали, които имат научна стойност, се изземват безвъзмездно и се съхраняват в съответни архивни хранилища“, без да се посочват кои са те. По силата на т. 4 се дава право на „органите от архивните и музейните служби при народните съвети и КНИК“, след получено разрешение от ръководителя на съответните учреждения, предприятия и организации, да проучват архивни материали и да вземат оригинали или преписи от тях по всяко време още преди изтичането на сроковете, определени в правилника за прилагане на постановлението. Изпълнението на постановлението се възлага на председателя на КНИК, който се задължава в тримесечен срок от издаването му да изготви и съответния правилник.

Това предложение остава без последици и цялата 1950 г. протича в бездействие от страна на КНИК²²⁶. А именно Комитетът в качеството си на ръководен орган би трябвало да поеме инициативата за организиране на архивното дело у нас, да го постави на научни основи и то да заеме своето равностойно място наред с това на другите европейски страни, много от които още преди десетилетия създават свое архивно законодателство и мрежа от специализирани архивни учреждения. От КНИК се очаквало да извърши необходимото и по отношение на нормативната база в областта на културно-историческото наследство. Нуждата от нов закон, който да замени действащия от 1911 г. Закон за старините, отдавна е осъзната. Про-

екти за нов закон се изработват и обсъждат още през 30-те години на XX век, дори и по време на Втората световна война. В резултат на обществено-политическите промени в България след 9.IX.1944 г. тази необходимост става все по-осезаема и неотложна.

Опит за правно регламентиране на проблема за старините (вкл. и за архивните документи) прави Министерството на информацията и изкуствата през 1945 г. със законопроекта за дейността на министерството и поделенията му в страната. На него се възлага упражняването на надзора и грижата за старините чрез Комисията за старините, която разрешава всички принципни въпроси относно тяхното издирване, запазване и поддържане. С отговорността за събирането, съхраняването и използването на документалното наследство се натоварва Народната библиотека в София, която е трябвало да бъде същевременно и Български исторически архив, и архив на българската книга. След закриването на Министерството проектът на закона е забравен²²⁷.

Подготовката на нови законодателни актове по отношение на националното културно-историческо наследство и музейната мрежа присъства като задача в плановете за работа на отдел „Музеи, библиотеки, книгоиздаване“ при КНИК няколко поредни години. Съгласно плана за първото тримесечие на 1949 г. сектор „Музеи“ към отдела е трябвало „да проучи и изработи“ в срок до 15 февруари законопроект за музеите, а до 20 март – и закон за старините²²⁸. В плана за третото тримесечие на 1950 г. продължават да стоят същите задачи, но вече се предвижда това да бъдат законопроект и правилник за музеите и „законопроект за привеждане в известност и запазване на историческите паметници и ценности“²²⁹. Поради големите празноти в архивния фонд на КНИК в Централния държавен архив посочените проекти на нормативни актове не се откриват.

В архивния фонд на Научния архив (НА) на БАН е запазен изготвеният вероятно през 1950 г. Проектозакон за паметниците на културата²³⁰, който КНИК изпраща на Архивния институт на БАН с писмо от 8.I.1951 г.²³¹ С него намиращите се на територията на страната паметници на културата се обявяват за общонародно достояние и се поставят под върховния надзор на държавата, кой-

то се извършва от КНИК, съгласувано с БАН. За такива се считат „всички паметници, вещи, документи, книжа и художествени произведения, които имат историческо, археологическо, етнографско, художествено и обществено-политическо значение, като например: ... стари ръкописи, писма, тефтери, старопечатни книги, портрети и др.“ (чл. 2)²³². Грижата за тяхното събиране, проучване и съхранение се възлага на КНИК, БАН, отделните ведомства и народните съвети, които се задължават да „уреждат музеи, архиви, библиотеки, художествени галерии и други подобни хранилища, като създават необходимите условия за тяхната сигурност и правилно научно и обществено функциониране“ (чл. 26). Проектозаконът предвижда да се създаде в София „общ Държавен архив, чиято задача е да събира и проучва писмени документи с историческо значение“ (чл. 28). Обектът на комплектуване на централния архив е формулиран твърде общо за разлика от това на централните музеи (Археологическия и Етнографския музеи в София). Местните музеи и другите „хранилища“ се комплектуват с паметници на културата, предимно от съответната област, придобити чрез разкопки, издирвания, покупки, дарения, случайни находки (чл. 27).

С чл. 29 на законопроекта се дава право на читалища, обществени организации и културно-просветни дружества да създават музейни сбирки, художествени галери и „други подобни“ (т.е. може и архивни сбирки) при наличието на подходящи условия. Само за музейните сбирки се казва, че се ползват с правата на държавни музеи по отношение на събирането и запазването на паметниците (чл. 29). На държавните музеи, библиотеки, архиви, галерии и други хранилища се дава правото да изземват от музейните сбирки онези паметници на културата, които имат национално или особено научно значение. А по отношение на тях със същото право се ползват централните музеи, библиотеки, архиви и др. Поставя се изискването взетите предмети да бъдат замествани с точни копия (чл. 31). Откриването и закриването на музеи, художествени галерии и други подобни институции става по предложение на Съвета за паметниците, утвърдено от председателя на КНИК (чл. 30). Всички те се поставят под надзора на КНИК, а научноизследователската им дейност се ръководи от БАН чрез съответните институти.

Първоначалната, и всъщност по-добра, идея на КНИК за отделни закони за паметниците на културата и за музеите е заменена с един общ закон. Той е изработен в духа на Закона за старините и затвърждава практиката, която се следва и по-нататък във всички поредни закони за културно-историческото наследство. А според проф. Ст. Петкова тя е: „99 % от съдържанието на закона се отнася за музеите като институция и за опазването и използването на ценностите с музейна стойност (недвижими и движими), а книжовното и документалното наследство (и отговорните за него библиотеки и архиви) се споменават тук и там, за да са споменати, без нищо по същество да се разпорежи (и уреди!) за тези твърде специфични все пак части на наследството“²³³.

В отговор на изпратения за мнение законопроект, в писмо от 18.I.1951 г., старши научният сътрудник при Архивния институт на БАН д-р П. Миятев настоява да се създаде специален закон за архивното дело, което според него, „ако не по-голямо и важно, то поне е равно с музейното дело в нашата страна“²³⁴. Той предлага да се съгласуват действията на КНИК за създаване на държавен архив с тези на МВР или отнасящите се до архивното дело положения в предложения законопроект „да се прехвърлят към инициативата, подета от МВР, да подготви в най-кратък срок законопроект за уреждането на архивното дело у нас...“²³⁵. Всъщност текстът на проекта на Закона за паметниците на културата от 1950 г., който е „не само несъдържателен, нищо нерешаващ по отношение на архивите и архивните документи, но и крайно непрофесионално съставен“²³⁶, не можел да послужи за основа на един бъдещ закон за архивите. За целта биха могли да се използват в определена степен споменатите вече по-горе няколко проекта, но МВР, на което междувременно²³⁷ се възлага задачата да уреди в законодателно отношение въпроса с архивното дело у нас, въобще не прибегва до тях, считайки ги за непригодни²³⁸.

На 16.I.1951 г. (т.е. два дена преди д-р П. Миятев да напише въпросното писмо) се провежда заседание в КНИК, на което присъстват неговият председател проф. Сава Гановски и подпредседател проф. Жак Натан, представители на Комитета, Архивния институт при БАН, СГНС, МВР, Народната библиотека, Музея и архива

на революционното движение в България и др. Първият обсъждан въпрос се отнася до временните мерки, които се налага да бъдат взети по отношение на архивните документи в страната, чието предаване като суровина на хартиената промишленост е спряно по нареждане на КНИК. А до обсъждането на втора точка от дневния ред на заседанието – създаване на Централен държавен архив, не се стига, след като упълномощеният представител на МВР съобщава, че тази задача е възложена на неговото министерство и вече сериозно се работи върху подготовката на необходимите нормативни документи. Предвижда се Централният държавен архив административно да е причислен към МВР (както впрочем е в СССР и редица други социалистически страни), а КНИК и другите специализирани научни институти да му оказват научна и идейно-политическа помощ²³⁹.

По указание на Политбюро на ЦК на БКП министърът на вътрешните работи назначава специална „Комисия за проучване на състоянието на архивните фондове и подработване на предложението за създаване на единен Държавен архивен фонд“, чиито състав е утвърден от министър-председателя Вълко Червенков на 11.VIII.1951 г.²⁴⁰ Сред деветимата членове на комисията, в която влизат представители на БАН, КНИК, Софийския университет, МВР, са директорът на Музея на революционното движение в България проф. П. Топалов и завеждащият Столичния градски архив Стоянка Тютюнджиева – Лиджи. Под ръководството на членовете на комисията проф. Димитър Косев, Елена Савова и Ангел Тодоров привлечените в качеството на пълномощници историци и други специалисти извършват първото по рода си проучване за наличното количество архивни документи в страната, техния характер и състояние. Те обикалят всички окръжни и по-големи градове и села, за да съберат сведения както за архивните сбирки при библиотеки, музеи, читалища и т.н., така и за архивите в учрежденията, организациите и предприятията. Изготвените от тях описи днес се съхраняват във фонда на ГУА²⁴¹. Съдържащата се в описите информация, макар и най-обща, показва, че в редица музеи и музейни сбирки са запазени немалко ценни документи от епохата на Възраждането и следосвобожденския период и че повечето от тях се намират в добро състояние.

Изработването на нормативните актове в областта на архивното дело Комисията извършва под ръководството на пристигналият у нас по молба на ЦК на БКП Николай Романович Прокопенко (директор на Централния държавен архив на Октомврийската революция и социалистическото строителство в СССР)²⁴². В проекта на Указ за създаване на Държавен архивен фонд заляга ленинският принцип за пълна централизация в архивното дело. Предвижда се изграждане на мрежа от централни и окръжни държавни архиви начело с управляващ орган и пълна концентрация на всички архивни документи в тях.

Проектът на Указа се изпраща за съгласуване с КНИК и БАН, които изразяват принципно съгласие със залегналите в него основни положения за организация на архивното дело. Обаче становището на КНИК, оповестено от началника на отдел „Културно-просветни институти и художествена самодейност“ Андрей Пухлев, било в Указа да се предвиди член, който да дава право на Държавната библиотека „В. Коларов“ в София, Пловдивската библиотека, Библиотеката при БАН, Музея на революционното движение, както и на научните институти музеи (имат се предвид музеите в структурата на БАН) и къщите музеи „да запазват архивни документи, свързани с научноизследователските им задачи“²⁴³. Известни възражения срещу последователното прилагане на принципа за пълната централизация в архивното дело прави и назначената от председателя на БАН специална комисия от представители на Правния и Архивния институти за основно проучване на проекта, но не всички са приети.

На 27.IX.1951 г. проектът на Указа е изпратен от министъра на вътрешните работи до Политбюро на ЦК на БКП заедно с предложение за създаване на Държавен архивен фонд. Сред мотивите за неговото приемане се изтъква разпиляността на документите с общонационално значение по различни учреждения, музеи, библиотеки, съхраняването им обикновено в неподходящи помещения, недостъпността им за научно и практическо използване, както и липсата на централизиран общодържавен отчет на състава и съдържанието на архивните фондове, поради което много ценни документи безконтролно се унищожават²⁴⁴. На 10.X.1951 г. Президиумът на Народното събрание приема и издава Указ № 515 за създаване на

Държавен архивен фонд на Народна република България. С него се поставя началото на организираното архивно дело в страната.

В сравнение с Указа, който е подготвен за сравнително кратки срокове и става факт, появата на нормативния акт, който трябва да замени Закона за старините и да регламентира основните принципни положения в областта на музейното дело, се забавя. Една от причините е многократното връщане на подготвения от КНИК Закон за паметниците на културата, с настояване разглежданата в него материя да бъде уредена не със закон, а с постановление на Министерския съвет.

Случващото се в музейното пространство на България след 9.IX.1944 г. до към края на 1951 г. като цяло е силно повлияно от музейното дело на СССР и то има своите аналози и в другите социалистически страни. На фона на общественно-политическите промени е напълно обяснимо изграждането на музеи, излъчващи силни идеологически послания, както и започналото одържавяване на съществуващите дотогава обществени музеи и музейни сбирки и тяхното превръщане в идеологически институти. За разлика от останалите държави, намиращи се в прегръдката на „големия брат“ (с известна уговорка по отношение на Албания), България все още няма свои държавни архиви. Но тя успешно полага началото на мрежата от партийни архиви. Във връзка с комплектуването на ЦПА с документи важна роля изиграва Националният музей на революционното движение в България, явяващ се посредник между архива и създадените със специален закон комисии за събиране на документи за съпротивителното движение. Документи от подобен характер постъпват и във фондовете на новосъздадените къщи музеи на видни дейци на Комунистическата партия.

Липсата на специализирани държавни архивни учреждения през този период дава възможност на останалите музеи, както и на различни други институции да активизират своята дейност по издирването и събирането на документални свидетелства за историческото минало на България. В резултат на това се стига до още по-голямо разпокъсване на архивните фондове, което намалява тяхната информативност. С поставяне на началото на организираното архивно дело, почиващо на идеята за значителна централизация, това ще се окаже труден за преодоляване проблем.

Бележки

¹ Радков, Мл. Из историята на Архива на Възраждането в България. – Известия на държавните архиви (по-нататък ИДА), кн. 7, 1963, с. 43.

² Шарова, К. Музеят на Българското възраждане и освобождение – една инициатива на Стоян Заимов, осъществена от него през 1900 година и наскоро погубена от други. – В: История на музеите и музейното дело в България. Доклади и съобщения от Национална научна конференция (Плевен, 27 – 28 март 2003). Регионален исторически музей – Плевен, 2003, с. 26 – 68.

³ Това издание се появява на основание на изискването на чл. 28 от Временните правила за научни и книжовни предприятия, обнародвани в Държавен вестник, бр. 31 от 19.ІІІ.1888 г.

⁴ Повече информация вж: Нейкова, А. Документалните публикации за Възраждането в периодичните издания – начален етап на археографска дейност. – ИДА, кн. 40, 1980, с. 55 – 70; Същата. Документални свидетелства за дейността на проф. Ив. Шишманов като археограф. – ИДА, кн. 67, 1994, с. 337 – 347.

⁵ Архив за българските архиви. Съст.: Анчова, К., М. Пискова и М. Тодорова. Благоевград, 2003, с. 305.

⁶ Пак там, с. 305 – 306.

⁷ Пак там, с. 306.

⁸ Държавен вестник (по-нататък ДВ), бр. 13, 17.І.1890 г.

⁹ Радков, Мл. Из историята на Архива на Възраждането..., с. 45.

¹⁰ ДА – София, ф. 1К, оп. 3, а.е. 196, л. 4. – Дигитален архив на ДА „Архиви“ – 13000371_001_d.jpg – <http://www.archives.government.bg/search.php>

¹¹ Архив на Възраждането. Том I. Документи по политическото възраждане. С., 1908, с. XX; Архив за българските архиви..., с. 344.

¹² Радков, Мл. Из историята на Архива на Възраждането..., с. 45.

¹³ Кузманова, М. История на архивите и организация на архивното дело в България. С., 1966, с. 72.

¹⁴ Шарова, К. Музеят на Българското възраждане..., с. 27, 28 и сл. Симеон Недков, позовавайки се на изследването на проф. К. Шарова, в своята монография „История на музейното дело в България“ (С., 2006) посочва: „В предговора на „Архив на Възраждането“, писан през 1908 г., Д. Страшимиров се подписва като „заведущ“ архива на музея на Българското възраждане и освобождение. Това е най-сигурното доказателство, че от 1900 до 1908 г. музеят действа и изпълнява основните си функции да събира документи и музейни ценности от периода на Възраждането. Най-публич-

ната му изява са петте тома (2000 стр.) исторически и документален материал, публикуван през 1907 – 1908 г.¹⁴ (с. 140). Това се явява в противоречие с написаното от самия него на с. 99, където, позовавайки се на труда на М. Радева „Културната политика на българската държава (1885 – 1908)“ (С., 2002, с. 197), посочва: „Така от 1904 г. в Народния музей се поставя началото на документална сбирка за Българското възраждане. Първият завеждащ Възрожденския отдел е Юрдан Попгеоргиев“, и по-натъгък пише, че от 1.III.1906 г. на негово място е командирован Д. Страшимиров. Споменава и за Правилника на Архива на Възраждането при Софийския народен музей, и за структурата на архива. На с. 105 и 106 проследява накратко историята на Архива на Възраждането в рамките на Народния етнографски музей. Позовавайки се безкритично на автори с различни мнения относно мястото на Архива на Възраждането, С. Недков създава учителя впечатление, че става въпрос за две съвсем различни архивни сбирки.

¹⁵ Това мнение, както правилно отбелязва Соня Пенкова, споделят Здравко Радонов, Стефанка Кръстева, Симеон Недков в по-ранните си публикации. (вж. **Пенкова, С.** Военните музеи на България. Обща история на първите години. С., 2011, с. 86.). Към тези имена може да се прибавят и на Младен Радков, Мария Кузманова, Николай Савов и др.

¹⁶ **Киркова, Л.** Към историята на научно-справочния апарат в българските архиви – В: Изследвания в чест на Марин С. Дринов. С., 1960, с. 447 – 459.

¹⁷ **Страшимиров, Д.** История на Априлското въстание. Т. I. Пловдив, 1907, с. IX.

¹⁸ Архив на българските архиви..., с. 344.

¹⁹ Известия на Народния етнографски музей в София, 1921, кн. III и IV, с. 123.

²⁰ Погрешно С. Пенкова намира за „безспорно“, че „събраните благодарение на Ст. Заимов и комитета документи и спомени за националноосвободителните войни“ „стават основа на Архива на Възраждането в Народния музей“ (вж. **Пенкова, С.** Военните музеи на България. Обща история на първите години. С., 2011, с. 86.).

²¹ ДВ, бр. 83, 19.IV.1906 г.; Училищен преглед, 1906, кн. VI, с. 156.

²² Пак там.

²³ Училищни музеи [Реч на д-р Х. Иванов, завеждащ училищния музей при Министерството на просвещението, при откриването на музея на 23 април 1905 г.] – Училищен преглед, 1905, кн. VI, с. 606 – 612.

²⁴ **Йорданов, В.** История на Народната библиотека в София. По случай 50-годишнината ѝ. 1879 – 1929. С., 1930, с. 248.

²⁵ **Радков, Мл.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 7.

²⁶ Училищен преглед, 1905, кн. VIII, с. 449 – 452; ДВ, бр. 181, 25.VIII.1905 г.

²⁷ Пак там.

²⁸ **Радков, Мл.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 48; М. Кузманова в „История на архивите...“ посочва, че „Музеят на просвета-та скоро престанал да функционира, а събраните в него документи били предадени през 1907 г. в „Архива на Възраждането“. Бележката към текста препраща към изследването на Мл. Радков, в което обаче няма данни за закриването на музея. В научната литература обикновено се сочи, че Училищният музей скоро след основаването прекратява своята дейност. С оглед изясняване на историята на този музей внимание заслужава една публикация от началото на 1945 г. на тогавашната негова уредничка М. Тошева. Изнесените от авторката факти доказват, че до Балканските войни музеят не само съществува, но и „изобщо, за времето преди около 35 години (...) е бил ценен културен институт, който е играл голяма роля в културния живот на столицата, пък и в провинцията. За него се е съобщавало не само в нашата преса, но и в чуждата“. (Тошева, М. Доклад на Мария Д. Тошева, уредник на Учебно-училищния музей при Министерството на народното просвещение. – Училищен преглед, 1944, кн. 5 – 10, с. 426 – 428.)

²⁹ Архив на българските архиви..., с. 486.; **Йорданов, В.** История на Народната библиотека..., с. 248.

³⁰ **Радков, Мл.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 48.

³¹ **Филов, Б.** Рапорт до Господина Министъра на Народното просвещение. – Архив на Министерството на народното просвещение, 1910, кн. 3, с. 125.

³² Пак там.

³³ ДВ, бр. 49, 5.III.1909 г.; Архив на българските архиви..., с. 346.

³⁴ ДВ, бр. 268, 7.XII.1909 г.; Архив на българските архиви..., с. 348.

³⁵ **Радков, Мл.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 47.

³⁶ ДВ, бр. 49, 5.III.1909 г. (чл. 376 и 380); Архив на българските архиви..., с. 345.

³⁷ Промени в учителския персонал. Командировани. – Архив на Министерството на народното просвещение, 1911, кн. 2, с. 67.

³⁸ Архив на българските архиви..., с. 404.

³⁹ **Радков, Мл.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 55.

⁴⁰ **Киркова, Л.** Към историята на научно-справочния апарат..., с. 452

⁴¹ **Попгеоргиев, Й.** Годишен рапорт за 1910 година от директора на Етнографическия народен музей. – Архив на Министерството на народното просвещение, 1910, кн. 4, с. 172.

⁴² **Киркова, Л.** Към историята на научно-справочния апарат..., с. 452.

⁴³ Архив на българските архиви..., с. 427.

⁴⁴ Пак там.

⁴⁵ Пак там, с. 381.

⁴⁶ Пак там.

⁴⁷ Пак там.

⁴⁸ Пак там, с. 380. През 1923 г. се появява и вторият том: **Цонев, Б.** Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. II. София, 1923.

⁴⁹ **Радков, Мл.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 63.

⁵⁰ Архив на българските архиви..., с. 486.

⁵¹ ДВ, бр. 87, 21.VII.1921 г.

⁵² Цитирано по: **Радков, Мл.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 63.

⁵³ Архив на българските архиви..., с. 430.

⁵⁴ **Петкова, Ст.** Съпротивата срещу Указ 515 – причини и последствия (Щрижи към историята на българските архиви 2). – Архивен преглед, 2011, кн. 2, с. 116.

⁵⁵ **Недков, С.** История на музейното дело в България. С., 2006, с. 171, 173.

⁵⁶ Пак там, с. 173.

⁵⁷ **Радонов, З.** Първите архивни сбирки у нас. – ИДА, кн 16, 1968, с. 75.

⁵⁸ Архив на българските архиви..., с. 419.

⁵⁹ **Савов, Н.** Към историята на българската архивистика. С., 1990, с. 82.

⁶⁰ Архив на българските архиви..., с. 480 – 481.

⁶¹ Пак там, л. 515.

⁶² Пак там, с. 514 – 517.

⁶³ ЦДА, ф.142, оп. 1, а. е. 606, л. 209 – 210.

⁶⁴ Пак там, л. 208.

⁶⁵ Пак там, л. 212.

⁶⁶ **Минцев, Д.** Проектозакони за създаване на архивна система в България. – ИДА, кн. 74, с. 75.

⁶⁷ ДВ, бр. 37, 18.II.1911 г.

⁶⁸ Другите два отдела на Столичния градски музей са за веществени паметници и картинна галерия.

⁶⁹ **Христова, М.** Плевенчанин е първият директор на Столичния общински музей. Несправедливо оклеветен, Коста Вълев до края работи с мисъл за родния си град. – ВГ Север, бр. 26, 8 – 14.VII.2011 г. – http://www.bgsever.info/br-26_2011/stranici/str-7.htm

⁷⁰ Архив на българските архиви..., с. 459.

⁷¹ Пак там, с. 467.

⁷² Пак там, с. 468.

⁷³ Пак там, с. 469.

⁷⁴ Радков, Мл., Н. Савов. Из историята на Софийския градски архив при Столичната община. – ИДА, кн. 19, 1970, с. 72; Савов, Н. Цит. съч., с. 116; Здравко Радонов, позовавайки се на други документи от същия фонд № 1К на Държавен архив – София, посочва, че до 1930 г. в Софийския градски архив са приети „множество документи, свързани с дейността на Комитета за изграждане паметника на Васил Левски, за откриването на Народната банка през 1878 г., документацията за дейността на княз Дондуков-Корсаков в България, документи от княз Александър Батенберг и др.“, както и „статистически сведения за София от 1878 г., документи за реда в града, писма между Столичния общински съвет и първия полицеймейстер на града през 1878, биографични бележки за видни софийски граждани и др.“ Съобщава и за проведени мероприятия по приемането на „всички архиви на службите на Софийския общински съвет“ (Радонов, З. Първите архивни сбирки у нас. – ИДА, кн. 16, 1968, с. 79.)

⁷⁵ Година по-късно К. Вълев е уредник на музея в гр. Русе и в заявление до просветния министър предлага свой проект за описване и опазване на документите в държавните учреждения и осигуряване на достъп на учените до тях, докато се създаде у нас държавен архив. Едва ли единственият мотив за написването на това заявление е неговата съпричастност към съдбата на документалната памет на България, след като посочва още, че за организирането на това начинание е достатъчно да бъде назначен като уредник към Народната библиотека или като учител към някои от столичните гимназии. (Архив на българските архиви..., с. 603). С предложението на К. Вълев е запознат тогавашният директор на Народната библиотека в София – Велико Йорданов. Неговото мнение, изразено в писмо до просветния министър от 19.III.1932 г., е, че е необходимо да се учреди специален държавен архив, като уреждането му, както и определянето на лицето, на което да се повери той, трябва да стане чрез Библиотечния комитет. Именно Комитетът трябва да разработи съответния правилник и да препоръча достатъчно подготвено и надеждно лице, което с досегашната си дейност е показало, че може да работи в тази посока. А за молителя отбелязва: „К. В. Косев за известно време бе натоварен да урежда Столичната градска библиотека, но ако се съди от писаното в някои вестници и списания, не ще да е проявил особна организаторска и творческа дейност, а за дейността му в Русе напоследък, като уредник на музея, ще да знае министерството“. (Архив на българските архиви..., с. 605.)

⁷⁶ Радков, Мл., Н. Савов. Из историята на Софийския градски архив при Столичната община..., с. 73; Савов, Н. Към историята на българската архивистика..., с. 116.

⁷⁷ Василев, О. Нови задачи. – Сердика, 1941, кн. 2 – 3, с. 5 – 6.

⁷⁸ Пак там.

⁷⁹ Пак там, с. 12

⁸⁰ По-подробно за дейността на Столичния градски архив вж: **Радков, Мл., Н. Савов.** Из историята на Софийския градски архив..., с. 71 – 79; **Кузманова, М.** Цит съч., с. 98 – 99; **Савов, Н.** Цит. съч., с. 118 – 122.

⁸¹ **Савов, Н.** Цит. съч., с. 117, 119.

⁸² **Кузманова, М.** Цит. съч., с. 98.

⁸³ **Стайков, Н.** Градска библиотека и музей. – Сердика, 1945, кн. 1 – 2, с. 63.

⁸⁴ ДА – София, ф. 1К, оп. 2, а.е. 1245, л. 3 – 4. В заповедта са посочени като основни дялове на Градския музей: 1. Картинна галерия; 2. Исторически отдел (с поделения за древна, средновековна и нова София – да даде прегледно чрез паметници, документи, макети, карти, рисунки и др. все-странната история на града и ролята му в живота на българския народ и на други народи); 3. Битов отдел; 4. Архивен и документален отдел (да събира документи за политически събития, празненства, посещения на видни личности, писма, ръкописи, материали за живота на видни обществени дейци, живели и работили в София, прочути съдебни процеси, засягащи живота на града и пр.); 5. История на Столична община (с архиви, летопис, ценни договори и процеси; история на отделните служби, строежи и други мероприятия, общински управници и пр.); 6. Фотографски отдел (да събира, описва и систематизира снимки от живота на града и дейността на общината, да набавя стари снимки, да запазва оригинали и др.); 7. Градоустройствен отдел (да събира материали за историята на градоустройството на София, макети и рисунки на стария град, на важни негови постройки, чертежи, документи за градоустройството и пр.). От тази структура на музея е видно, че не само архивният, а и други отдели се ангажират със събиране и съхраняване на документи. С времето в рамките на музея настъпват структурни промени.

⁸⁵ Архив на българските архиви..., с. 402 – 403.

⁸⁶ **Радонов, З.** Първите архивни сбирки..., с. 73.

⁸⁷ Пак там, с. 77. Неправилно С. Недков в своя труд „История на музейното дело в България“ (с. 174) приписва като заслуга на Народния археологически музей – Пловдив, инициативата от края на 20-те и началото на 30-те години на ХХ в. за създаване на Архив на българската литература и изкуство. Тя принадлежи на Народната библиотека в същия град. Всъщност той се позовава на **З. Радонов**. За възникването и началната дейност на Народния археологически музей в Пловдив (1879 – 1944). – Музеи паметници на културата (по-нататък МПК), 1970, кн. 2, с. 35.

⁸⁸ Пак там, с. 73.

⁸⁹ Пак там; **Савов, Н.** Цит. съч., с. 75.

⁹⁰ Според Радонов и Савов е ликвидиран (Радонов, З. Първите архивни сбирки ..., с. 73; **Савов, Н.** Цит. съч., с. 76.).

⁹¹ **Станев, Ив.** История на Народния етнографски музей – Пловдив. – Годишник на Народния етнографски музей – Пловдив, 1970, т. I, с. 11.

⁹² Н. Савов погрешно посочва 1932 г. (Цит. съч., с. 76)

⁹³ Архив на българските архиви..., с. 531.

⁹⁴ Пак там, с. 532.

⁹⁵ **Пенкова, С.** Нормативно-административни рамки на военните музеи във войската от края на XIX в. до началото на 30-те години на XX в. – Известия на Националния военноисторически музей, 2006, т. 16, с. 9 – 25. – <http://electronic-library.org/articlrs/Article%200140.html>

⁹⁶ Пак там.

⁹⁷ **Пенкова, С.** Военните музеи на България..., с. 127.

⁹⁸ Архив на българските архиви..., с. 549.

⁹⁹ <http://www.museummaritime-bg.com/Kolekcii/Kolekcii.html>

¹⁰⁰ **Радонов, З.** Първите архивни сбирки..., с. 71.

¹⁰¹ **Кръстева, Ст.** Заслуги на Иван Шишманов за музейното дело и архивистиката в България. – В: Иван Д. Шишманов – ученият и гражданът. Шишманови четения. Кн. 2. С., 2006, с. 144 – 156; Недков, С. Цит. съч., с. 184 – 185.

¹⁰² Кузманова, М. Цит. съч., с. 101; Савов, Цит. съч., с. 77 – 78.

¹⁰³ **Беков, Вл., Г. Георгиева.** 110 години от създаването на Варненското археологическо дружество. – http://morskivestnik.com/mor_kolekcii/izsledwaniq/vbekovdavarna.html

¹⁰⁴ **Кузманова, М.** Цит. съч., с. 101; **Савов, Н.** Цит. съч., с. 77 – 78.

¹⁰⁵ Пак там, с. 101.

¹⁰⁶ **Савов, Н.** Цит. съч., с. 78.

¹⁰⁷ Пак там, с. 63.

¹⁰⁸ **Игнатова, А.** Габровските институции на паметта – В: Национална научна конференция „Модернизацията на България и Габрово 1878 – 2006“, 18 – 19 септември 2006 г. В. Търново, 2007, с. 280 – 281; **Савов, Н.** Цит. съч., с. 65.

¹⁰⁹ **Радонов, З.** Първите архивни сбирки..., с. 74; **Савов, Н.** Цит. съч., с. 79.

¹¹⁰ ДВ, бр. 37, 18.II.1911 г.

¹¹¹ Пак там.

¹¹² По това време те са два: Народен археологически музей и Народен етнографски музей.

¹¹³ ДВ, бр. 49, 5.III.1909 г.; Архив на българските архиви..., с. 346.

¹¹⁴ ДВ, бр. 87, 21.VII.1921 г.

¹¹⁵ ДВ, бр. 268, 7.XII.1909 г.

¹¹⁶ ДВ, бр. 83, 19.IV.1906 г.; Училищен преглед, 1906, кн. VI, с. 156.

¹¹⁷ ДВ, бр. 181, 25.VIII.1905 г.

¹¹⁸ **Попгеоргиев, Й.** Годишен рапорт за 1910 година ..., с. 169 – 170.

¹¹⁹ **Киркова, Л.** Към историята на научно-справочния апарат..., с. 451.

¹²⁰ Пак там.

¹²¹ Пак там, с. 452.

¹²² Пак там, с. 453.

¹²³ Пак там, с. 449.

¹²⁴ **Радков, Мл.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 65.

¹²⁵ **Василев, О.** Нови задачи..., с. 8.

¹²⁶ Пак там. По-нататък в изложението се посочва какви отдели ще обхваща всеки от тези дялове и значението на включените в тях документи за една или друга група специалисти. Например I дял ще обхваща следните отдели: за благоустройството; военно дело и войни; градски архив, посветен на царския дом, царски дворци, царски актове, царски институти, история на софийските легации и консулства, международни договори, сключени в София, международни конференции, видни гостувания и др.; здравно дело; общинско законодателство, пожарно дело, полиция; съдебно дело; училища; II дял „Културно-исторически прояви в София“ – „в него ще се събират автографи, първообрази на литературни, научни, музикални творби, както и архитектурни рисунки, скици и планове (на по-интересни обекти и значителни строежи) и т. н.

¹²⁷ Пак там, с. 11.

¹²⁸ **Минцев, Д.** Лекции по архивистика на Иван Г. Богданов. – ИДА, кн. 70, 1995, с. 43 – 73, ИДА, кн. 71, 1996, с. 25 – 65; **Петкова, Ст.** Иван Богданов – убеден и искрен привърженик на централизацията в архивното дело на България. – ИДА, кн. 102, 2011, с. 149 – 234.

¹²⁹ **Савов, Н.** Към историята на..., с. 120.

¹³⁰ **Страшимиров, Д.** История на Априлското въстание. Т. I. Пловдив, 1907, с. VIII.

¹³¹ Архив на Възраждането. Том I..., с. XVIII.

¹³² Архив на Възраждането. Том II. Документи по Съединението. С., 1908, с. XIII.

¹³³ Обща археографска характеристика за документалното издание „Архив на Възраждането“ се съдържа във: **Велева, М.** Димитър Страшимиров. Историографски очерк. С., 1972, с. 118 – 130.

¹³⁴ **Радков, Мл.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 62.

¹³⁵ Известия на Народния етнографски музей в София, 1921, кн. I, с. 2 – 3.

¹³⁶ **Стоилов, А. П.** Фолклорният сборник на Раковски. – Известия на Народния етнографски музей в София, 1921, кн. I, с. 65 – 71.

¹³⁷ **Ников, П.** Българското възраждане във Варна и Варненско. Митрополит Йоаким и неговата кореспонденция. С., 1934, VIII + 494 с.+ 1 факсимиле.

¹³⁸ Пак там, с. VII.

¹³⁹ **Радков, Мл.** Из историята на Архива на Възраждането..., с. 62.

¹⁴⁰ Днес, бр. 629, 7.III.1938 г.

¹⁴¹ ДВ, бр. 297, 20.XII.1945 г.

¹⁴² **Великова-Кошелева, В.** Към въпроса за развитието на българските музеи (1945 – 1958 г.). – В: България след 1944 – история, проблеми, тенденции. Национална научна конференция. Шумен, 14 – 15 май 2002. Шумен, 2002, с. 71.

¹⁴³ **Денчев, Ст., С. Василева.** Държавна политика за културно-историческото наследство на България 1878 – 2005. Лекции. Документи. С., 2006, с. 146.

¹⁴⁴ Част от стенограмата на съвещанието на историците за обсъждане на състоянието на историческата наука е публикувана в: Съдът над историците. Българската историческа наука. Документи и дискусии. 1944 – 1950. Съст.: Мутафчиева, В., В. Чичовска, Д. Илиева, Е. Нончева, Зл. Николова, Цв. Величкова. Т. 1, С., 1995, с. 203 – 386.

¹⁴⁵ Част от доклада на В. Червенков „Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт“, изнесен на 20.XII.1948 г. по време на V-я конгрес на БКП, е публикувана в: Съдът над историците..., с. 420 – 423.

¹⁴⁶ **Силяновска-Новикова, Т.** Основи на музеезнанието. Лекции и изследвания. С., 1972, с. 180.

¹⁴⁷ **Кузманова, М.** История на архивите..., с. 116.

¹⁴⁸ Пак там.

¹⁴⁹ **Бурмов, Ал.** Архив на съпротивителното движение – Исторически преглед, 1945, кн. 1, с. 77.

¹⁵⁰ По-подробно вж: **Кузманова, М.** История на архивите..., с. 117.

¹⁵¹ Пътеводител на фондовете на БКП, съхранявани в Централния държавен архив. Съст.: Цветански, С., Т. Димитров. С., 2000, с. 9; С известни различия този цитат е включен в монографията на М. Кузманова „История на архивите...“, с. 118.

¹⁵² **Кузманова, М.** История на архивите..., с. 118.

¹⁵³ Пак там, с. 119.

¹⁵⁴ **Гюрова, Св.** Музейното дело в България (1944 – 1945). – Известия на музеите в Северозападна България, т. 17, 1991, с. 172.

¹⁵⁵ Съдът над историците..., с. 280.

¹⁵⁶ Пак там, с. 281.

¹⁵⁷ Пак там, с. 281 – 282.

- ¹⁵⁸ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 6, а.е. 278, л. 1.
- ¹⁵⁹ **Петкова, Ст.** Съпротивата срещу Указ 515..., с. 56.
- ¹⁶⁰ Музейното дело в България 1950 – 1953. Сборник документи. Съст.: Грънчаров, М., Св. Гюрова. Регионален исторически музей – Плевен, 2008, с. 91.
- ¹⁶¹ **Петкова, Ст.** Съпротивата срещу Указ 515..., с. 57.
- ¹⁶² ДВ, бр. 177, 3.VIII.1949 г.
- ¹⁶³ ЦДА, ф. 143, оп. 2, а.е. 286, л. 3 – 4.
- ¹⁶⁴ Решението за превръщане в музей на къщата, в която е живял Г. Димитров в София на ул. „Опълченска“ 66, е от 10.VII.1949 г. (**Недков, С.** История на музейното дело..., с. 238)
- ¹⁶⁵ ЦДА, ф. 143, оп. 2, а.е. 286, л. 2.
- ¹⁶⁶ Пак там, л. 1.
- ¹⁶⁷ Музейното дело в България 1950 – 1953. Сборник документи..., с. 62 – 63.
- ¹⁶⁸ Пак там, с. 74 – 76.
- ¹⁶⁹ Известия на Президиума на Народното събрание (на Народна република България), бр. 8, 26.XII.1950 г.
- ¹⁷⁰ **Кузманова, М.** История на архивите..., с. 120.
- ¹⁷¹ ЦДА, ф. 1Б; оп. 6; а.е. 482, л. 139. – <http://archives.bg/politburo/bg/dokumenti/1944-1949/332---93--6--1948->
- ¹⁷² **Недков, С.** История на музейното дело..., с. 238.
- ¹⁷³ Музеи и паметници в Народна република България. Водач. Съст.: Драганов, К., М. Райчев, С. Станчев. С., 1959, с. 390, 228, 305, 368.
- ¹⁷⁴ **Гюрова, Св.** Музейното дело в България (1944 – 1945)..., с. 158.
- ¹⁷⁵ Пак там, с. 154.
- ¹⁷⁶ Според Иван Кисьов годината е 1951 г., а според Татяна Силяновска-Новикова – 1952 г. (**Кисьов, Ив.** Музейното дело в България. Документална хроника. С., 2004, с. 16; **Силяновска-Новикова, Т.** Основи на музеезнанието..., с. 183 – 184.)
- ¹⁷⁷ **Гюрова, Св.** Музейното дело в България 1944 – 1951. Сборник статии и документи..., с. 169.
- ¹⁷⁸ ДВ, бр. 27, 3.II.1945 г.
- ¹⁷⁹ ЦДА, ф. 142, оп. 1, а.е. 539, л. 4.
- ¹⁸⁰ **Гюрова, Св.** Музейното дело в България 1944 – 1951. Сборник статии и документи..., с. 349.
- ¹⁸¹ Отдел „Научна информация и документация“ на Етнографския институт с музей при БАН – <http://eim-bas.com/structure.php?p=science>
- ¹⁸² **Гюрова, Св.** Музейното дело в България (1944 – 1945)..., с. 162.
- ¹⁸³ **Гюрова, Св.** Музейното дело в България 1944 – 1951. Сборник статии и документи..., с. 261 – 262.

¹⁸⁴ Пак там, с. 262.

¹⁸⁵ Решението на СГНС за формиране на Музей за история и изграждане на София като самостоятелен културен институт е от 1952 г.

¹⁸⁶ Кузманова, М. История на архивите..., с. 127 – 128; Същата. Архивният фонд – основна класификационна единица за организиране на документите в българските архиви. – Годишник на Софийския университет, Идеологически катедри, 1962, т. LVI, с. 291.

¹⁸⁷ Кузманова, М. История на архивите..., с. 145 – 146.

¹⁸⁸ Кочанкова, А. Българско документално наследство – традиция, институции и реформи през 50-те години на XX век. – Историческо бъдеще, 2008 – 2009, с. 244.

¹⁸⁹ Пак там, с. 127.

¹⁹⁰ Гюрова, Св. Музейното дело в България 1944 – 1951. Сборник статии и документи..., с. 201.

¹⁹¹ Пак там.

¹⁹² ЦДА, ф. 143, оп. 2, а.е. 286, л. 60.

¹⁹³ Архив за българските архиви..., с. 470 – 471.

¹⁹⁴ http://museum-pz.com/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=101

¹⁹⁵ Симеонова, Е. Документи за създаването на държавните архиви в България. – ИДА, кн. 22, 1971, с. 75.

¹⁹⁶ Пак там, с. 76.

¹⁹⁷ Гюрова, Св. Музейното дело в България (1944 – 1945)..., с. 160.

¹⁹⁸ Кузманова, М. История на архивите..., с. 138.

¹⁹⁹ През 1947 г., въз основа на архивната сбирка, се създава Архивен отдел в системата на БАН, който през 1949 г. е преобразуван в Архивен институт.

²⁰⁰ Протоколът от съвещанието е публикуван в: Симеонова, Е. Документи за създаването на държавните архиви..., с. 79 – 86, а също и в: Нейкова, А. Едно забравено начало. – ИДА, кн. 87, 2004, с. 65 – 74.

²⁰¹ Дуйчев, И. Лекции по архивистика. С., 1993, с. 333.

²⁰² Кузманова, М. История на архивите..., с. 147.

²⁰³ Повече за него виж: Петкова, Ст. Професор Петър Миятев и началото на централизираното архивно дело в България – ИДА, кн. 100, 2010, с. 30 – 47.

²⁰⁴ Ето един цитат от изказването му, сполучливо характеризаш архивното дело в България, което според него както и архивистиката „у нас все още нямат права на гражданство“: „За една системна архивна работа, която се състои в издирване, прибиране, модерно поддръждане, проучване и туряне на разположение на историческата наука архивни материали, още не е

дошло ред. Архивното дело у нас досега се е свеждало до прибирането на архивни материали в библиотеки, читалища, културни и научни институти, повърхностното им складиране и техническо поддредане – и толкоз. В никой наш институт досега няма подредени и проучени архивни материали според изисванията на модерната архивистика, на която в цял свят се обръща извънредно голямо внимание...“ (ЦДА, ф. 146Б, оп. 5, а.е. 744, л. 63 – 74. Цит. по Петкова, Ст. Професор Петър Миятев и началото на..., с. 35.)

²⁰⁵ Петкова, Ст. Професор Петър Миятев и началото на..., с. 36.

²⁰⁶ Пак там

²⁰⁷ Петкова, Ст. Съпротивата срещу Указ 515..., с. 59.

²⁰⁸ Кузманова, М. История на архивите..., с. 148.

²⁰⁹ Симеонова, Е. Документи за създаването на държавните архиви..., с. 85 – 86.

²¹⁰ Пак там, с. 87.

²¹¹ Петкова, Ст. Иван Богданов – убеден и искрен привърженик на централизацията в архивното дело на България. – ИДА, кн. 102, 2011, с. 149 – 234.

²¹² Минцев, Д. Проектозакони за създаване на архивна система в България. – ИДА, кн. 74, с. 76.

²¹³ Пак там, с. 81.

²¹⁴ Пак там, с. 80.

²¹⁵ Този проект на архивен закон (ЦДА, ф. 1554К, оп. 1, а.е. 13, л. 2 – 9) предвижда създаването на шест областни архива в градовете Пловдив, Стара Загора, Бургас, Видин, Велико Търново и Варна (чл. 58), които заедно със Столичния градски архив са подчинени на Българския държавен архив (чл. 63).

²¹⁶ Минцев, Д. Проектозакони за създаване на архивна система..., с. 88.

²¹⁷ Пак там, с. 92.

²¹⁸ Пак там, с. 93.

²¹⁹ Пак там, с. 105.

²²⁰ Пак там.

²²¹ Пак там, с. 95.

²²² Симеонова, Е. Документи за създаването на държавните архиви..., с. 71 – 74.

²²³ Минцев, Д. Проектозакони за създаване на архивна система..., с. 99 – 104.

²²⁴ Пак там, с. 103.

²²⁵ Симеонова, Е. Документи за създаването на държавните архиви..., с. 69 – 70.

²²⁶ Петкова, Ст. Съпротивата срещу Указ 515..., с. 60.

²²⁷ Минцев, Д. Към въпроса за архивното законодателство в България. – Известия на Научния архив на Българската академия на науките, кн. 4, 1968, с. 24 – 25.

²²⁸ ЦДА, ф. 143, оп. 2, а.е. 283, л. 1.

²²⁹ Пак там, а.е. 286, л. 73.

²³⁰ НА БАН, ф. 14, оп. 1, а.е. 38, л. 2 – 7.

²³¹ Пак там, л. 8.

²³² Пак там, л. 2.

²³³ **Петкова, Ст.** Съпротивата срещу Указ 515..., с. 62.

²³⁴ НА БАН, ф. 14, оп. 1, а.е. 38, л. 8.

²³⁵ Пак там.

²³⁶ **Петкова, Ст.** Съпротивата срещу Указ 515..., с. 62.

²³⁷ Още в края на 1948 г. се възлага на директора на Народната милиция ген. Благой Пенев при командировката му в СССР да проучи и опита в областта на архивното дело. След завръщането си в доклад до министъра на вътрешните работи той не само описва мрежата от държавни архиви в СССР и техните задачи, но прави конкретни предложения за организиране на архивното дело у нас.

²³⁸ В доклад от 17.П.1951 г. до Политбюро на ЦК на БКП за създаване на Български държавен архив министърът на вътрешните работи пише: „След 9. IX. 1944 г. има няколко опита да се изработи законопроект за създаване на такъв държавен архив, но никой от тях не може да бъде приет за основа. По инициатива на КНИК са проведени няколко съвещания по тези въпроси, на които също така задоволително не [е] бил изяснен въпросът какво трябва да представлява държавният архив у нас“. Публ. в: **Симеонова, Е.** Документи за създаването на държавните архиви..., с. 88.

²³⁹ **Минчев, Д.** Нови данни за архивното законодателство в България. – Архивен преглед, 1982, кн. 3, с. 40 – 41.

²⁴⁰ По-подробно за състава и дейността на комисията вж: **Петкова, Ст.** Съпротивата срещу Указ 515..., с. 65 – 68; **Кузманова, М.** История на архивите..., с. 151 – 153; **Симеонова, Е.** Документи за създаването на държавните архиви..., с. 89.

²⁴¹ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 2.

²⁴² Н. Р. Прокопенко е и бивш зам.-председател на Главно управление на архивите на СССР. Изпратен е у нас в качеството на съветник от ЦК на Всесъюзната комунистическа партия (болшевики).

²⁴³ **Петкова, Ст.** Съпротивата срещу Указ 515..., с. 131 – 132.

²⁴⁴ **Симеонова, Е.** Документи за създаването на държавните архиви..., с. 89.

Втора част

СПОРЪТ МЕЖДУ АРХИВИ И МУЗЕИ ЗА ДОКУМЕНТИТЕ ОТ СЪСТАВА НА ДЪРЖАВНИЯ АРХИВЕН ФОНД (1951 – 1989 г.)

1. Опити за преодоляване на противоречията в нормативната база на музеите и архивите по отношение на документалното наследство (10.X.1951 – 1974 г.)

С Указ № 515 от 10.X.1951 г. на Президиума на Народното събрание се обявява създаването на Държавен архивен фонд, „с цел да се централизира отчитането, регистрацията и съхраняването, а също така научното и практическото използване на документалните материали, принадлежащи на Народна република България“¹. Според този и последвалия го поднормативен акт – Министерско постановление № 344 от 18.IV.1952 г.², всички документи, които имат политическо, научно и практическо значение, независимо от време на създаване, съдържание, оформление, техника и начин на възпроизвеждане, следва да се концентрират в новосъздадените централни и окръжни държавни архиви, подчинени на управляващия ги орган – Архивно управление (по-късно отдел „Държавен архив“, Архивно управление, Централно управление на архивите, Главно управление на архивите (ГУА), Държавна агенция „Архиви“ (ДАА). Изключение се допуска за документите на БАН и на нейните членове, които се предоставят за постоянно съхранение в Научния архив на Академията (чл. 13)³. В чл. 5 на Указа изрично се посочва, че документите, намиращи се „в ръкописните отдели, хранилища и архиви на библиотеките, музеите, институтите и други учреждения,

влизат в състава на Държавния архивен фонд и подлежат на регистриране, събиране и запазване в държавните архиви⁴.

Сред институциите, съобrazили се в известна степен с изискванията на посочените нормативни актове, са редица музеи. Така например Народният музей в Русе през 1952 г. ликвидира отдела си за старопечатни книги и архивни документи и предава материалите на новосъздадения Окръжен държавен архив в града⁵. През 1954 г. Варненският археологически музей също предоставя по-голяма част от събраните документи на местния специализиран архивен орган⁶. Сред тях са изключително ценните архивни фондове „Варненска и Преславска митрополия“ (ДА – Варна, ф. 75К), „Главна българска община – Варна“ (ф. 79К), „Гръцка митрополия – Варна“ (ф. 83К). През следващите години в Окръжен държавен архив – Варна постъпват фондовете на Варненското археологическо дружество, на свещеник Иван Костадинов Радов⁷, но редица ценни документи от периода на Възраждането и след Освобождението остават в музея⁸.

В нарушение на Указ № 515 от 10.X.1951 г. множество документи от състава на Държавния архивен фонд продължават да се съхраняват в различни музеи, а така също и в библиотеки, научни институти, творчески съюзи и др. Нещо повече, тези учреждения и организации, чийто брой значително нараства през 50-те години на XX в., дори активизират събирателската си дейност, обогатявайки своите архивни сбирки. Заложеният в посочения нормативен акт напълно централизиран модел на архивна система не е осъществен на практика. Причините за това следва да се търсят както във факта, че при съставянето на Указа не са предвидени трудностите поради утвърдилите се традиции в областта на архивното дело, така също и съществуващата нормативно-правна уредба на страната, която позволява на някои институции, не само на музеите, в противоречие с Указа, да издирват и съхраняват архивни документи. Така например, без да е упоменато в Указ № 515, една част от Държавния архивен фонд на практика се управлява от създадения през 1946 г. ЦПА и изградената по-късно мрежа от окръжни партийни архиви, които функционират извън системата на държавните архивни учреждения и са абсолютно независими от Архивно управление. Продължава да бъде в сила Законът за събиране на материали по

съпротивителното движение от 1949 г., който дава право на Музея на революционното движение да попълва фонда си с документи, съответстващи на неговия профил, и същевременно да подпомага комплектуването на ЦПА. Специфичният характер на документите на някои ведомства (военно, на вътрешните работи, на външните работи и др.) се явява основание през следващите години с отделни правителствени решения да се регламентира постоянното им съхранение в самостоятелни архиви, ползващи се с определен автономен статут.

Появяват се обаче и цялостни актове, обезсмислящи разпоредбите на Указ № 515. С Постановление № 1608 на Министерския съвет от 30.XII.1951 г.⁹ (издадено няколко месеца след Указа) се възлага на КНИК, съгласувано с БАН и Министерството на комуналното стопанство и благоустройство, чрез народните съвети и местните музеи „да се грижи за издирването, запазването и възстановяването на паметниците на културата и тяхното подреждане за общонародно използване“ (т. 4). Всички паметници на културата, намиращи се на територията на България и притежаващи научно, историческо и художествено значение, се обявяват за „общонародно достояние“ (т.е. за държавна собственост) и се поставят под защита на държавата (т. 1). Тя осъществява върховния надзор върху тях, включително и върху тези, притежание на отделни граждани, чрез КНИК (т. 3). В групата на историческите паметници на културата са включени, наред с постройки, предмети и природни обекти, и документи, „свързани с важни исторически събития из живота на българския народ, с революционните борби на народа за национално и политическо освобождение, с Отечествената война, с построяването на социализма, с живота и творчеството на видни политически дейци, народни герои и бележити личности в областта на науката, литературата, изобразителното изкуство, архитектурата, музиката, социалистическото строителство“, както и „материали за историята на науката, изкуството и техниката, икономиката и военното дело, писмени паметници, ръкописи, архиви, старопечатни книги, ценни печатни произведения, възпоменателни знаци и др.“ (т. 2, буква „г“). В останалите четири групи паметници на културата (архитектурни, археологически, на изобразителните изкуства и етнографски) доку-

менти не фигурират. При съмнение или възникнал спор кои вещи са паметници на културата, въпросът се разрешава от учредения Съвет за опазване на паметниците на културата при КНИК¹⁰.

Както се посочва в самото Постановление, с него се цели не само да се „подобри запазването на паметниците на културата“, но и „развитието на музейното дело“. Съгласно т. 31 всички музеи, художествени галерии, къщи музеи и музейни сбирки в България, с изключение на централните музеи в структурата на БАН, се поставят под идейно-методическото ръководство и надзор на КНИК. На Комитета се възлага грижата „за цялостното развитие на музеите като културно-просветни центрове за идейно-политическо възпитание на трудещите се“. Установява се следната типология на музеите: централни, с местно значение и със специално предназначение. Определя се редът за тяхното откриване и закриване. По силата на т. 34 всички музеи, художествени галерии и други хранилища на паметници на културата се задължават „да направят сбирките си достъпни за широко обществено ползване по всички възможни начини (изложби, каталози, пътеводители, картотеки и др.) и да ги предоставят за научно изследване на квалифицирани лица“.

Под термина „други хранилища на паметници на културата“ в чл. 34 логически би следвало да се подразбират, освен посочените в Постановлението къщи музеи и музейни сбирки, така също и архиви, и библиотеки, доколкото съхраняваните от тях документи, ръкописи, редки и ценни книгопечатни издания, книги, периодика също имат научно, историческо и художествено значение. Както с основание отбелязва Анна Кочанкова, „новосъздадената архивна служба не е посочена сред институциите, с които КНИК съгласува възложените му контролни функции за запазване, възстановяване и използване на историческите паметници“¹¹. По силата на Постановление № 1608 част от националното документално наследство подлежи на управление съгласно общите изисквания и правила на систематизация и описание на останалите видове движими паметници на културата. А съгласно т. 3 на Указ № 515 Държавният архивен фонд, който е синоним на национално документално наследство, се намира под ръководството на Архивно управление към МВР. Освен това според изискванията на управляващия архивен орган, регламентирани чрез

съответните нормативни актове, организацията на съхранение на архивните документи е по фондове на учреждения и личности. Това означава ценните документи, възникнали в резултат от дейността на едно учреждение или лице, които всъщност представляват един исторически формирал се комплекс, да бъдат съхранявани като едно цяло, образувайки архивен фонд. По отношение на издирването, съхраняването и използването на документите, което се явява общо поле (контактна зона) в дейността на музеите и архивите, законодателят не прави никакви препратки.

Въз основа на Постановление № 1608 се изработва Инструкция за привеждане в известност, регистрация и опазване на паметниците на културата, обнародвана на 23.IX.1952 г.¹². В т. 3 отново са представени петте групи паметници на културата и техният обхват. Прави впечатление, че документите като вид паметници на културата фигурират, освен в групата исторически паметници (в почти същия състав), така също и в подгрупата движими архитектурни паметници. А там са изброени: „модели, архитектурни заснемания, чертежи, планове, скици, щампи, рисунки, картини, стари фотоснимки и др., изобразяващи съществуващи или изчезнали вече архитектурни паметници: договорни писма, сметки, кондики и др., свързани с дейността на старите майстори, със строителството на паметниците и др., свързани с архитектурни строежи или с дейността на строителния еснаф, както и фотоснимки, писма и други материали, свързани с личността и дейността на старите майстори“ (т. 3а).

Предвижда се привеждането в известност и регистрацията на паметниците на културата да се извършва в срокове, определени от КНИК. За движимите паметници това да става чрез декларирането им. Всички ведомства, учреждения, институти и частни лица, които притежават сбирки или единични предмети (вкл. и документи) с научна, историческа и художествена ценност, се задължават да ги декларират в местния народен съвет (т. 11). За целта следва да се попълват въпросници по установени образци в зависимост от характера на паметниците на културата. Привеждането в известност на паметниците на културата, съхранявани в музеите и картинните галерии, да се извършва чрез регистрирането им в нови инвентарни книги по реда, установен в т. 47 на Инструкцията. Според нея за

документите е валидно следното правило: „Описанието на архивните документи трябва да започва с името на автора на документа или съставителя, а документи, които нямат определен автор – с названието на самия документ“. Самото описване на документите се подчинява на общия принцип, валиден за останалите предмети – подокументно или групово, като се запазва утвърдената традиция. С Инструкцията се установяват образци на документи за отчет на музейния фонд (акт за приемане и предаване, колекционен опис към него, инвентарна книга, научен паспорт), както и редът и начинът на тяхното попълване.

Наред с това се определя и редът за предаване на предмети от фонда за постоянно или временно ползване от други учреждения (т. 54). Поставя се изискването предметите от научнопомагателен характер (модели, макети, диаграми, картограми, чертежи и др.) също да се водят на отчет, като се вписват в отделна инвентарна книга (т. 57). Въвежда се понятието Държавен музейен фонд, което означава „сбирки и предмети, имащи научно значение или висока художествена или материална ценност“ (т. 59). Те се водят на централизиран отчет в КНИК. Въпреки че Инструкцията е издадена близо година след появата на Указа за създаване на Държавен архивен фонд, тя също не отчита съществуването на специализирани архивни учреждения и използването от тях правила за научно-техническа обработка на документите.

Първите опити за разрешаване на противоречията в нормативната база на музеи и архиви се правят още през 1952 г. Сред набелязаните допълнителни мероприятия по плана на Архивно управление за последното тримесечие на 1952 г. са включени следните задачи, със срок за изпълнение до 30 ноември: „да се влезе във връзка със Столичния музей и се провери как е организирано използването на намиращите се в тях документални материали“ и „да се направят проучвания и да се излезе с предложение за уреждане на взаимоотношенията на музеите с държавните архиви във връзка с разпореденията на Указ № 515 и съобразно нашите възможности“¹³. По този повод на 18.X.1952 г. е изпратено писмо до отдел „Опазване паметниците на културата“ при КНИК за провеждане на съвместно заседание за обсъждане на въпроса¹⁴. На състоялото

се на 8.XII.1952 г. съвещание на служителите на Архивно управление отлагането на заседанието се отчита като „допусната слабост“¹⁵. През второто тримесечие на 1953 г., както става ясно от съответния отчет за извършената работа в системата на държавните архиви, отдел „Научноиздателски“ вече се е занимавал с „уреждане на спора между Управлението и музеите“¹⁶.

През следващите години началникът на Архивно управление Михаил Алексиев ще се окаже изключително упорит в настоятелните си искания пред висшестоящите инстанции за промяна в законодателството, което се явява в противоречие със заложения в Указ № 515 принцип на пълна централизация в архивното дело. От съставената вероятно в края на 1954 г. „Справка за движението на преписката по уреждане на въпроса за противоречието между Указ № 515 и МП № 1608“, запазена в архивен фонд „Главно управление на архивите“ в Централния държавен архив (ЦДА), е видно, че първата негова докладна записка по този повод е от 15.VII.1953 г. и е изпратена на пом.-министъра на вътрешните работи Н. Цачев¹⁷. Няколко дена по-късно, на 20.VII.1953 г., Алексиев изготвя докладна записка (съгласувана с Н. Цачев) и до министъра на вътрешните работи ген.-лейтенант Георги Цанков, с искане приложеният към нея доклад да бъде внесен в Министерския съвет за приемане на постановление за отстраняване на противоречащите на Указ № 515 законоположения¹⁸.

На 28 същия месец вече е подготвена и необходимата документация за изпращане до министър-председателя на България. В доклада се цитират влизашите в противоречие помежду си разпоредби на нормативни актове, които дават право на различни институции да издирват и съхраняват документи от състава на Държавния архивен фонд. Изтъква се, че това възпрепятства Архивно управление да изпълнява нормално залегналите в Указ № 515 задачи, прави невъзможна централизацията в архивното дело „по примера на съветския опит“, а поради поделената между различни държавни институции отговорност за архивното богатство, става невъзможно сътрудничеството между тях. С основния мотив, че Указът „е изработен при помощта на съветски архивист, отразява богатия съветски опит и е необходимо с неговите разпореджения да бъдат

съобразени останалите противоречиви нему законоположения“, се предлага на Министерския съвет да приеме предложеното проектопостановление¹⁹. Впоследствие при всички подобни случаи този мотив винаги ще бъде изтъкван. По този начин се е търсела по-голяма убедителност.

Текстът на предложеното постановление е следният: чл. 2 от Закона за събиране на материали по съпротивителното движение²⁰ и т. 4 от Постановление № 1608 да бъдат допълнени с изречение: „с изключение на материалите, собственост на Държавния архивен фонд, изброени в чл. 2²¹ на Указ № 515 от 10.X.1951 г.“; задължава се КНИК в двумесечен срок да преработи и издаде наново, съобразно с Указ № 515 и съгласувано с Архивно управление, Наредбата за приложение на Закона за събиране на материали по съпротивителното движение от 1950 г. и Инструкцията за привеждане в известност, регистрация и опазване на паметниците на културата от 1952 г.²² Предлаганите промени в нормативната база се обосновават с мотива: „В интереса на архивното дело, за централизирането му в ръцете на Архивно управление при МВР и за подобрене на съгласуваността между Архивно управление и останалите органи и служби, боравещи с материалите на Държавния архивен фонд“²³.

Предложенията за законодателни промени са изпратени в КНИК за съгласуване. В архивен фонд „Главно управление на архивите“ е запазен и екземпляр от отговорите на ръководния архивен орган по възраженията на КНИК²⁴ (самите възражения не се откриват). Те заслужават внимание, тъй като изразяват позицията на двете страни по спорните въпроси. Направените от Комитета възражения и мотивите към тях се определят от Архивно управление като неправилни, тъй като се „изпускат изпредвид главно три неща“. Става въпрос за текстовете на чл. 13 (включително забележката към него)²⁵ и чл. 28²⁶, от които би следвало да се разбира, че „в музеите може да има архивни материали или фондове, но че тяхното състояние и съхранение трябва да се контролира от архивните органи“.

По отношение на изразеното опасение, че музеите ще бъдат лишени от възможността да извършват масова културно-просветна дейност, според Архивно управление „тук неправилно се съзира противоречие“, тъй като Указът позволява на музеите да използ-

ват не само своите документи, но и съхраняваните в архивите, „при това дори и за постоянно ползване – така, както е това в СССР“. Заявява се, че издирването и събирането на архивни документи в бъдеще трябва да бъде задача на държавните архиви, но това „не изключва възможността и музеи да прибират такива, но съгласувано с архивните органи“. Изразява се мнение, че при издирването на документи държавните архиви не трябва да бъдат лишавани от ценното съдействие на множество музейни специалисти. Подчертава се, че „такъв е смисълът и духът на Указ 515“.

Ръководството на държавните архиви възразява и срещу позицията на КНИК относно чл. 2 от Закона за събиране на материали по съпротивителното движение – Комитетът да запази изключителното си право за издирване и събиране на документи за съпротивителното движение, с мотива че тя „е в рязко противоречие със задачите, поставени пред Държавния архивен фонд“. Във връзка с това КНИК предлага да бъде изработен междуведомствен правилник, по силата на който държавните архиви да получат известни права по чл. 2 от Закона. Тази идея не е нова и тя е обсъждана от ръководствата на двете институции. Мнението на Архивно управление е, че това е неправилно и трябва най-напред в самия Закон да се направи ясно разграничение, и въз основа на него да бъдат уреждани възникналите конкретни случаи²⁷.

Вместо да бъде даден ход на процедурата по придвижването на доклада и приложените към него документи, пом.-министърът на вътрешните работи ген.-майор Н. Цачев поставя следната резолюция: „Др. Алексиев, ясно е, че по въпроса трябва да се отиде и до отдел П.А. в ЦК на БКП заедно с другар от КНИК. Аз мисля, че идеята за междуведомствен правилник не е лоша. Изискайте среща с др. Григоров, за да ни се помогне и на нас, и на КНИК за изясняване на въпроса, а след това ще го внесем в МС“²⁸. На 6.VIII.1953 г. преписката²⁹ е изпратена на Митко Григоров – завеждащ отдел „Агитация и пропаганда“ при ЦК на БКП, който след запознаване с проблема го представя на вниманието на секретаря на ЦК на БКП Енчо Стайков. По препоръка на последния въпросът е отнесен до Карло Луканов като подпредседател на партийното ръководството, занимаващ се с въпросите на КНИК³⁰.

Опитите от страна на управляващия архивен орган, понижен от началото на 1954 г. в ранг на отдел в структурата на МВР, да бъдат внесени необходимите документи в Министерския съвет с цел отстраняване на законовите противоречия на Указ № 515 продължават през цялата година. В началото на 1955 г. дори се обсъжда възможността, с оглед по-скорошното разрешаване на проблема, да бъдат подготвени два отделни доклада до министър-председателя, съответно за промени в Закона за събиране на материали по съпротивителното движение и в Постановление № 1608³¹. През същата година за първи път въпросът се поставя за разглеждане и в Научния съвет на отдел „Държавен архив“. Съгласно Правилника на Архивно управление при МВР Научният съвет е съвещателен орган при началника на Управлението за разрешаване на научни въпроси. В състава му влизат служители на ръководния архивен орган и двата централни архива (Централен държавен исторически архив – ЦДИА, Централен държавен архив на Народна република България – ЦДА на НРБ), видни историци, икономисти, юристи, писатели, библиотечни и музейни специалисти³².

На 16.V.1955 г.³³ се провежда разширено заседание на Научния съвет с представители на комисията, подготвила Указ № 515, Министерството на културата (приемник на КНИК) и сътрудници на Архивния отдел, на което се обсъжда въпросът за противоречията между Указ № 515, Закона за събиране на материали по съпротивителното движение и Постановление № 1608. В предварително изпратения до членовете на Научния съвет доклад³⁴ се изтъква, че в резултат на несъответствията в нормативните актове държавните архиви „все повече и повече се сблъскват с трудности“: взаимно оспорване между държавни архиви, библиотеки и музеи на правото на издирване и прибиране на лични фондове или отделни стари документи; разпокъсване на един и същи архивен фонд между Държавната библиотека „Васил Коларов“, някой държавен архив и музей, което затруднява бъдещата изследователска дейност. Посочва се, че историческите отдели и отделите за социалистическото строителство на окръжните и околийските общи музеи събират документи за политическата, икономическата и културната история на своя край, което е предпоставка за разпокъсването на много фондове.

В резултат на „безразборно“ комплектуване на архивни фондове и документи се подклажда у много граждани желанието да търгуват и печелят от тях, което не е в интерес на държавата. За преодоляването на тези негативни последици отдел „Държавен архив“ при МВР смята, че трябва да бъде отстранено съществуващото законово противоречие, като се изиска чл. 2 от Закона за събиране на материали по съпротивителното движение и т. 2 и 4 на Постановление № 1608 да бъдат допълнени с изречение „с изключение на документалните материали, изброени в чл. 2 на Указа за Държавния архивен фонд на НРБ № 515 от 10.X.1951 год.“ Предлага се този въпрос да бъде обсъден от Научния съвет „в светлината на съветския опит“, преди да се пристъпи към неговото практическо разрешение. Уведомяват се членовете на Съвета за мнението на „някои другари, които работят по линия на Министерството на културата“, че „Указът за ДАФ не отразява съветския опит, и затова именно той трябвало да бъде изменен“³⁵.

При откриването на заседанието М. Алексиев отбелязва, че „съществуващото противоречие е от такъв характер, че то трябва обезателно да се отстрани“, и моли участниците да вземат отношение³⁶. Предложенията на специално създадената за целта комисия в Министерството на културата са представени от Мария Сукманджиева. Те се свеждат до известни промени в Указ № 515.

Според комисията в т. 4 на Указа³⁷, в която се определят органите за управление на Държавния архивен фонд, трябва да бъдат включени, освен централните и окръжните държавни архиви, така също музеите и по-големите библиотеки, като се предлага архивните им сбирки да се намират под контрола на държавните архиви. В подкрепа на това искане се дава немного коректен пример, като се казва, че в Съветския съюз документите не са в държавните архиви, а си остават по места в библиотеките и музеите. В действителност както там, така и на други места по света ценни документи се съхраняват и в неархивни институции. Но на фона на огромните масиви от плътни документални фондове, формирани в продължение на векове, те са една сравнително малка част. У нас, по обясними причини, нещата не стоят така, поради което от изключително значение за историческата ни наука е малкото оцелели документи на

институции и лица да бъдат концентрирани в специализираните за целта архивни учреждения.

В т. 5 на Указа се предлага следното изменение: „Документалните материали, които са се образували в резултат [от дейността] на учрежденията и лицата, изброени в чл. 2-и и намиращи се на съхранение в музеите, институтите и др[уги] учреждения, влизащи в състава на Държавния архивен фонд, подлежат на регистрация и контрол от държавните архиви“, т.е. не и на събиране и запазване. Настоява се да отпадне т. 28, с която се забранява излагането на оригинални документи в музейните експозиции. А този въпрос и въобще всички въпроси относно събирането, съхраняването и използването на архивните документи да бъдат разрешени с инструкция на Министерството на културата и МВР, съгласувана със заинтересованите институции (БАН, Министерството на народната отбрана).

Всъщност предложението на комисията на Министерството на културата е формулирано най-ясно в заключителните думи от изказването на М. Сукманджиева: „Предлагаме да се изменят чл. чл. 4, 5 и 28 и да се излезе с една инструкция. Член 2-и си остава същият – че всичко, което е в музеите, е фонд на ДАФ. То остава на съхранение в музеите, а [отдел] „Д[ържавен] а[рхив]“ контролира как се съхраняват, обработват и използват. [Отдел] „Д[ържавен] а[рхив]“ го смята архив, който не е във фондохранилището му. Иначе трябва да се закрият музеите“³⁸. Към това становище се присъединява и Иван Панайотов от Народната библиотека в София, който в изказването си заявява: „Можем да си говорим за единен архивен фонд, но съхранението трябва да става там, където се намират, а не да се събират на едно място, а на другите да се дават преписи и фотокопия“³⁹. Анчо Анчев от Министерството на културата смята, че въпросните противоречия могат да се разрешат с инструкция, но в нея трябва да се посочи кои институции ще имат право занапред да събират документи и какви⁴⁰. С предложението за издаване на инструкция се съгласяват и други участници в съвещанието, повечето от които настояват в нея да се уточни какви документи имат право да събират музеите, съответно библиотеките и архивите.

В подкрепа на предложението на отдел „Държавен архив“ е изказването на проф. Димитър Косев, както и писмените становища

на акад. Иван Снегаров, Елена Василева (Савова). Акад. Снегаров, който е привърженик на пълната централизация в архивното дело у нас, изразява съгласие с исканото изменение в чл. 2 от Закона за събиране на материали по съпротивителното движение от 1949 г., както и т. 2 и 4 на Постановление № 1608 от 1952 г., но счита, че в тях трябва да се посочат „конкретно и точно документалните материали, чието събиране се предоставя на Министерството на културата, а не общо, както гласи проектопредложението“. Според него „и Министерството на културата (бивш КНИК) трябва да се намира под контрола на отдел „Държавен архив“ по събирането и пазенето на документалните материали“⁴¹. Мнението на Елена Василева (Савова), член на комисията за изготвяне на Указа за създаване на Държавен архивен фонд, е, че „Законът от 1949 г. и Постановлението от 1952 г. са едно недоразумение, което трябва да се премахне“⁴².

Вероятно във връзка с това съвещание Архивно управление се е обърнало с конкретни въпроси към проф. П. Топалов в качеството му на първи, а по това време вече бивш, директор на Музея на съпротивата и член на комисията по изработване на проектите на основните нормативни актове по организацията на архивното дело в България. В отговор на поставения му първи въпрос посочва, че той и сътрудниците на музея са срещнали сериозни препятствия в събирането на необходимите архивни документи, тъй като с тази дейност се занимавали и частни лица със спекулативни цели, а също и БАН, библиотеките и пр. При така създалата се обстановка ръководството на музея поставя пред КНИК въпроса събирането на документите „да се концентрира в ръцете на музея, т.е. КНИК“. По този повод е издаден Законът за събиране на материали по съпротивителното движение. На втория въпрос отговаря, че, доколкото си спомня, комисията по изработване на проекта на основните законоположения за създаването на Държавния архивен фонд е отчела факта, че документите, отразяващи революционното, профсъюзното движение, и партийните документи се събират от Партийния архив, а всички останали – от Държавния архив. При формирането на държавните архиви проф. П. Топалов, като тогавашен директор на Музея на революционното движение, е наредил през 1952 г. „опразването на архивния отдел и освобождаването на

другарите от архива – Василка Стоянова⁴³ (която днес работи при Вас) и Казанджиева. КНИК обаче не уволни др. Казанджиева“. В заключение изтъква, че смята за правилно събирането на архивни документи „да се извършва от Държавния архив и Партийния архив за общото дело, а [не] в интереса на отделни лица“⁴⁴.

В заключителното си слово М. Алексиев заявява пред участниците в заседанието, че ръководеният от него отдел няма намерение да изземва документи там, където те са обработени и многократно използвани. Счита за правилно занаяпред събирането на документи да бъде в ръцете на държавните архиви, което обаче не трябва да лишава някои културни учреждения (Държавната библиотека „Васил Коларов“, библиотеката в Пловдив, музея „Иван Вазов“ и др.) да събират и попълват своите архивни фондове. Според М. Алексиев такъв компромис може да се направи, когато става въпрос за допълнителни постъпления към архивни фондове, съхранявани понастоящем в неархивни институции. Категорично отхвърля предложението за инструкция, с мотива че тя не може да отрече дадено законно положение. Счита, че тя може да бъде издадена само въз основа на законно положение, и предлага да се прецени „кой закон е в противоречие с общата линия“⁴⁵.

Въз основа на решението на членовете на Научния съвет през месец август същата година се представя на вниманието на министъра на вътрешните работи и на зам.-министъра Гюров доклад до председателя на Министерския съвет с проект на постановление за изменение и допълнение на нормативните актове, противоречащи на Указ № 515⁴⁶. Това поредно предложение също остава в рамките на МВР и не стига до Министерския съвет. За намеренията на неговото ръководство свидетелства бележката на зам.-министър Гюров върху малко листче с № СН–883/29.Х.1955 г. към доклада: „Др. М. Алексиев, въпросът се отклонява засега. Като поработим още за известно време, както досега, тогава ще направим цялостна преценка и ще видим какво може да се направи за подобрене на работата. 25.I.195[6] г.“⁴⁷.

Във връзка с по-нататъшното придвижване на въпроса за отстраняване на противоречието между Указ № 515 и Постановление № 1608 е Окръжно № VI–140 на началника на отдел „Държавен ар-

хив“ от 24.II.1956 г., явяващо се продължение на други такива с № 185 и № 840 от 1955 г. С него се изисква от окръжните държавни архиви да изпратят подробни и точни сведения за всички констатирани нарушения на Указа от страна на музеи и други учреждения. Настоява се „те добре да се проверяват“, и се предупреждава, че в случай на подвеждане ще им бъде търсена служебна отговорност⁴⁸. Събраната информация е представена на вниманието на зам.-министър Гюров, „за да се види какво пакостно отражение има в работата на държавните архиви известното на нашето ръководство противоречие между Указ № 515 за ДАФ на НРБ и МП № 1608 от 30.XII.1951 г.“ Предлага се за това да бъде информиран Колегиумът на МВР, като „ни се посочат евентуално други мерки, ако не се възприеме нашето предложение – да се отстрани съществуващото противоречие от Президиума на НС и МС“⁴⁹. От текста на цитата проличава, че след усилените четиригодишни опити в тази посока Архивно управление е склонно да търси и други начини за решаване на проблема.

В края на месец май 1956 г. въпросът се поставя и пред Комисията „по противоречията на някои закони“, но и този опит за разрешаването му не дава резултат. В доклада на началника на отдел „Държавен архив“⁵⁰ се съдържа в обобщен вид предоставената от архивите информация във връзка с Окръжно писмо № VI-140 от 24.II.1956 г., подкрепена с редица примери за разпокъсване на учрежденски и лични фондове между музеи и архиви. Специално внимание се отделя на предприетата през 1955 г. от Музея на българо-съветската дружба широка кампания за събиране на материали из страната, в резултат на която са взети протоколи, доклади, решения и други документи на редица окръжни и околийски съвети на българо-съветските дружества. На базата на изнесените факти се прави изводът, „че вместо да се укрепва централизираното събиране, опазване и целесъобразно използване на документалното богатство на нашата Родина, се получава все по-засилваща се децентрализация“. Посочва се, че при проверки на архивните органи са констатирани редица случаи на neinвентирани документи и се дават примери с музеите в Трявна, Елена, Габрово и др.⁵¹

Събирането на актуален доказателствен материал във връзка с подготовката на „правителствен документ“ продължава. С Ок-

ръжно № VI-237 от 15.V.1957 г. на началник-отдел „Държавен архив“ се разпорежда на окръжните държавни архиви да направят необходимите проверки за нарушения на принципа на единство и недробимост на архивните фондове, като посочат конкретните извършители, причините и изтъкваните от тях съображения. Наред с това се изисква да се проверят и условията на съхранение на документите във фондообразувателите, в музеите и други подобни учреждения, състоянието на тяхната научно-техническа обработка и по-конкретно възможността да бъдат използвани от читателите документите, намиращи се в музеи, библиотеки и др.⁵²

Резултатите от извършените проверки в Музея на революционното движение, Музея на българо-съветската дружба, Музея на руско-българската бойна дружба и мемориалните музеи на Г. Димитров и Д. Благоев в София са обобщени в „Информация за извършените проверки от сътрудниците на сектор „Комплектуване“ в някои музеи, ДБВК, учреждения и държавни архиви в София за събиране на необходимите данни за подготовка на правителствени документи за архивното дело“⁵³. Относно констатирани нарушения на принципа на единство и недробимост на архивните фондове се посочва, че от сегашните проверки няма особени резултати в това отношение, „тъй като съществува от страна на музеите явна предпазливост и боязън да кажат всичко“. Отказан е достъп на архивните служители до самите документи в Музея на руско-българската бойна дружба, с мотива „че изобщо не е позволено на чужди лица да проверяват документите“, както и в Музея на българо-съветската дружба поради голямата заетост на музейните специалисти⁵⁴. Установени са добри условия на съхранение на документите, а в някои музеи (напр. Музей на революционното движение) научно-техническата им обработка се извършва според изискванията на архивната методика⁵⁵.

Обобщените данни за констатираните от държавните архиви нарушения на Указ № 515 от страна на музеи и други неархивни институции са включени в доклада „Работата в държавните архиви и предстоящите им задачи“⁵⁶, изнесен от М. Алексиев на проведено на 7.VI.1957 г. разширено заседание на Научния съвет на отдел „Държавен архив“. В заключението на доклада се посочва, че предупре-

дителните мерки на архивните органи не са дали необходимите резултати, поради което е необходимо да се обсъдят нови. Провежда се широка дискусия върху въпроса за централизацията в архивното дело, като повечето от участниците се изказват в нейна полза. По отношение на възникналите на места конфликтни ситуации между архиви и музеи се предлага проблемът да се реши централно.

Във връзка с това внимание заслужава изказването на Ганка Цанева от ЦДА на НРБ: „За комплектуването на ценни документални материали много другари се оплакаха, че срещат пречки от страна на музеите. Смятам, че това произтича от нашата грешка, че не сме влезли във връзка с работниците на музеите. Ежедневната работа на музейния работник е да издирва документи и веществени предмети за дадено лице. Ние нямаме право да изнемваме материалите им. Те са във връзка постоянно с лицата, които са близки на фондообразователите, и се натъкват на ценни документи. Наш дълг е да влезем във връзка с музейните работници и да ги изискаме. Смятам, че др. Семерджијева, която отговаря за музейните работници, ги свиква много често и може да им изясни да не събират материали, а когато видят материали, да ги съобщят на държавните архиви и да не купуват“⁵⁷.

В действителност, както проличава и от някои писма на началници на окръжни държавни архиви, запазени в архивен фонд „Главно управление на архивите“, архивистите не желаят да влизат в конфликт с колегите си от музеите, и настояват проблемът да бъде решен от ръководствата на двете институции. Част от участниците в дискусията излизат с предложение за създаване на Централна фондова картотека, за да се знае къде какви документи има. Във връзка с обсъждания въпрос за закупуването на документи от различни учреждения, институти, частни лица М. Алексиев отбелязва в заключителното си слово, че у нас трябва да се създаде такава практика, каквато „подказва“ присъстващият на заседанието директор на Централния държавен исторически архив в Ленинград – Васил Василиевич Бедин. А именно, само държавните архиви да имат това право, „защото в края на краищата съдържателят ще дойде в държавния архив, понеже друг никак не ги купува“⁵⁸. На забележката на Кирила Възвъзова от Държавната библиотека „Васил Коларов“, че

Архивният отдел не им изпраща методически указания, обяснението на М. Алексиев е, че досега усилията на архивното ръководство са били насочени към учреденията, организациите и предприятията, а сега се правят „завои и към музеите и архивните институти“⁵⁹.

Поредното предложение за внасяне на проект на постановление в Министерския съвет от есента на 1957 г. отново е отклонено от ръководството на МВР. Върху представения от М. Алексиев проект на доклад относно провеждане на мероприятия за подобряване на работата на държавните архиви зам.-министърът Кумбилиев поставя следната резолюция: „Проектостановлението е много дълго. Трябва да се обсъди в Колегиума – има въпроси, които той може да реши, след като се вземе мнение на съответните наши поделения (Планов, Снабд. упр., Фин. отдел, Капит. строителство и пр.). Някои въпроси не са ли разрешени с Указа и сега не ги ли повтаряме? Смятам, че редица срокове са нереални и някои искания – всичко изведнъж не можем да направим. Да се подготви за Колегиума доклад и проектостановление за Министерския съвет и предложение за решение от Колегиума със съответните обяснителни справки“⁶⁰. Тази резолюция се явява поредното доказателство за изчаквателната позиция на ръководството на МВР по отношение на решаването на повдигнатия скоро след самото създаване на държавните архиви проблем. Явно, че и на министрите не им се иска да се конфронтират помежду си.

След преминаването на музеите през 1957 г. към учреденото Министерство на просветата и културата настоятелните искания на ръководството на архивите за премахване на съществуващите противоречия в нормативната база на архивите и музеите се увенчават с успех, но той се оказва твърде мимолетен. На 5.VIII.1958 г. Министерският съвет приема Постановление № 165 за опазване на паметниците на културата и развитие на музейното дело у нас⁶¹, с което като че ли се отменя Постановление № 1608 от 1951 г. С него се обявяват за паметници на културата „забележителни произведения на науката, техниката, архитектурата, приложните и изобразителните изкуства, историческите места, сградите и предметите, които документират историческото развитие на обществото и на неговата материална и духовна култура“ (т. 1), т.е. документите не са споменати

сред паметниците на културата. Новият нормативен акт се посреща с одобрение от ръководството на архивите, но не и изработените въз основа на него Правилник за прилагането му и Инструкцията за държавна регистрация на музейните фондове, тъй като „не е взето предвид кои паметници къде трябва да бъдат съобразно законните изисквания“⁶².

Според Правилника за приложение на 165-о постановление на Министерския съвет за опазване на паметниците на културата и развитие на музейното дело у нас от 4.IX.1959 г.⁶³ паметници на културата са, освен сгради, съоръжения, така също „и предмети (документи), свързани с важни исторически събития или с живота и дейността на видни деятели на политическия, стопанския и културния възход на българския народ“ (т. 2). В т. 6, б. „б“ (движими исторически паметници) много по-подробно, отколкото в Постановление № 1608 от 1951 г., са изброени документите, подлежащи на събиране и съхранение в музеите⁶⁴. В т. 29 на Правилника изрично се посочва, че се дава право на училищата, читалищата и манастирите, с разрешение на Министерството на просветата и културата, да създават музейни сбирки.

В обнародваната през месец ноември 1958 г. Инструкцията за държавна регистрация на музейните фондове⁶⁵ се регламентира „системата от мероприятия за държавна охрана на музейните материали, съхранявани в музеите“, която се явява средство за разкриване на тяхното научно и художествено значение (т. 1). Всъщност в нея много по-детайлно, в сравнение с Инструкцията за привеждане в известност, регистрация и опазване паметниците на културата от 1952 г. (по-точно: глава III „Регистрация и опазване на движимите паметници на културата“), се определят изискванията към отчетната документация на музейния фонд, чрез която се осъществява юридическата защита на съставляващите го музейни предмети. Отчетната документация има важно значение за изследователската дейност на музея и въобще за реализирането на социалните функции на музейната институция.

Регистрацията на музейните фондове, съгласно т. 2 на Инструкцията от 1958 г., обхваща два етапа: първична инвентаризация и научна паспортизация на основния музеен фонд. В раздел II „Музе-

ен фонд“ са представени отделните структурни части на музейния фонд (основен, научно-спомогателен и обменен) и техният състав. Документите заемат съществена част от основния музейен фонд⁶⁶ и са изброени най-общо в т. 5⁶⁷ от раздела. Определени са и документите, влизащи в състава на основния фонд на къщите музеи⁶⁸ и на възпоменателните музеи⁶⁹, както и тези в научноспомогателния фонд на музея.

С Инструкцията се установяват нови образци на отчетни документи, които се изпращат от Министерството на просветата и културата. По форма те са същите като тези в Инструкцията от 1952 г., с тази разлика че вместо актове за приемане и предаване се въвеждат квитанции. Разширява се и обхватът на фондвата документация, която не се ограничава само с отчетната документация, а включва и документи, образувани в процеса на класификация и систематизация на музейните предмети (например различните видове помощни картотеки, посочени в раздел VII).

За разлика от Инструкцията от 1952 г., според която предаването на предмети от фонда на музея за постоянно или временно ползване от други учреждения се извършва само с разрешение на КНИК, Инструкцията за държавна регистрация на музейните фондове от 1958 г. делегира това право, освен на Министерството на просветата и културата, и на други институции⁷⁰. В нейния раздел IV „Ред за използване на музейните фондове“ са доразвити изискванията относно самата процедура.

Инструкцията за държавна регистрация на музейните фондове дава на музейните специалисти „право на приоритет в срок от 5 години за публикации на открити от тях музейни материали“ (т. 57). С изменението ѝ през 1960 г. за архивните документи този срок е намален на 3 години (т. 36 а).

Новите нормативни актове в областта на музейното дело не разрешават съществуващия от години спор между архивите и музеите, библиотеките и други неархивни институции, а още повече го задълбочават. Опитите на Архивния отдел за неговото разрешаване продължават, като в началото на месец октомври 1959 г. въпросът е поставен на най-високо държавно и партийно равнище. В „изложението“ на М. Алексиев до Първия секретар на ЦК на БКП Тодор

Живков⁷¹ се посочват редица примери на нарушение на принципа на централизация, на неправилно съхранение на документите в музеи, библиотеки и читалища.

М. Алексиев констатира, че тези нарушения „за съжаление се утвърждават, а може да се каже, и насаждат от Министерството, което ръководи тяхната дейност“⁷². Като отбелязва, че с Инструкцията от 18.XI.1958 г. „се въвежда и приоритет (п. 57), който дава право на музейния работник, проскубал отгук или оттам някой ценен документ, да не го показва никому 5 години“, той обръща внимание на партийния и държавния глава, че този „особен род монополно право“ е „в разрез с партийното схващане – ценни документални материали да се използват за комунистическото възпитание“. Трудностите, на които се натъкват изследователите, ако им се наложи да потърсят документи в музеите, са оприличени от Алексиев на „китайска стена в ново време“, издигната до такава степен, че се отрича и правото на контрол на архивните органи, което им дава Указът. Изразява се мнение, че не трябва документите да бъдат обект на покупка и продажба и че въпросът ще се реши, когато единствено държавните архиви ще прибират архивните документи. Настоява се за помощта на ЦК на БКП, за да се вземат необходимите мерки за прекратяване на практиката на изнемване на функциите на държавните архиви и да се ползва правилно съветският опит⁷³.

Преминаването на държавните архиви от МВР към Министерството на просветата и културата от 1.XI.1961 г.⁷⁴ би следвало да бъде предпоставка както за по-тясно сътрудничество между архиви и музеи, така и за разрешаването на съществуващия между тях спор относно архивните документи в музеите. В действителност се оправдават опасенията, които архивното ръководство изказва още в края на 1956 г. по отношение на една такава ведомствена подчиненост. Имайки предвид неправилното отношение на тогавашното Министерство на културата към задачите на държавните архиви, „изразено и отстоявано енергично чрез 1608-ото постановление на МС“, то допуска, че това „би могло да тласне архивите назад и да увреди на архивното дело, докато това се види ясно от отговорните и решаващи органи на нашата държава“⁷⁵.

На състоялото се на 26.VI.1962 г. заседание на Научния съвет при Архивния отдел се обсъжда въпросът за прекратяване на съхраняването и изкупуването на архивни материали от неархивни учреждения и се предлага внасянето на проект на постановление. В него се съдържат две предложения. Първото се отнася до промяна на т. 7 в Постановление № 23 на Министерския съвет от 7.II.1961 г., въз основа на което е издадена Наредба № 49 на Министерството на просветата и културата за покупка от частни лица на предмети с археологическо, историческо и етнографско значение, архивни материали, антикварни книги, произведения на изкуството, реквизици и др.⁷⁶. С нея се дава право на всички поделения на Министерството да купуват архивни документи при условия и ред, утвърдени от министъра на просветата и културата. Това обаче е в разрез и с изискванията на т. 30 на Указ № 515, която гласи: „Материалите на Държавния архивен фонд не могат да бъдат обект на покупко-продажба и други сделки от страна на учреждения, организации, предприятия и частни лица“.

С второто предложение в проектопостановлението се цели да се даде право на централния архивен орган да решава въпроса със сроковете и реда за предаване в държавните архиви на документите от състава на Държавния архивен фонд, „временно“ съхранявани в някои по-големи културни институции, и да се задължат всички останали да предоставят веднага на архивите събраните от тях документи⁷⁷. То се основава на Положението за Държавния архивен фонд на СССР от 1958 г., с което на съветските архивни органи се дава право да определят сроковете и реда за предаване в държавните архиви на документи от Държавния архивен фонд на СССР, временно съхраняващи се в музеите, ръкописните отдели на библиотеките, отраслевите академии и други научни учреждения, като се оставят на място само архивите, създадени със специални правителствени решения. Аналогичен текст се съдържа и в Положението на Главното архивно управление при Министерския съвет на СССР от 28.VII.1961 г. В подкрепа на проекта на постановлението се изтъква още един аргумент, а именно – и в други социалистически страни (Румъния, Чехословакия, Полша и Унгария) въпросът е решен по същия начин, като „документите, които са съхранявали

музеите, библиотеките и др., са или изцяло, или почти изцяло при-
брани в държавните архиви⁷⁸.

Поставя се въпросът за предаване в държавните архиви на до-
кументите, съхранявани в музеите и други неархивни учреждения,
което следвало да стане на етапи и постепенно. За първи път в до-
клада, изнесен на заседанието, се споменава за възможни изключе-
ния: „Документалните материали на някои мемориални музеи на
големи личности могат да се оставят на място, ако за това излезе
специално решение на правителството“⁷⁹.

За пореден път проблемът за централизацията в архивното дело
е предмет на разисквания на състоялото се на 12.II.1963 г. разширено
заседание на Научния съвет при Архивния отдел. На него Съветът
единодушно приема следното проекторешение: „Предлага на ръко-
водството на Министерството на просветата и културата да вземе
мерки да се спре събирането на архивни материали от музеи, библи-
отеки, читалища, училища, институти и др., като се помисли за ня-
кои изключения, и се подготвят съответни нормативни актове за ця-
лостно ликвидиране на съществуващата децентрализация, тъй като
сегашната практика води до разпокъсване на архивните комплекси,
фондове и архивни единици, което затруднява правилното използ-
ване на документалните материали на Държавния архивен фонд“⁸⁰.

С докладна записка от 24.VI.1963 г. М. Алексиев уведомява
зам.-министъра на просветата и културата Ан. Будев за решението
на Научния съвет и за разискванията по време на заседанието. Ин-
формира го, че те ще бъдат взети предвид от Архивния отдел при
подготвяния от него законопроект за Държавен архивен фонд, но
окончателното му изготвяне и утвърждаване ще се забавят. Поради
това предлага да бъде разпоредено на музеите, библиотеките, учи-
лищата и други културни учреждения, подведомствени на Минис-
терството, да прекратят събирането и изкупуването на документи
от състава на Държавен архивен фонд, като определените за целта
парични средства се блокират. Настоява се от името на ръковод-
ството на Министерството да се направи предложение в този сми-
съл до Националния съвет на ОФ (за читалищата) и до БАН (за ин-
ститутите към нея). Изрично се посочва, че тези мерки не засягат
Народната библиотека в София до излизането на архивния закон⁸¹.

Известен гласък върху опитите за по-нататъшното разрешаване на въпроса за централизацията в архивното дело оказва проведеното на 13 и 14.I.1964 г. национално съвещание на българските историци. На него се правят редица препоръки в тази насока. Една от тях гласи: „на съвещания на държавните архиви, музеите и библиотеките да бъде разгледан и уточнен въпросът за централизацията на архивните документи“⁸². Други важни препоръки са създаването на научно-справочен апарат и разширяване на издаването на справочници.

Няколко дена по-късно, на 21.I.1964 г., Колегиумът на Комитета за култура и изкуство (ККИ) обсъжда проблемите на архивното дело и набелязва шест основни задачи за изпълнение, както и редица мероприятия за тяхното осъществяване. Сред тях са: изработване на проект на закон за Държавния архивен фонд на НРБ на основата на съветския опит и българската практика, който да бъде включен в общ закон за културата; изработване и утвърждаване на правилник, регулиращ откупуването на документи от личен произход; изготвяне на перспективен план за работата на Архивния отдел и държавните архиви до 1970 г. включително; проучване на въпроса за създаване на лаборатория за реставрация и консервация на документи към отдел „Държавен архив“, която да обслужва и другите сродни институти; внасяне на конкретно предложение в ръководството на ККИ за осъществяване на централизацията в архивната работа⁸³.

Съгласно решението на Колегиума при ККИ на 11.III.1964 г. е изготвен проект на Закон за Държавния архивен фонд⁸⁴. Той предвижда разширяване на националната архивна мрежа, която да обхваща, освен централните и местните архиви, така също и ведомствени архиви с постоянен състав на документите (т. 10). Внимание заслужава чл. 13, който гласи: „Документалните материали на Държавния архивен фонд, прибрани на временно съхранение в хранилищата в архивите на библиотеките, музеите, институтите, читалищата, манастирите и други учреждения, организации и предприятия, подлежат на регистрация, предаване и съхраняване в държавните архиви в срок, определен от ръководния архивен орган. В изключителни случаи с разрешение на Министерския съвет някои

музеи могат да съхраняват документални материали“. В сравнение с Указа законопроектът допуска още едно компромисно положение – използването на оригинални документи в музейните експозиции, макар и в „изключителни случаи“ (т. 37).

На 24.III.1964 г. се провежда обсъждане на законопроекта от Научния съвет при Архивния отдел. Предлаганата промяна в нормативната база се обосновава с необходимостта да бъде приведена дейността на държавните архиви в съответствие с настъпилите промени в живота, както и законните положения и изисквания да бъдат доведени до знанието на заинтересованите учреждения, организации и предприятия, понеже Указът „е издаден при условията на култа към личността като поверителен“. Изтъквайки това във въстъпителното си слово на заседанието, М. Алексиев пояснява, че в това отношение архивното ръководство до голяма степен е улеснено, тъй като по указание на ръководството на ККИ се подготвя общ закон за всички подведомствени на Комитета подразделения. Проектът на Закона за Държавния архивен фонд е съобразен със създаденото до момента, с нуждите на нашата практика, а така също и с най-новия опит на съветското архивно дело, отразен в Положението за Държавния архивен фонд на СССР от 1958 г. и някои други ръководни документи, издадени по-късно⁸⁵.

При обсъждането на законопроекта Кънчо Василев предлага във връзка с текста на т. 13 още на самото заседание да се определят музеите и библиотеките, които „могат да събират документи“⁸⁶. Отношение по въпроса взема и Ангел Тодоров. Той смята, че това трябва да бъдат 2 – 3 музея и 2 библиотеки. Но за да се реши кои ще са те, според него е необходимо да се проведе среща и да се прецени кои музеи и библиотеки имат възможност да съхраняват документи. За да не се стигне до създаването на „много архиви в музеите“, той предлага Министерският съвет да дава разрешение за откриването им⁸⁷. Йоно Митев заявява, че сред тези музеи трябва да е Военноисторическият музей⁸⁸. Младен Костов, ръководител на ЦПА (а в бъдеще – на архивната система), предлага написаното за музеите в т. 13 да отпадне, а също така да не се дава възможност за създаване на нови архиви. При това той настоява да се запише в бъдещия закон, че „всички музеи, които събират документи, са длъжни да ги предават на държавните архиви“⁸⁹.

В края на заседанието М. Алексиев заявява, че „може да се прецени по отношение на музеите“, и поставя въпроса „дали ние да изреждаме музеите, или да кажем, така както е дадено“. Младен Костов му отговаря, че това „е още по-опасно“. Все пак М. Алексиев е на мнение, че за краткото време, с което разполагат в момента, е трудно да се обмисли на кои музеи да се даде право да съхраняват документи, но е категоричен, че „с разрешение на Министерския съвет може да се даде право на някои музеи“. Пояснява, че в съветското законодателство това се отнася само за някои мемориални музеи, и подчертава, че според него „няма да бъде погрешно Министерският съвет да урежда този въпрос“⁹⁰. Така управляващият орган на българските архиви, следвайки опита на СССР в областта на архивното дело, отстъпва от отстояваната до момента позиция за пълна концентрация на архивните документи в специализираните архивни институции и се съгласява да се даде право на някои музеи да съхраняват документи от състава на Държавния архивен фонд.

В изпратения на 31.III.1964 г. до председателя на ККИ П. Вутов доклад относно осъществяването на централизацията в архивното дело се съдържат редица предложения, произтичащи от т. 6 на Решението на Колегиума на ККИ по състоянието и задачите на архивното дело (съгласувани с Централния партиен архив), които засягат и музеите: да се прекрати събирането и изкупуването на документи от неархивни учреждения, като за целта се изменят Правилникът за приложение на 165-о постановление на Министерския съвет, Инструкцията за държавна регистрация на музейните фондове, Наредба № 49 (без промяна на Постановление № 23 на МС от 1961 г.) и Устройственият правилник за народните, специалните и възпоменателни музеи към народните съвети и ведомствата; приемането на документи от личен произход да се разреши със специален правилник за възнаграждаване на лица, предали документи в държавните архиви; да се предадат в държавните архиви документите, събрани от музеи и други културни и научни учреждения, като за целта със заповед на председателя на ККИ им се разпореди да предоставят в шестмесечен срок събраните от тях оригинални документи на съответните държавни и партийни архиви с изключение на Народната библиотека в София; да се предложи на Върховния читалищен

съвет при Националния съвет на Отечествения фронт да разпоре-ди до всички читалища в страната да предадат в шестмесечен срок събраните от тях в краеведчески музейни сбирки оригинални до-кументи на съответните държавни или партийни архиви, а при не-обходимост държавните архиви да им осигурят фотокопия⁹¹. Към доклада са приложени и съответните проекти на документи относ-но изброените предложения.

По същото време се активизират и опитите на ЦПА относно централизацията на партийната документация в страната. Във връзка с това през месец май 1964 г. е подготвен от Института по история на БКП проект на Решение на Секретариата на ЦК на БКП, който е изпратен за мнение на Архивния отдел при МВР и на ККИ⁹². Текстът на проекторешението гласи: „С оглед да се ликвидира раз-покъсването на партийната документация и се осигури нейното нормално съхранение и добро ползване, [Секретариатът] смята за необходимо всички музеи, държавни архиви, научни институти, обществени организации и частни лица да предадат на Централния партиен архив съхраняваните от тях документи на Партията и ръ-ководените от нея масови революционни организации за периода до 9.IX.1944 г. Учрежденията и лицата могат да си запазят от тия документи фотокопия или да изискат такива от ЦПА. Възлага се на др. Живко Живков да внесе съответното разпореждане в МС“⁹³.

Считайки искането на Института по история на БКП за „пра-вилно и че то почива на известните ленински принципи за центра-лизация“, в подготвеното писмено мнение Алексиев обръща специ-ално внимание на необходимостта от спазването на принципа за единство и недробимост на архивния фонд и предлага в проекта на решението да се посочи, че случайно попадналите партийни до-кументи в неархивни учреждения в бъдеще трябва да се предават веднага в ЦПА⁹⁴. Другото негово предложение е свързано с уточня-ването на масовите революционни организации, за да се избегнат занапред различни тълкувания и противоречия с Указ № 515⁹⁵.

Съвсем очаквано проектът на решението не среща одобре-нието на председателя на ККИ. Според него изземването на доку-ментите от страна на ЦПА ще доведе до намаляване на интереса на музейните специалисти към издирването и събирането на доку-

менти, намиращи се у частни лица, и има опасност някои от тях да бъдат изгубени за историческата наука. Като посочва, че „голяма част от материалите във всеки музей, а също и в различните музеи“ са повтарящи се, намира за неправилно изземването на такива документи. Предлага документите за местни партийни и ремсови дейци да бъдат картотекирани и за тях да има сведения в ЦПА, но те да останат на съхранение по места. Опасенията на Комитета са, че ако музеите бъдат лишени от всички архивни документи, то музеи като Музея на революционното движение в България, Музея на революционното движение в Пловдив и някои други ще трябва да предадат две трети от своя фонд. Според КИК е необходимо при централизацията на документите да се отчита степента на тяхната важност. Обръща се внимание на факта, че по силата на нашето законодателство документите на частни лица не могат да бъдат иззети, а могат да бъдат регистрирани. Във връзка с това се дават конкретни предложения⁹⁶.

Мнението на ККИ и отчасти на Архивния отдел не е взето предвид, както е видно от текста на Разпореждане № 4 на Министерския съвет от 14.I.1965 г. за предаване в ЦПА на исторически документи на БКП⁹⁷. С него се задължават всички архивни и неархивни учреждения, обществени организации и частни лица „да предадат на ЦПА при ЦК на БКП съхраняваните от тях документи на партията, партизанските части, ОФ, младежките, женските, кооперативните и другите масови революционни организации, работили под ръководството на партията от създаването им до 9 септ. 1944 г., както и документите на централните и местните органи и организации на БРСДП(о), на анархолиберали, прогресисти, „леви комунисти“ и други, отклонили се от марксизма, групи в нашата страна“. Разрешава се да останат на съхранение по места само документи, от които ЦПА има повече от два екземпляра. Учрежденията, организациите и лицата, които предават документи, могат да получат фотокопия или микрофилми от тях за сметка на Института по история на БКП при ЦК на БКП.

Централизацията в архивното дело на страната заляга като основна задача в Перспективния план на Архивен отдел и държавните архиви за периода 1965 – 1970 г.: „да се приберат в държавните ар-

хиви документалните материали, които читалищата, библиотеките, музеите, художествените галерии, училищните сбирки и други са иззели от учреждения, организации, предприятия и лица⁹⁸. В съответствие с плана в началото на 1966 г. ръководството на Комитета утвърждава измененията на следните нормативни документи; Правилник за приложение на 165-о постановление на Министерския съвет за опазване паметниците на културата и развитие на музейното дело; Наредба № 49 за покупка от частни лица на предмети с археологическо, историческо и етнографско значение, архивни материали, антикварни книги, произведения на изкуството, реквизити и др.; Инструкция за държавна регистрация на музейните фондове⁹⁹ и Устройствен правилник за народните, специалните и възпоменателните музеи към народните съвети и ведомствата¹⁰⁰. Навсякъде в текстовете им думите „архивни материали“, „документи“ и споменатите конкретни видове документи се заличават.

Наред с това на 15.XII.1965 г. е обнародвана Заповед № I-5307 на заместник-председателя на ККИ, с която се задължават всички културни учреждения под ръководството на Комитета (включително музеите и картинните галерии), притежаващи архивни документи, с изключение на Народната библиотека, да ги предадат в шестмесечен срок по принадлежност на съответния държавен или партиен архив¹⁰¹. Заповедта е изпратена до всички държавни архиви в страната с Окръжно № 3 от 6.I.1966 г. на началника на Архивен отдел. В допълнение към него на 22 януари е издадено Окръжно № 61, в което се съобщава за извършеното до момента във връзка с централизацията в архивното дело, за реализираните и предстоящи промени в нормативната база и че в близко време ще получат конкретни указания за прилагането на утвърдените досега документи. Препоръчва се на архивите дотогава да провеждат само информативни разговори с учрежденията, от които предстои да се приберат документи, и те „да бъдат коректни, колегиални и съдържани, без да се допуска изостряне на отношенията под каквато и да е форма“¹⁰².

С последвалото Окръжно № 131 от 22.II.1966 г. на Архивния отдел¹⁰³ (съгласувано с Централния партиен архив) се разпорежда на държавните архиви „да пристъпят към прибирането на документалните материали, предмет на Заповед № 5307 от 15.II.1965 г.“. В

него изрично се посочва, че за целта при приемането на документите от музеите те трябва да имат предвид, че „документите, съхранявани досега в окръжните, градските, възпоменателните, централните и специалните музеи и къщите музеи, престават да са част от музейните фондове по силата на изменението на Инструкцията за държавната регистрация на музейните фондове (ДВ, бр. 4 от 1966 г.) и Заповед № 5307 и подлежат на предаване в държавните архиви“¹⁰⁴. Дават се конкретни указания за начина на установяване на документалната наличност в музеите, както и на приемане, описване и научно-техническа обработка на документите в архивите. Допуска се в музеите и другите неархивни учреждения да останат многоекземплярни документи (които са повече от 3 броя), погълнати документи (по преценка на държавните архиви при всеки отделен случай) и отразени документи. Уточнява се, че не подлежат на приемане по реда на това окръжно „документите от научнопомагателния фонд и научния архив на музеите, тъй като те са неразделна част от архивните фондове на тези учреждения (справка Инструкция за ДРМФ, т. 6, ал. 2, т. 9, ал. 1, Известия на Президиума на НС, бр. 92 от 1958 г.)“¹⁰⁵.

Заповед № 5307 от 15.II.1965 г., както става известно от някои документи и публикации¹⁰⁶, е издадена по предложение на архивното ръководство и без знанието на отдел „Музеи“. Ръководството на отдела, неотричайки необходимостта от пълна централизация в архивното дело, счита, че проявяваният от отдел „Държавен архив“ и предшественика му – Архивно управление, стремеж за нейното осъществяване „води до крайности, в никаква степен не държи сметка за световната практика и не е в унисон с действителните интереси на музейното и архивното дело в страната“¹⁰⁷. Това са публично оповестените причини, накарали отдел „Музеи“ да се намеси и противопостави на въпросната заповед с писмо № 1162 от 22.III.1966 г. на зам.-председателя на ККИ¹⁰⁸.

Фактически с това писмо се прави тълкуване на Заповед № 5307, което я обезсилва. Според него музеите трябва да предават в архивите само онези документи, които не се свързани с дейността им, а именно – архивите на общинските ръководства на кооперативни, търговски, акционерни сдружения и организации, на спортни, ту-

ристически, въздържателни, женски, младежки и други дружества, ако те са фондообразователи. Изключение правят според писмото отделни архивни единици, съдържащи диаграми, скици, рисунки, табла, обобщаващи документи, като отчети, доклади, планове, програми и др. Музеите могат да събират и съхраняват и архивите на видни личности, чиято дейност е свързана с профила на музея, както и цели течения и отделни броеве от вестници, списания, кондики, прокламации, възвания, бюлетини, спомени, ръкописи, лични ръкописни бележки, тетрадки, бележници, протоколни книги, договори, обещания, полици, акции, фишове и всякакви лични и служебни документи на отделни лица или организации, които се отнасят до техния научен профил. В края на писмото се дава указание на музеите и в бъдеще, по силата на Постановление № 165 от 1958 г. и Наредба № 49 от 1961 г., да продължават да издирват, събират, закупуват и съхраняват „архивен и снимков материал, като за възникналите спорни въпроси се отнасят за разрешение в ККИ“¹⁰⁹.

При наличието на два документа, съдържащи взаимноизключващи се разпоредби, за да се предотврати възможно колебание сред музейните работници или демотивация в работата им по привличането на документи в музейните фондове или пък прибързано предаване на документи в централните и окръжните архиви, на страниците на специализираното издание „Музеи и паметници на културата“ се появява публикацията на доц. Марин Михов „Музеи и архиви“¹¹⁰. С нея се цели да се внесе известна яснота по въпроса и да се стимулират музеите да продължат със събирането на документи.

На 24.I.1968 г. началникът на Архивно управление изпраща до председателя на Комитета за изкуство и култура (КИК)¹¹¹ обширен доклад относно централизацията и комплектуването на документи от състава на Държавния архивен фонд, с приложен към него проект на Наредба за възнаграждаване на частни лица, предали на държавните архиви ценни документални материали. В доклада достатъчно аргументирано се настоява „въпросът за централизацията на архивната документация да бъде решен докрай на *принципна и законна основа*“¹¹². За целта се предлагат следните мерки: 1. Да се отмени писмо № 1162 от 22.III.1966 г. на КИК; 2. Ръководството на управление „Културно-просветни институти“ да окаже съдействие на

държавните архиви по приемането на архивни фондове и части от фондове, съхранявани в музеите и библиотеките, с изключение на къщите музеи и НБКМ; 3. В музеите да останат на съхранение само единични документи, които не са свързани с архивни фондове (спомени, бележници, лични и членски карти, квитанции за членски внос, помощи и дарения, дипломи за образование, дневници, снимки, отделни писма, печатни материали и др.), и да могат да получават от държавните архиви, след съгласуване, многоекземплярни, погълнати и отразени документи от архивните фондове на учреждения, организации и предприятия; 4. Да се утвърди приложената проектонаредба; 5. Архивните документи в къщите музеи, Народната библиотека „Кирил и Методий“ и музеите като съставна част от Държавния архивен фонд да се заведат на отчет в Централната фондова картотека, като за целта Архивно управление изработи указание; 6. Възникналите спорове по предаването на документите да се решават от комисия, съставена от представители на Архивно управление и управление „Културно-просветни институти“¹¹³.

С това предложение, както несъвсем коректно отбелязва тогавашният началник на отдел „Музеи“ при КИК – Иван Кисъов, „въсщност на практика се прави частично отстъпление от досега поддържания от Архивно управление възглед, че музеите не трябва да издирват, събират и съхраняват архивни документи“¹¹⁴. В писменото становище по доклада се изразява несъгласие с искането за еднократно събиране от страна на държавните архиви на съхраняваните в музеите архивни фондове и части от архивни фондове, но това за регистрирането на документите в Централната фондова картотека се приема и дори се счита за „крайно наложително“. При това се предлага, „с оглед осигуряване на общо методическо ръководство от страна на държавните архиви над държавните музеи и двете библиотеки при работата им с документалните фондове да се издаде Методическо ръководство и специален правилник“¹¹⁵, а за по-лесното използване на архивното наследство да се вземат мерки за издаване от музеите и архивите на сводни пътеводители, каталози и други архивни справочници.

Тук се налага да бъде направено уточнението, че до 1958 г. въпросът за цялостната централизирана отчетна регистрация на доку-

ментите от състава на Държавния архивен фонд не стои на дневен ред пред ръководния орган на архивите поради „съществуващите противоречиви законоположения в архивното дело и по-специално Постановление 1608“ и стоящите пред архивните учреждения „други по-спешни задачи“¹¹⁶. В „Предложение за изграждане при Отдела на Централна картотека на Държавния архивен фонд“, обсъждано на 4.IX.[1958] г., се посочва още, че е поставено началото на изграждането на Централна фондова картотека на приетите в държавните архиви фондове и че значението ѝ още повече ще се повиши, когато бъде попълнена с данни за документите, намиращи се извън държавните архиви. Очакванията за нейното голямо практическо значение при използването и публикуването на документи се свързват, от една страна, със спестяването на редица излишни лутания на изследвателя, а от друга – с това, че тя ще допринесе „разработките на отделни въпроси да бъдат по-цялостни и задълбочени, а публикациите на документи най-пълни“¹¹⁷. Извършват се предварителни проучвания за начина на отчитане и регистриране на документите, включително и в някои музеи¹¹⁸, и се установяват съответните образци за отчетни форми в зависимост от използваните по места отчетни единици¹¹⁹. Според Указанието за отчетна регистрация на документалните материали, утвърдено от началника на Архивния отдел на 25.II.1960 г., „Ц[ентралната] ф[ондова] к[артотека] се изгражда от вторите екземпляри на фондовите фиши обр. 1, изпратени от държавните архиви“¹²⁰, т.е. не включва данни за архивните документи във ведомствените архиви и неспециализираните архивни учреждения. Обяснение на това дава текстът на забележка към втори раздел на утвърденото на 30.VII.1960 г. от началника на Архивен отдел Указание за комплектуването на държавните архиви в България с документални материали. Там се посочва: „съхраняването на документи извън държавните архиви – в други учреждения, институти, музеи, библиотеки и др., да се счита за временно положение до окончателното уреждане на въпроса за предаването им в държавните архиви“¹²¹.

Някои от представените по-горе предложения на Архивно управление от 24.I.1968 г. са възприети от КИК. Удовлетворено е искането да се даде право на държавните архиви да откупуват докумен-

ти от частни лица по реда, установен преди измененията в Наредба № 49 през 1966 г.¹²² Със Заповед № I-3392 от 6.VII.1968 г. на зам.-председателя на КИК Ат. Божков¹²³ е назначена междуведомствена комисия, която да разглежда и решава възникналите конкретни спорни въпроси между държавните и партийните архиви, музеите и библиотеките при комплектуването на архивните фондове. Комисията се задължава да се ръководи в своята дейност от нормативните актове за архивното, музейното и библиотечното дела у нас, а при непостигане на съгласие въпросът да се отнася до зам.-председателя на КИК¹²⁴.

За да се предотврати в бъдеще разпокъсването на учреденските фондове, архивното ръководство се опитва да наложи една по-ефикасна мярка. С утвърдената от зам.-председателя на КИК Ат. Божков през 1968 г. Инструкция за организация и обработка на документални материали в учреденията, организациите и предприятията изрично се забранява на учреденията да предават определените за постоянно запазване документи на музеи, библиотеки, читалища и други институции извън системата на държавните архиви, както и на частни лица (т. 151 от раздел IV. „Предаване на документални материали в Държавния архив“)¹²⁵.

През пролетта на 1969 г. Народното събрание приема подготовения в продължение на няколко години Закон за паметниците на културата и музеите¹²⁶. Според неговия чл. 3 „паметници на културата са произведения на човешката дейност, които документират материалната и духовната култура и имат научно, художествено и историческо значение или са свързани с историческите и революционните борби и събития, с живота и дейността на видни обществени, културни и научни дейци, като: ...ценни ръкописи, редки книги..., ръкописи...“ В определението за паметници на културата думата „документи“ не фигурира. Но това отново не означава, че музеите престават да комплектуват своите фондове и с архивни документи.

Въпросът за вредните последици от засилващите се децентралистични тенденции в областта на архивното дело намира място в някои от докладите, представени на заседанието на секция „Архивистика“ на Първия конгрес на Българското историческо дру-

жество, състояло се на 29.I.1970 г. В доклада на М. Алексиев се изтъква, че нарушенията на принципа за централизация в архивното дело пречат на научноизследователската работа при използването на документите, и според него „тази порочна практика с трайни и тежки последици“ „трябва да се ликвидира с активното съдействие на изследователите и по-специално с намесата и съдействието на най-заинтересованите – историците“¹²⁷. Действително историческата колегия взема отношение по този важен за нея въпрос. Така например на състояло се 23.VI.1971 г. заседание на Главната редколегия и редколегиите на отделните томове на многотомната история на България се взема решение за централизирана регистрация на документите в страната, както и за подобряване на състоянието на справочния апарат и особено на Централната фондова картотека. Това се отчита от ръководството на архивите като „един успех в борбата за централизация“¹²⁸.

В края на 60-те години на XX в. възниква друга конфликтна ситуация между ръководствата на архивите и музеите. С постановление на Министерския съвет от 7.IV.1969 г. се утвърждава нова структура на КИК, като към него се създава отдел „Музеи, архиви и паметници на културата“, който следвало да бъде централен ръководен орган и по отношение на архивната работа¹²⁹. Във връзка с произтичащата от това реорганизация на Архивно управление на 26.III.1970 г. се провежда съвещание с представители на отдела и управлението. На него ръководителят на отдел „Музеи, архиви и паметници на културата“ Иван Кисьов посочва, че във връзка с изпълнение на постановлението на него му е възложена задачата да направи предложение именно по реорганизацията, която ще трябва да се проведе – сливане на Архивно управление с ръководството на музеите¹³⁰. А това означава ръководният орган на архивите да изгуби своята самостоятелност, на което архивистите се противопоставят със сериозни аргументи¹³¹. По повод повдигнатия на срещата въпрос за централизацията в архивното дело Кисьов заявява: „Аз съм казал, че рано или късно, всички архиви [в смисъл архивни документи] от музеите, мястото им е в държавните архиви, и пак повтарям, че всички архиви ще бъдат прибрани там“¹³². А на репликата, че работещите в музеите в Разград и на други места продължават да

прибират документи, обект на комплектуване от страна архивите, той призовава: „Дайте ни, другари, примери отсега нататък. Досега каквото е било, било, но отсега нататък ще наказваме такива служители“¹³³. Времето показва, че зад тези думи не стоят сериозни намерения. Макар Кисъв да остава ръководител на музеите до 1987 г., той не съдейства напълно дори за регистрирането на документите в Централната фондова картотека на Държавния архивен фонд.

Проблемът за статута на Архивно управление, което официално вече не съществува, се обсъжда и на състоялото се на 29.IV.1970 г. съвещание на Архивно управление с началниците на държавните архиви. Всички изказали се категорично се обявяват против едно обединено ръководство на музеи и архиви. Някои от участниците считат, че ако има обединение, „това трябва да стане с други архиви, т.е. с еднородни институти, а не с разнородни, какъвто е случаят с музеите“. Изразяват се мнения, че „не може с архивното дело да се разпореждат хора, които не разбират от нашите въпроси“. Някои от участниците в дискусиата поставят във връзка с това и въпроса за ведомствената подчиненост на централния орган по архивно дело, който не бива да бъде към отраслово ведомство, за да се изпълняват от всички неговите разпореждания.

Необходимостта от самостоятелното съществуване на Архивно управление се налага и от обстоятелството, че то трябва да осъществява надведомствени функции по отношение на събирането на архивната документация с оглед нейното включване в Единната система за социална информация (ЕССИ)¹³⁴. От началото на 70-те години на XX в. Министерството на информацията и съобщенията разработва „Програма за ускорено създаване на високоефективна Единната система за социална информация“, в която архивната система заема важно място. Това предопределя промяната и във ведомствената подчиненост на Архивно управление. От 1972 г. то преминава към Министерството на информацията и съобщенията, а от 23.VI.1972 г. се преобразува в Централно управление на архивите (ЦУА).

На 31.V.1972 г. с Разпореждане № 214 на Бюрото на Министерския съвет се утвърждава Концепция за развитие на архивното дело в съответствие със задачите на ЕССИ¹³⁵. В състава на между-

ведомствената комисия, участвала в подготовката на Концепцията, активно участие взема Архивно управление, подпомогнато от съветския архивист Николай Прокопенко, който отново е у нас. В хода на предварителната работа се определя основната цел на информационната система на архивите (ИСА) – „многоотраслово и многопланово информационно обезпечаване на системата за социално управление чрез оптимално използване на съхраняваните в архивите документи“. Предвижда се изграждането и вливането на ИСА в ЕССИ да се осъществи на два етапа: I. 1971 – 1975 г. – поставяне началото на системно издаване на справочници за нуждите на широкия потребител; II. 1975 – 1980 г. – окончателно изграждане на ИСА, като се постигне пълното ѝ интегриране с останалите системи, влизащи в ЕССИ. За целта обаче държавните архиви трябвало да осигурят цялостното прибиране на архивните документи, като се ликвидира с децентрализацията, и да започнат комплектуване на специална документация (техническа, кино-, фото-, фоно, породена от електронно-изчислителната техника и т.н.).

Една от предпоставките за включването на националната архивна система в ЕССИ е създаването на условия за правилно организиране на всички фондове. А за целта е било необходимо Министерският съвет да разпореда да бъдат попълнени фондовете и комплексите на държавните архиви с документи, съхранявани в неархивни учреждения – научни и културни институти, музеи, читалища, обществени организации и др.¹³⁶

Именно с цел да се организира централизираният отчет на фондове и отделни документи, съхранявани в неархивни учреждения, се възлага на държавните архиви да направят необходимите проучвания в музеите, библиотеките, читалищата и други подобни учреждения на територията на съответните окръзи¹³⁷. Проучването се провежда бързо и получените сведения са обобщени и изложени от Архивно управление в „Информация за издирени фондове и документи в музеи, читалища и библиотеки“¹³⁸. Въз основа на събраните данни се прави следният извод: „...през 20-годишния период на съществуване на държавните архиви редица институти са нарушавали системно основните принципи на единство и недробимост на фондовете и комплексите. Това пречи както на правилната науч-

на организация на фондовете, така и на извличането на цялостна информация от приетите документи и на самата научноизследователска работа¹³⁹. Изрично се посочва, че с отменянето на Заповед № I-5307 от 15.XII.1965 г. фактически остава в сила установената практика от музеите и от други заинтересовани институти да прибират най-важните документи от учреденски и лични фондове, с което дублират дейността на държавните архиви¹⁴⁰. За да се въведе ред в събирането на архивните документи, за пореден път се предлага да се отмени писмо № 1162 от 22.III.1966 г. и да се разреши на музеите да съхраняват само единични документи, които не са свързани с архивни фондове, а на мемориалните музеи – документите на техния патрон, като всички те се заведат на отчет в Централната фондова картотека. Предвижда се музеите да получат от архивите за свои нужди многоекземплярни, погълнати и отразени документи от архивни фондове, така също и фотокопия на всички интересувачи ги документи от фондовете на учрежденията, организациите и предприятията и от лични фондове¹⁴¹.

Съгласно Концепцията за развитие на архивното дело към ЦУА се създават Координационно-методически съвет и Център за информация. Една от основните задачи на Центъра за информация е да събира *въвни данни за мястото на съхранение на всички архивни документи в страната* [курсив мой –А. Игн.]. Това налага да се въведе единна отчетност за документите във всички архивни и неархивни учреждения. В практиката на държавните архиви и библиотеките е била възприета картотечната форма за завеждане на отчет на постъпилите при **тяж** фондове и документи, но не и в музеите, читалищата и другите институти, съхраняващи архивни документи. Ето защо, за да се пристъпи към създаването на единна отчетност, е било необходимо за всеки неархивен институт ЦУА да добие общи впечатления за обема на предстоящата работа. За целта е изпратено писмо до всички музеи, библиотеки, читалища, творчески съюзи, отраслови научни институти, с което се изисква да подготвят и изпратят в ЦУА писмено сведение за общия брой на приетите от тях фондове, колекции, частични постъпления и единични документи в съответствие с посочените критерии, както и мнения по бъдещата форма на отчет пред Центъра за информация¹⁴².

В края на 1972 г. се разпорежда на всички музеи, библиотеки (с изключение на Народна библиотека „Кирил и Методий“) и читалища в страната, които съхраняват архивни документи, да попълнят описи по приложен образец, като спазват даденото към образца специално указание¹⁴³. Събирането на исканите сведения значително се забавя, което налага в края на октомври 1973 г. архивното ръководство да изпрати трето по ред писмо до отдел „Музеи и паметници на културата“, с молба да обърнат внимание на подведомствените им музеи, които още не са изпратили в ЦУА сведения за съхраняваните в тях архивни документи¹⁴⁴.

Във връзка с осигуряване на изпълнението на Концепцията на заседание на Координационно-методическия съвет при ЦУА се обсъжда предложение за приемане от Бюрото на Министерския съвет на „Разпореждане за правилното съхраняване на Държавния архивен фонд според профила на архивите с оглед организиране на всестранното му използване за нуждите на социалното управление, за науката и обслужването на гражданите“. Съгласно т. 4 се забранява събирането и съхраняването на документи от състава на Държавния архивен фонд от страна на неархивни учреждения и се изисква приетите от тях досега документи да се предадат в съответните архиви съобразно профила им, като се дава право на отделни мемориални музеи да съхраняват архивни документи на своя патрон с разрешение на Министерския съвет. По изключение музеите могат да съхраняват отделни документи, които не се числят към архивни фондове и части от такива, приети в архивите. Регистрирането им в ЦУА е задължително. В края на Разпореждането изрично се посочва: „В ЦУА се регистрират постъпленията на фондовете и отделните документи във всички архиви и музеи независимо от ведомствената им принадлежност, като създадената Ц[ентрална] ф[ондова] к[артотека] се включва в общия информационен масив“¹⁴⁵.

В доклада на министъра на информацията и съобщенията, с който на 15.VIII.1973 г. е изпратен проектът на Разпореждането до председателя на Министерския съвет Станко Тодоров, се посочва, че при съгласуването му КИК е настоявал документите да бъдат съхранявани в музеите до публикуването им. Опасенията, които

изразява министърът, са, че „документите могат да не се публикуват никога и по този начин няма да постъпят в държавните архиви“¹⁴⁶.

Този доклад и докладът за създаване на Централен държавен технически архив са върнати от Министерския съвет в началото на месец ноември 1973 г., тъй като част от поставените за решаване въпроси са предмет на подготовения в продължение на няколко години проект на Закон за Държавен архивен фонд.

За съжаление и Законът, както ще видим по-нататък, няма да доведе до промяна на фактическата ситуация.

2. Активизиране на опитите за целесъобразно решаване на въпроса относно архивните документи в музеите след обнародването на Закона за Държавния архивен фонд от 1974 г.

Основните постановки от Концепцията за развитие на архивното дело в съответствие със задачите на Единната система за социална информация залягат в приетия от Народното събрание през месец юли 1974 г. Закон за Държавен архивен фонд¹⁴⁷. По интересуващата ни тук тема в чл. 3, ал. 2 на Закона се разпорежда: „Документите на Държавния архивен фонд, които са паметници на културата по смисъла на чл. 3 от Закона за паметниците на културата и музеите, се съхраняват по реда, установен в този закон“. Съвсем основателно проф. Ст. Петкова определя написаното в този член за „лишено от смисъл“ и задава въпроса какво са тогава документите, приети за съхранение в държавните архиви, ако не паметници на културата. Всъщност „по силата на всички международни актове те са „културно-историческо наследство“ (на нацията и на човечеството като цяло) и за тяхното опазване са сключени поредица от споразумения, в които е страна и България“. В случай че законодателят е имал предвид категорията „уникати“, така би трябвало да бъде написано или остава „да приемем, че документите (независимо какви) автоматично стават „паметници на културата“ поради обстоятел-

ството, че са попаднали на съхранение в музей, а не в архив?¹⁴⁸. Към тази констатация може да се добави още една. С въпросния чл. 3, ал. 2 се потвърждава даденото от Закона за паметниците на културата и музеите право постъпилите в музей архивни документи, поради това че придобиват статут на паметници на културата, да остават в музея завинаги. Неизяснен остава евентуалният (безсмислен всъщност) въпрос по какви критерии може да се определи кои архивни документи са паметници на културата и кои не са.

С чл. 8, ал. 1 на архивния закон се дава право документи от състава на Държавния архивен фонд да се събират, обработват, регистрират, съхраняват и използват, освен в профилирани централни и местни държавни архиви, също така и във ведомствени архиви с постоянен състав на документите, и в мемориалните музеи. Останалите музеи могат да съхраняват „отделни документи, които не са част от цялостен архивен фонд“. Всъщност с това ново принципно положение се прави известен компромис по отношение на намиращото се в музеите национално документално наследство. Освен това признаването на мемориалните музеи за органи на управление на Държавния архивен фонд означава, по силата на чл. 6 от Закона, че те преминават под методическото ръководство на ГУА.

В Правилника за прилагане на Закона за Държавния архивен фонд¹⁴⁹, обнародван в началото на 1975 г., се посочва начинът за ликвидиране на децентрализацията в архивното дело у нас. Съгласно чл. 21, ал. 1 архивни документи и колекции, които са архивни фондове и части от тях, приети до влизането в сила на Закона и съхранявани в библиотеки, музеи, художествени галерии, институти, читалища, манастири и други учреждения, стопански и обществени организации, подлежат на предаване в съответните архиви съобразно техния профил в тригодишен срок от влизането на този нормативен акт в сила. Учрежденията и организациите, притежаващи документи или сбирки от документи, нерегистрирани като съставна част от Държавния архивен фонд, се задължават да ги декларират пред съответните архивни органи в шестмесечен срок от влизането на Правилника в сила, а новите постъпления – в края на всяка следваща година (чл. 21, ал. 2). С декларирането се цели да се приведат в известност всички ценни документи, намиращи се извън хранили-

щата на архивите. То не обхваща документите, създадени в резултат от дейността на самите учреждения, организации и предприятия, т.е. не се отнася до учрежденските им архиви.

Новата правна рамка в областта на архивното дело регламентира и условията, при които учрежденията и организациите могат да създават архивни сбирки. Това става с разрешение на ЦУА по писмено предложение на съответното учреждение или организация, като в състава на сбирките влизат само „документи, които не са регистрирани като съставна част на Държавния архивен фонд“ (чл. 8, ал. 2 от Закона; чл. 21, ал. 3 от Правилника). На управляващия архивната система орган по силата на чл. 21, ал. 4 от Правилника се възлага задачата да води на отчет архивните фондове и документи, съхранявани и в архивите, и в музейните сбирки.

Конкретни указания във връзка с декларирането на архивните документи, съхранявани в неархивни институции, както и придобитите от граждани по наследство, дарение, завещание или по друг начин (т.е. в изпълнение на изискванията на чл. 15, ал. 1 от Закона за Държавния архивен фонд и чл. 20 и 21 от Правилника за неговото прилагане) се съдържат в Окръжно № 92 от 14.II.1975 г. на ЦУА до всички държавни и ведомствени архиви¹⁵⁰. Към Окръжното се прилагат два образца на декларации – за документи, съхранявани у частни лица, и за документи, намиращи се в учреждения, организации и предприятия. Последните се задължават да попълнят декларация образец № 2, като посочат наименованията на архивните фондове или части от архивни фондове, отделни документи, колекции, вида и съдържанието на документите в тях, количеството (дела, а.е., лин.м.), периода, който обхващат, както и наличния справочен апарат към тях¹⁵¹. Предвижда се самото попълване на декларациите да се извърши по места в присъствието на представител на архивните органи в шестмесечен срок, т.е. до 30.VII.1975 г.

За недеklarирани документи, за които има сигнали и опасност да бъдат унищожени или изнесени в чужбина, се предвижда прилагането на чл. 12, ал. 2 от Закона и чл. 20, ал. 2 от Правилника, т.е. документите да постъпят в съответните държавни и ведомствени архиви, като за намиращите се у частни лица документи се дава и друга възможност – да останат на съхранение у наследниците, след

като с разрешение на прокуратурата са описани от архивните органи. Във връзка с декларирането държавните и ведомствените архиви се задължават да проведат широка разяснителна кампания чрез средствата за информация. В окръжното писмо се съобщава, че за предаването, приемането, завеждането на отчет на архивните документи или сбирки от документи ще бъдат дадени допълнителни пояснения с отделно методическо указание¹⁵².

Инструкцията за профилиране на органите за управление на Държавния архивен фонд е утвърдена от министъра на информацията и съобщенията на 7.V.1975 г., след като предварително е обсъдена от Дирекционния съвет на ЦУА в края на месец март. В нея се уточнява, че „музеите съхраняват отделни документи, които не са съставна част от цялостен архивен фонд, приет или подлежащ на съхраняване в съответния архив (членска карта, позив, грамота, снимка и други)“ (чл. 16)¹⁵³. В ал. 1 на чл. 18 се посочва: „всички архиви и музеи без изключение регистрират по установения начин състава на архивните си документи пред Централното управление на архивите за Централната фондова картотека“, а в ал. 2 на същия член се уточнява, че поверителните архивни документи се регистрират в съответствие с Наредбата за работата с поверителните архивни документи в държавните архиви от 1973 г.¹⁵⁴. С Инструкцията се пояснява, че в състава на архивните сбирки към учрежденията и организациите (аналози на музейните сбирки) могат да влизат само дублиращи се документи, фотокопия, микрофилми от документи на Държавния архивен фонд. Тези сбирки се поставят под наблюдение на съответните архиви, които комплектуват документите на техните създатели (чл. 17).

Във връзка с особени случаи и изключения при разпределянето на някои архивни фондове и документи между архивите в съответствие с техния профил се предвижда следното: „Частите от фондове, съхранявани в няколко архива и музеи, се събират в онзи архив, към който по профил принадлежи фондът, или където се съхранява основната част от него, ако тя е обработена и използвана“ (чл. 21, ал. 1), т.е. при възстановяване на разпокъсани фондове документите задължително постъпват в архив. Не се предвижда възможност да бъдат предоставяни на мемориалните музеи части от архивни

фондове на техните патрони, съхранявани в архивите. Но съгласно чл. 21, ал. 2 „всички конкретни случаи по смисъла на чл. 20 и 21 на тази Инструкция в съответствие с чл. 7, ал. 1 от Правилника за прилагане на Закона за Държавния архивен фонд се разрешават от министъра на информацията и съобщенията по предложение на Координационно-методическия съвет при Централно управление на архивите“¹⁵⁵. А по силата на чл. 7, ал. 1 от Правилника определянето на фондовия състав на отделните архиви се извършва от началника на ЦУА по предложение на посочения съвет¹⁵⁶.

Определена представа за начина на протичане на самото деклариране на архивните документи в музеите дават писмата на държавните и някои ведомствени архиви, получени в отговор на Окръжни № 92 от 14.II.1975 г. и № 675 от 24.X.1975 г., а така също и изготвената въз основа на тях информация на отдел „Комплектуване, обработка и отчетност“ при ЦУА¹⁵⁷. Повечето от архивите посочват, че срещат сериозни затруднения във връзка с изпълнението на поставената задача. Според някои от тях затрудненията се дължат в твърде голяма степен на несъгласуваност в действията между ЦУА и КИК по прилагането на чл. 21 от Правилника за прилагането на Закона за Държавния архивен фонд. В ЦУА пристигат сигнали за писмо № М-4522 на КИК от 21.VIII.1975 г. с разнопосочни тълкувания на неговото съдържание.

Предложението на директора на Пазарджишкия архив е: „тази колизия да се оправи с единен документ, защото поставя ръководителите на музеите, галериите и пр. без вина да бъдат виновни, във връзка със срока за деклариране и евентуалните санкции, които произтичат от това. Не е културно да плашим със закона и санкции музейните и други дейци, когато началствата им по същество със своите разпореждания не ги обвързват със задължения. Ние сме против формалното прилагане на Закона и Правилника. От само себе си се разбира, че заповедта на министъра на информацията и съобщенията по чл. 21 от Правилника не трябва повече да се бави и да се предшества от разпоредби, свързани с него, още повече с несъгласувани такива, защото и тригодишният срок неумолимо тече“¹⁵⁸.

За успешното решаване на въпроса по декларирането на архивните документи в музеи и други неархивни институции има и друго

С оглед подобряване на работата по издирването на архивни документи в неархивни учреждения и в частни лица отдел „Комплектуване, обработка и отчетност“ при ЦУА излиза със следните предложения: Управлението и отдел „Музеи и паметници на културата“ при КИК да изготвят ново писмо или заповед, с което да се нареди на музеите да започнат предаването на документи на съответните архивни органи съгласно чл. 21, ал. 1 от Правилника; на архивните служители да бъдат предоставени инвентарните книги на музейните фондове, въз основа на които да се извърши предаването на документите; да се използват органите на местната власт за съдействие в издирването и изземването на архивни документи от неархивни учреждения¹⁶⁶.

С изключение на първата предложена мярка останалите са отхвърлени от ръководството на ЦУА, което свидетелства за неговото нежелание да се конфронтира с ръководството на музеите. Стремещът му е бил да се постигне диалог, което се потвърждава от обсъждането на Информацията на отдел „Комплектуване, обработка и отчетност“ на състоялото се на 10.XII.1975 г. заседание на Дирекционния съвет при ЦУА. В одобрените „Мероприятия за подобряване на работата по издирването и декларирането на архивни документи, съхранявани в неархивни учреждения и частни лица“, освен изготвянето на предложеното от отдела ново съвместно писмо или заповед на ЦУА и отдел „Музеи и паметници на културата“, е включена следната задача: организиране на съвещание с началниците на държавните и ведомствените архиви и музеите, на което да се изнесат две информации: 1. за резултатите от декларирането на архивни документи, съхранявани в неархивни учреждения, и по-нататъшното изпълнение на задачата по предаването им на органите за управление на Държавния архивен фонд; 2. за сътрудничество между архивите и музеите в идейно-възпитателната работа сред трудещите се¹⁶⁷.

В годишния отчет на ЦУА за извършената работа през 1976 г. се отбелязва, че предвидената задача за изготвяне на писмо от ръководството на ЦУА и на отдел „Музеи и паметници на културата“ за предаване на съхраняваните в музеите части от архивни фондове впоследствие „прерасна в организирането и провеждането на

национално съвещание с ръководителите на архивите и музеите в страната¹⁶⁸. Всъщност става въпрос за състоялото се на 28.IV.1976 г. в Националния парк-музей „Шипка – Бузлуджа“ съвместно съвещание на музеи и архиви.

Изнесенят на съвещанието основен доклад е предварително обсъден от Дирекционния съвет на ЦУА на 15.IV.1976 г. На заседанието на Съвета са направени редица забележки с настоявания тонът по отношение на музеите да бъде „по-мек“, „дружески“ и да не се дава повод за дразги¹⁶⁹. Прави впечатление изказването на Д. Минцев във връзка с написаното в доклада, че на много места музеите са отказали декларирането: „Три години музеите имат право да пристъпят към предаване на документите, ако желаят“¹⁷⁰, т.е., оказва се, че Законът и Правилникът имат пожелателна форма.

Състоялото се национално съвещание има за цел изясняване на спорните моменти във връзка с декларирането на архивните документи, намиращи се в музеите. В него вземат участие представители на ръководствата на двете заинтересовани институции, началници на централни и окръжни държавни архиви, на Архива на МВР и на Ръкописно-документалния сектор при Народна библиотека „Кирил и Методий“, директори на национални и окръжни исторически музеи в страната. Съвещанието протича под ръководството на началника на отдел „Музеи и паметници на културата“ при КИК Иван Кисъов, а основният доклад на тема „Приложението на нормативните документи за Държавния архивен фонд и централизацията на архивното дело в Народна република България“¹⁷¹ изнася началникът на ЦУА Панайот Панайотов.

С оглед на по-доброто и навременно изпълнение на задачите, произтичащи от Закона за Държавния архивен фонд и Правилника за неговото прилагане, ЦУА прави следните предложения: 1. Музеите, които още не са декларирали архивните си документи, да направят това до 15.IX.1976 г.; 2. Тези, които са ги декларирали, да подготвят документите за предаване с протокол, в който да фиксират срокове за изготвяне на копията; 3. На оставащите в музеите отделни документи да се изготвят отчетни картони по образец на ЦУА, като това направят и мемориалните музеи; 4. Документите от османотурски произход, които представляват фондове или части

от фондове, да се предават на местните архиви, а тези с национално значение – на Ръкописно-документалния сектор при Народната библиотека; 5. Съгласно т. 24 от Правилника за прилагане на Закона за Държавния архивен фонд заедно с документите да се предоставят и справочните пособия към тях – описи, справки, каталози, картотеки и др.; 6. Музеите, които предават архивни документи на архивните органи, да имат предимство в използването и публикуването им в срок от 3 години. Предвижда се също ЦУА да изготви преводни таблици за получените от музеите документи, в които да се посочат старите и новите им искови данни, и таблиците да бъдат публикувани в Известия на държавните архиви¹⁷².

По време на дискусиата част от музейните специалисти изразяват съгласие с необходимостта от спазването на принципа за единство и недробимост на архивния фонд и въвеждането на една регистрация и отчетност на архивните документи от всички архивни и неархивни учреждения. Повечето обаче са против изземването на документите. Поставят се и редица въпроси във връзка с опазването и евентуалното предаване на документите на органите за управление на Държавния архивен фонд. Подробни разяснения върху тях дава началникът на ЦУА.

По въпроса дали е редно да се разкъсва единният фонд от вещи и документи на дадено лице, той отбелязва, че законите у нас са категорични и ясни – веществените паметници се съхраняват в музеите, а документалните – в архивите. Допуска се изключение само за мемориалните музеи. Посочва, че архивите приемат от предметите само печати, но когато се налага, по взаимно разбирателство и по съответния ред те могат да бъдат предоставени на музеите. По отношение на експонирането на оригинални архивни документи в отговор на Панайотов се позовава на решението на Международния архивен съвет относно забраната за излагането им в експозиции, с изключение на многоекземплярни документи. Специално внимание обръща на присъстващите върху залегналото в Закона за Държавния архивен фонд изискване размяната на копия от документи с чуждестранни граждани и учреждения да се извършва чрез ЦУА. Предлага интеграцията между музеи и архиви да намери израз и в изграждането на общи лаборатории за микро-

филмиране, реставрация и консервация на документите, както и при събирането на спомени. Акцентираща върху необходимостта от спазването на единна методика при обработването на документите в страната, а също и при изработването на архивни справочници за нуждите на Единната система за социална информация. За обработването на натрупаните големи количества документи в музеите Панайотов предлага да се използват групите за обработка, които по това време започват да се изграждат към държавните архиви¹⁷³.

В заключителното си слово началникът на отдел „Музеи и паметници на културата“ Иван Кисъев изразява солидарност с изказванията и допълнителните пояснения на началника на Централното управление на архивите, като подчертава, че „периодът на конфликти е изживян и от ръководствата на двете учреждения“, доказателство за което е настоящото съвещание. Счита, че то е едно „добро начало, което ще даде и своите резултати“, и че нещата трябва да се гледат в перспектива и да се търси взаимното сътрудничество между архивисти и музейни специалисти при решаването на всички въпроси в предоставянето на ретроспективна информация и в идеологическото възпитание на младежта¹⁷⁴.

За съжаление националното съвещание не оправдава възлаганите надежди за разрешаване на тази част от големия проблем за централизацията в архивното дело. Направените декларации си остават само декларации. Прави се оказват в своя скептицизъм началниците на някои окръжни държавни архиви (В. Търново, Варна и др.).

За произтичащите от доклада на националното съвещание задачи са информирани всички музеи в страната. До тях е разпратено и директивно писмо относно попълването на отчетните картони обр. 1 и 2 с оглед осъществяването на централизираната отчетност на архивните документи в страната. Обаче според годишния отчет на архивното ръководство за 1976 г. до началото на месец февруари 1977 г. няма сведения някой музей да е предал документи на архивните органи¹⁷⁵. Предположението за по-нататъшния ход на работата също не звучи оптимистично: „въпреки положените усилия и постигнатите успехи в установяването на контакти с ръководството на музеите много трудно ще се проведе задачата по предаването на

частите от архивни фондове, съхранявани в музеите¹⁷⁶. Основание за тази прогноза дават безрезултатните опити през изминалите две десетилетия и половина.

Въпреки това усилията в такава насока продължават. На 7.II.1977 г. началникът на ЦУА издава Заповед № 24, с която нарежда в срок до 14.I.1978 г. органите за управление на Държавния архивен фонд да приемат всички документи и колекции, представляващи архивни фондове и части от фондове, съхранявани в музеи, художествени галерии, библиотеки и други неархивни учреждения, както и справочниците към тях (описи, каталози и др.). А за отделните документи, които остават в музеите, се изисква да бъдат изпращани отчетни картони в ЦУА. При поискване от учреждения и организации на копия на предадените документи архивите се задължават да им ги предоставят безплатно, както и да им дават предимство при използването и публикуването им в срок от три години съгласно изискването на чл. 28, ал. 1 от Правилника¹⁷⁷.

Междувременно настъпват промени във ведомствената подчиненост и статута на управляващия архивен орган. Съгласно изменението на Закона за Държавния архивен фонд от 30.VII.1976 г. той преминава на пряко подчинение на Министерския съвет, като с това се подчертават неговите надведомствени функции. А с Указ № 564 от 1.IV.1977 г. на Държавния съвет на основата на ЦУА се създава Главно управление на архивите (ГУА) при Министерски съвет с ранг на комитет с функционална компетентност, считано от 1.IV.1977 г.¹⁷⁸.

На 27.IV.1977 г. Централният комитет на Българската комунистическа партия и Министерският съвет издават съвместно Постановление № 32 „За по-нататъшно развитие и усъвършенстване на архивното дело в България“¹⁷⁹. В него се изтъква значимостта на архивите като „важни информационни и идеологически институти“. Посочват се съществуващите слабости и нерешени въпроси в областта на архивното дело и се набелязват редица мерки за тяхното преодоляване. Опазването и увеличаването на Държавния архивен фонд се определя като задача от национално значение, която е първостепенен дълг не само на архивите, но и на цялата общественост. Разпорежда се в процеса на развитие и усъвършенстване на архив-

ното дело да се прилага последователно принципът на единство и недробимост на архивните фондове и комплекси от фондове и да се спазва единна методика в работата с документите. От органите за управление на Държавния архивен фонд се изисква „да засилят работата си за концентрацията на архивните документи и за издигане качеството на научно-техническата им обработка“, а така също да подобряват ръководните си контролни функции, възложени им от Закона. Разрешава се комплектуването на документи и спомени на видни личности да се извършва само от партийните и държавните архиви, както и от мемориалните музеи по отношение на техния патрон.

Във връзка с обогатяването на Държавния архивен фонд с копия на чуждестранни документи, отнасящи се за българската история, се разпорежда съхраняваните понастоящем от различни организации и институти копия и тези, които ще се получат в бъдеще, да бъдат предавани на ГУА. Пак на ГУА се възлага задачата да създаде в периода до 1990 г. застрахователен фонд от микрофилми на уникални и особено ценни документи. С оглед по-целенасоченото и активно използване на националното документално наследство ГУА се задължава да отделя особено внимание за обогатяване на средствата и методите за използване на архивните фондове, да подобрява и разширява работата по обнародването на документите и да механизира и автоматизира информационните процеси. Във връзка с това се възлага на ГУА, съвместно с БАН, КИК, Института за история на БКП и други заинтересовани институции, да изработи до 31.XII.1977 г. единна национална програма за публикуване на документи за българската история. И няма съмнение, че предвидената национална програма и правила за издаване на писмени исторически извори са от съществено значение за координирането и методическото осигуряване на публикаторската дейност в страната. А това е важна предпоставка за издигане на равнището на печатната изворова база на историческата ни наука. Набелязват се и редица други мерки, с които се цели подобряване на материалната база на архивите, организацията на управление на архивното дело и издигане на равнището на научноизследователската дейност на архивите.

за музеите, така и за останалите неархивни институции. Но интересът на архивите е насочен най-вече към музеите, защото там по обясними причини са събрани най-много и най-ценни документи, като част от тях представляват цялостни архивни фондове или части от фондове.

Общият обем на приетите от музеите архивни документи не може да бъде установен, тъй като в редки случаи архивите посочват тяхното количество. Все пак въз основа на наличните сведения може да се каже, че най-значителни са постъпленията в Софийския градски и окръжен държавен архив. Броят на архивните документи, принадлежали на 30 негови фондообразователя, получени от музеите в Етрополе, Копривщица, Самоков, Ихтиман и от Музея за история на София, възлиза на 547 архивни единици и 2 спомена. Голяма част от тях се оказват в лошо физическо състояние (напр. тези от музея в Етрополе), а на приетите от Музея за история на София документи е направена реставрация, за да стане възможно да се изготвят ксерокопия за музея¹⁸⁵.

Окръжните държавни архиви отчитат постъпления на документи от окръжните исторически музеи в следните градове: Кърджали (21 а.е. от 3 учреденски фонда)¹⁸⁶, Плевен (4 лични фонда и отделни документи, части от фондове)¹⁸⁷, Варна¹⁸⁸, Видин¹⁸⁹, Стара Загора¹⁹⁰, Смолян¹⁹¹, Пазарджик¹⁹², Ямбол¹⁹³. При това директорът на Пазарджишкия архив обръща внимание на обстоятелството, че още през 1966 г. архивът е приел голяма част от архивните документи, съхранявани в Окръжния исторически музей в града, Историческия музей в Батак, както и от музейните сбирки в градовете Ракитово и Стрелча. В писмото на началника на Окръжния държавен архив в Стара Загора се посочва, че „приемането на архивните материали от музеите, действащи на територията на окръга, е приключило“, като най-много са те от Историческия музей – Казанлък. Предлага „централно разрешение да получи“ въпросът за дом „Литературна Стара Загора“, където се съхраняват материали на писатели от окръга¹⁹⁴.

Документи от своите фондове предоставят на архивите и някои местни исторически музеи (напр. в Белоградчик¹⁹⁵, Брацигово¹⁹⁶ и др.), както и някои специализирани – Музеят на рудодобива в Ма-

дан (4 а.е.)¹⁹⁷. В Пернишкия държавен архив постъпват и някои единични документи, предадени от музей „Г. Димитров“ в с. Ковачевци срещу документообмен¹⁹⁸.

За предстоящо приемане на декларираните документи от музеите на територията на окръга информира директорът на Габровския архив¹⁹⁹. А за отложен прием на декларирани от музеите документи съобщават от архивите в Търговище, Шумен, Сливен, Пазарджик, Пловдив, Русе и др. Причините, които се изтъкват, са от различен характер – очакване на разрешение от Комитета за култура за отчисляването на документите, невъзможност на архива да осигури навреме копия на предадените документи, отсъствия от работа на музейни служители и др. Според началника на Пловдивския архив музеите отказват да предадат най-ценните си фондове и в това отношение те намират подкрепата на своето ръководство. За доказателство изпраща препис на писмо № ДМ-115 от 9.II.1978 г. на дирекция „Музеи“ при КИК до директора на Музея на Възраждането и националноосвободителните борби – Пловдив. То е в отговор на писмо на музея от 13.I.1978 г. и гласи: „Все още има неизяснени въпроси около предаването на архивните фондове от музеите на Д[ържавния] а[рхивен] ф[онд]. Не са поставени крайни срокове за предаването на тези фондове. Съгласно Закона за п[аметниците] на к[ултурата] и м[узеите] предаването на материали на музеите към Д[ържавния] а[рхивен] ф[онд] се извършва по взаимно съгласие, заплаща се обезщетение, правят се копия и т.н.“²⁰⁰.

Има и такива музеи, които декларират, че не съхраняват архивни документи. Сред тях са: Окръжен исторически музей и Етнографски музей в Силистра; Музей на лодкостроенето и риболова в Тутракан; Музей резерват „Сребърна“²⁰¹; Окръжен исторически музей – Перник²⁰². При извършените проверки в музеите във Врачански окръг служителите на окръжния архив не установяват наличието на фондове или части от фондове, което със сигурност е породило съмнение в ГУА. Последвалата проверка от негов представител в Окръжния исторически музей обаче потвърждава резултата²⁰³.

Продължават да срещат трудности с декларирането архивите във В. Търново, Бургас, Толбухин. Сред музеите, категорично отказали да декларират съхраняваните от тях архивни документи, са:

Националният музей на образоването в Габрово²⁰⁴; Военноморският музей във Варна²⁰⁵; Ловешкият окръжен исторически музей²⁰⁶.

Основателно съмнение предизвикват отчетените от ЦДА на НРБ резултати от извършени проверки в 8 столични музеи и в 4 учреждения, които имат намерение да създават музеи. Според тях в Националния селскостопански музей се съхраняват само снимки на селскостопански дейци и машини, а Националният исторически музей, Музеят на физкултурата, Музеят на революционното движение, Музеят на българо-съветската дружба и Националната художествена галерия не притежават архивни документи. За Църковния музей е посочено – „твърдят, че нямат“²⁰⁷. Явно е от всичко това, че е в ход процес на надлъгване.

Непредаването в ЦДИА на архивните документи, съхранявани в музеите, се потвърждава и от „Информация за изпълнението на чл. 21, ал. 1 от Правилника за прилагане на Закона за ДАФ за времето от 20 декември 1974 г. до 3 януари 1978 за ЦДИА“. В нея не се посочват постъпления от музеи.²⁰⁸

От получената в ГУА информация от някои от ведомствените архиви по повод на Окръжно № 887 на ГУА е видно, че само Архивът на МВНР е приел документи от шест музея²⁰⁹. Ръкописно-документалният сектор при Народната библиотека не е получил никакви документи от музеите в страната и във връзка с това предлага на ГУА списък на архивните фондове от неговия профил, които се съхраняват в музеи и окръжни държавни архиви²¹⁰. Научният архив на БАН е изпратил писма до окръжните исторически музеи в Ст. Загора, Варна и Кюстендил относно притежавани от тях архивни документи на членове на Академията, но е получил отговор само от музея в Ст. Загора, при това отрицателен. От Архива на Академията алармират за трудностите, които срещат при комплектуването на архивни документи на писатели и литературни дейци – членове на БАН, както и за условията, които се създават за наддаване при предлагането на документи за откупуване от Научния архив и от Националния литературен музей. Това дава основание да се настоява пред ГУА да бъдат взети необходимите мерки и музеят да прекрати събирането на архивни материали на членове на БАН²¹¹.

На отчетно-изборно събрание на служителите на ГУА, проведено на 9.III.1978 г., в своето изказване Милка Касева от ЦДИА констатира, че „независимо от закона, вместо да се създаде централизация, се създава в известна степен децентрализация“, тъй като с правителствени актове се разрешава на някои музеи (Национален музей на образованието, Национален литературен музей) и други организации да събират и съхраняват архивни документи. А в резултат на засиления местен патриотизъм в отделни градове се създават къщи музеи, които също започват да събират и съхраняват документи. Според Касева причината за острата реакция на музеите срещу предаването на съхраняваните от тях документи на архивите се дължи на обстоятелството, че категоризацията на музеите зависи от количеството на оригиналните предмети в техния основен фонд. За това се съобщава и в писмо на началника на държавния архив в Пазарджик²¹². Предложението на Касева въпросът да бъде разгледан на по-високо ниво и решен с нормативен документ²¹³, е подкрепено и от други участници в съвещанието. Основанието отново е в съществуващите „противоречия в досегашните правителствени документи“²¹⁴.

Тук следва да се отбележи, че от края на 60-те и началото на 70-те години на XX в. на основание чл. 7 от Закона за музеите и паметниците на културата започва изграждането на национални музеи в България. През 1969 г. Политехническият музей получава статут на национален, а през 1970 г. – Селскостопанският музей. По силата на Разпореждане № 90 на Министерския съвет от 5.V.1973 г., считано от 1 април същата година, се основава Националният исторически музей. Неговата задача е да издирва, събира, съхранява, проучва, обнародва и показва веществени и документални паметници, свързани с цялостната история на българския народ от основаването на българската държава до наши дни и в бъдеще и с историята на племената и народите, населявали нашите земи в древността. Неговият музеен фонд се комплектува чрез самостоятелна научноизследователска и събирателска дейност на територията на цялата страна и от фондовете на музеите в страната²¹⁵. Съгласно Решение № 401 от 5.VII.1973 г. на Министерския съвет, считано от 1.I.1974 г., се създава Националният музей на образованието в Габрово, със задача да

издирва, събира, проучва и опазва писмени и веществени паметници на българското образование и да показва развитието му от IX в. до наши дни²¹⁶. В основата на неговия фонд е сбирката на основания в началото на века Училищен музей при МНП, както и на Научно-изследователския институт по образованието „Тодор Самодумов“.

С Разпореждане № 254 от 19.VI.1975 г. на Министерския съвет от 1.I.1976 г. се създава Националният музей на българската литература със задача „да издирва, събира, съхранява, проучва и показва веществените и документалните паметници, свързани с цялостната история на българската литература, от основаването на българската държава до наши дни и в бъдеще“. По силата на нормативния акт към музея се организира литературен архив и научноизследователска група. Намиращите се на територията на София литературни къщи музеи се трансформират във филиали на Националния музей на българската литература²¹⁷, а тези в провинцията преминават под негово методическо ръководство²¹⁸.

Инициативата за създаване на Национален литературен музей датира от началото на 60-те години на XX в. В доклада на председателя на КИК до Секретариата на ЦК на БКП от 29.XI.1963 г. относно неговото създаване се посочва, че „за научна база на музея се налага да бъдат използвани в началото архивът на Института за българска литература при БАН и литературните фондове от Централния архив при БАН, които следва да се предадат на музея, за да се постави основата на бъдещия архив на българската литература“²¹⁹. А ръководството на БАН, което напълно подкрепя инициативата за създаване на такъв тип национален музей, смята, „че музеят трябва ясно да се определи и като национален литературен архив, което е добре да се отрази както в наименованието му, така и в основния му законен статут“. Във връзка с това предлага да се измени и допълни действащият по това време Указ за Държавния архивен фонд и да се уточнят взаимоотношенията на музея с отдел „Държавен архив“ при КИК²²⁰.

Първоначалната идея за Национален литературен музей е в разрез с идеята за пълна централизация в архивното дело. В предложението на БАН има известна логика. Необходимо е било още тогава да бъдат ясно разграничени сферите на събирателска дей-

ност на подобни музеи и на архивите, за да не се допуска дублиране в работата и разпокъсване на архивните фондове. Именно липсата на възприет и от музеите законов регламент, възраженията им срещу архивното законодателство в това отношение и въвеждането на норми според собствените им интереси са причина за възникването на конфликтни ситуации между някои от националните ни музеи и архивите. Понякога, по пътя на разумния компромис, те успяват да постигнат известно споразумение. Но то е все частично, недостатъчно обхватно и незабележимо малко като краен резултат.

Друг новоучреден национален музей, който е замислен да бъде едновременно музей и архив, е Националният музей на българската архитектура, със седалище във В. Търново. Той се създава от 1.I.1979 г. на основание на Разпореждане № 10 на Министерския съвет от 9.III.1978 г., със задача да събира, систематизира, съхранява, проучва и популяризира документални и веществени паметници, свързани с развитието на българската архитектура²²¹.

През 70-те години и 80-те години на ХХ в. възникват още няколко национални музея, а също и различни други музеи. Така към края на 80-те години музейната мрежа в България се състои от 217 музея, от които 45 са общоисторически, 59 – възпоменателни, 113 – специализирани²²².

Проблемът с разпокъсването на архивните фондове между музеите и архивите продължава да е константен, макар да са налице и положителни резултати. Така например в годишния отчет на ГУА и държавните архиви за 1978 г. се посочва, че много фондове и части от фондове са разменени между държавни, ведомствени архиви и музеи, „но работата все още не е доведена докрай“. Архивистите срещат трудности най-вече с музеите в Благоевград, Враца, Варна, Михайловград, Разград, Русе и др., които отказват да дадат сведения за съхраняваните от тях фондове, или заявяват, че не притежават документи. По този повод се провеждат няколко срещи с ръководството на Комитета за култура, с цел да се отстранят пречките. Изразява се надежда за „положителни резултати“ в бъдеще. Съобщава се и за проблеми при комплектуването на литературните фондове, а като причина се изтъкват неизяснените въпроси с Националния литературен музей.

През 1978 г. ГУА полага усилия и за установяване на по-тясно сътрудничество с Националния църковен историко-археологически музей и Св. Синод. Провежда се среща с ръководството на музея. Постига се споразумение за попълване на картон обр. 1 за притежаваните от църквите регистри за венчаванията и умиранията, данъчните и метрични книги²²³. Тук се налага да бъде пояснено, че по-късно, съгласно решение на Св. Синод от 27.XI.1986 г., отделите „Старопечатен“, „Ръкописи“ и „Исторически архив“ на Националния църковен историко-археологически музей преминават към Църковно-историческия и архивен институт при Българската патриаршия, считано от 1.XII.1986 г. В новосъздадения институт постъпват 375 славянски, 220 гръцки и около 100 други ръкописи, над 600 старопечатни книги и няколко хиляди документи и снимки от периода на Възраждането и на Българската Екзархия²²⁴.

Във връзка с произтичащите от Постановление № 32 от 1977 г. задачи Главно управление на архивите изработва и отпечатва Методически указания по комплектуването и научно-техническата обработка на фондове, колекции и отделни документи от личен произход (1978 г.). Те са изпратени за внедряване не само в системата на държавните архиви, но също така и в повече от 60 музея²²⁵. Продължава работата и по изпълнението на другата важна задача – регистрацията на документите от състава на Държавния архивен фонд.

През първото полугодие на 1979 г. ръководството на архивите съвместно с дирекция „Пластични изкуства, културно наследство и библиотечно дело“ към Комитета за култура подготвя и изпраща до всички окръжни архиви и дирекции „Културно-историческо наследство“²²⁶ подробно писмо относно попълването и изпращането в ГУА на отчетни картони за архивни фондове или части от тях, съхранявани в музеите²²⁷. На състоялото се на 28.III.1980 г. национално съвещание за отчитане на дейността на националната архивна мрежа през изтеклата 1979 г. се посочва, че въпреки полученото подробно писмо музеите не са изпратили отчетни картони „с изключение на Националния музей на българската литература, Селскостопанския музей, Окръжния исторически музей – Разград и Музея на Възраждането и националноосвободителните борби в Пловдив, един факт, който не трябва повече да се търпи“²²⁸.

В доклада се посочва, че въпросът за комплектуването и съхранението на документите в неархивните учреждения е „доста широк и дълго обсъждан, търсени са начини за решаването му, но все още не е напълно изяснен и решен рационално“. Отчита се, че на проведените през годината срещи на архивното ръководство с представители на Комитета за култура относно разрешаване на спорните въпроси и проблеми не са постигнати особени резултати. Въпреки това становището на ГУА е, че „усилията за решаване на този въпрос трябва да продължат“²²⁹. И в отчетния доклад за дейността на архивната система през 1980 г. се повтаря съобщеното вече в предишни доклади за все още нерешения окончателно въпрос относно изпълнението на чл. 21, ал. 1 от Правилника, както и за проведени безрезултатни срещи със зам.-председатели на Комитета за култура. В резултат на това се стига до извода, че решаването на въпроса може да се осъществи едва след отстраняването на юридическите противоречия в нормативните документи, третиращи този въпрос²³⁰.

В доклада, изнесен на съвещанието от 28.III.1980 г., като пример за „безползни спорове и пререкания“, каквито често съществуват в практиката, се посочва случаят с фонда на ген. Никифор Никифоров. Една част от този фонд отдавна се намира в ЦДИА, а друга част от него неоснователно е приета през отчетната година в Националния исторически музей²³¹. В своето изказване по време на заседанието директорът на ЦДИА Димитър Минцев също се спира на този факт, определяйки го като типичен пример за неспазване на съществуващите нормативни актове от страна на музейните специалисти. Той отбелязва, че части от фонда на генерала са приети не само в Националния исторически музей, но и в Музея на българо-руската и българо-съветската бойна дружба. Минцев намира за правилно решението, залегнало в Закона за Държавния архивен фонд, музеите да издирват и комплектуват отделни стари документи, които не са съставна част от запазени архивни фондове, тъй като по този начин се дава „възможност огромната армия от музейни работници, предимно историци, да са в помощ на архивите“. За отстраняването на съществуващите децентралистични тенденции и нарушения от страна на някои музеи той обаче е на мнение, че е време спрямо

„онези музеи, които не регистрират, неправилно комплектуват, не обработват и съхраняват в неподходящи условия архивните документи, да се пристъпи към строги мерки, предвидени от Закона за Държавния архивен фонд, дори [до] изземване“²³².

Явно е вече, че търпението на някои ръководители на архиви започва да се изчерпва, и се поставя въпросът за прилагането на предвидените в Закона санкции. Наред с това се правят и предложения, с които се цели както укрепване на взаимното сътрудничество и доверие между архивисти и музейни специалисти, така и подобряване на документалните наличности в архивите. Намирайки за необходимо да се обърне по-голямо внимание на работата в учрежденията, ГУА счита, че в тази насока, „наред с усилията на архивистите, могат да се използват и музейните работници, които по-пълно, изпълнявайки своите задачи, ще съдействат и за обогатяването на Д[ържавния] а[рхивен] ф[онд]“²³³.

Подобна идея се лансира и на състоялата се през месец ноември 1984 г. научна сесия „40 години социалистическо музейно дело в НРБългария“. Предлага се създаване на експериментален модел на процеса комплектуване по отношение на материалите за периода на социализма. Според този модел събирателската работа следва да се извършва от „производствени“ експертни комисии в учрежденията, предприятията и обществените организации, които на базата на определени критерии и с методическата помощ на музеите ще осигурят „високо квалифициран и системен подбор на музейни материали“. За успеха на експеримента се разчита на обществения интерес, желанието и опита на редица ведомства и предприятия в страната за създаване на музейни сбирки. Идеята на авторите е „във функциите на постоянно действащите експертни комисии за определяне на ценността на архивните документи да се включат и задачи по определяне на материали с музейна стойност“. Предлага се идеята да бъде обсъдена с ГУА при МС, а след експериментиране и отчитане на резултатите да бъде уредена в нормативно отношение²³⁴. Информация за обсъждане на тази идея от ръководствата на музеите и архивите не се открива. Вероятно защото предложението за разширяване на дейността на експертните комисии, създадени по силата на архивното законодателство, не е сред най-удачните. Ре-

шенията по въпроса не са от компетентните на влизащите в състава на експертните комисии длъжностни лица (деловодители, архивисти, счетоводители).

В края на 70-те и началото на 80-те години на XX в. сътрудничеството между музеите и архивите отбелязва все пак значителен напредък. На страниците на специализираното издание „Архивен преглед“ все по-често се появяват публикации за това²³⁵. В тях се сочи, че документалното богатство на архивите системно се използва от музейните специалисти при подготовката на тематико-експозиционни планове на изложби, написване на истории на селища, предприятия, партийни и други организации и дружества, на монографии, статии, доклади и други материали по различни въпроси. За времето от 1976 до 1978 г. представители на музейните институции са работили с документи на централните и окръжните архиви по около 1500 теми²³⁶. А за по-широкото разпространение на съдържащата се в документите информация архивите подготвят и издават архивни справочници, публикуват статии, съобщения и др., като по този начин популяризират документите сред обществеността, в това число и сред музейните специалисти.

Примери за прояви на сътрудничество между архиви и музеи са и някои регионални инициативи. В Михайловградски окръг (дн. област Монтана) окръжните архиви (държавен и партиен), дирекция „Културно-историческо наследство“ и масовите организации изготвят съвместна Програма за издирване на архивни и музейни материали с културно-историческо значение²³⁷. Програмата е съставена въз основа на Постановление № 32 от 1977 г. и се определя като „обективна необходимост на настоящия етап от предстоящата съвместна дейност на посочените институции за ознаменуването на 1300-годишнината от основаването на българската държава²³⁸.

В края на 70-те и началото на 80-те години на XX в. цялостната дейност на архивите и музеите в значителна степен се подчинява на изпълнението на националната план-програма за честване на 1300-годишнината на българската държава. Във връзка с това се налага двете институции често да работят в екип. Така например в „Анализ на работата на ГУА при МС и държавните архиви през I полугодие на 1979 г. и предстоящите задачи за изпълнение

на годишния план“ се посочва, че вниманието на специалистите от Управлението (с участието на отдел „1300 години България“) е било насочено главно към подготовката на национална документална изложба „Богатствата на българските архиви“ *съвместно с Националния исторически музей*²³⁹ [курсив мой – А.Игн.].

На проведението на 29.IV.1980 г. заседание на Координационно-методическия съвет, на което се обсъждат нови моменти за изпълнение на плана за честване 1300-годишнината и информацията за изпълнението на годишния план за 1979 г., както и за двугодишния план за 1980 – 1981 г., се чуват редица добри идеи от страна на Комитета за култура за съвместна дейност и популяризиране на архивното ни наследство. Съветът приема следните предложения: 1. Включване на архивни документи в организирани от музеите изложби, предназначени за чужбина; 2. Организиране на съвместни съвещания на ГУА и директорите на националните музеи за изработване на програма и провеждане на общи мероприятия във връзка с честването на 1300 години България; 3. Разработване на дългосрочна програма за издирване, микрофилмиране и набавяне на копия на документи от чужбина; 4. Регистриране в Централната фондова картотека на всички получени от чужбина копия на документи, независимо къде се съхраняват у нас; 5. Концентриране в Националното хранилище при ЦДИА на оригиналните копия на чуждестранните документи, свързани с българската история²⁴⁰. За съжаление се реализира само част от така набелязаните мероприятия.

Скоро след отшумяването на тържествата през юбилейната 1981 г. се налага отново музеите и архивите да координират своите действия, този път в рамките на зародилото се през 1983 г. общонародно движение „Народната памет разказва“. В Програмата на ГУА за разгръщане на всенародното движение „Народната памет разказва“ се отбелязва, че дейността по събирането, регистрирането и опазването на материалите се осигурява в методическо отношение от окръжните партийни и държавни архиви и окръжните исторически музеи²⁴¹. Но и с пълно основание в Методическите препоръки за издирване, регистриране и събиране на документални материали от личен произход по програмата „Народната памет разказва“ е казано императивно: „Архивният фонд от личен произход не подлежи

на деление. Документите от всеки отделен фонд се съхраняват само в един държавен или ведомствен архив съобразно неговия профил или в къщи музеи, когато се касае за фонд на патрона им²⁴².

На състоялото се през март 1986 г. национално съвещание за отчитане на дейността на архивната система се посочва, че продължава разпокъсането на фондове и невинаги се постига чистота при профилирането им по архиви. А също, че такъв вид спорове възникват и при разпределянето на материалите, събирани в хода на движението „Народната памет разказва“. Подчертава се фактът, че работата по самото движение твърде много лежи на професионалистите от архиви и музеи и не е достатъчно участието в него на редица масови организации²⁴³.

Все в този дух, наред с положителните резултати от движението „Народната памет разказва“, при извършените проверки в страната през 1987 г. са отчетени и сериозни слабости и недостатъци, които пречат за неговото масовизиране и превръщането му действително в народно движение. Те са обсъдени от Колегиума на ГУА на заседанието му от 28.VIII.1987 г. На първо място се посочва, че не е обновен и попълнен съставът на обществените ръководства в редица общини и селищни системи. Писмото с примерните насоки на Централното оперативно бюро не е било адресирано до окръжните архиви и дирекциите „Културно-историческо наследство“, респ. музеите, и техните ръководители не са запознати с него. В редица окръзи липсва необходимото взаимодействие между трите институции – партиен архив, държавен архив и музей. Според думите на един от участниците: „Все още съществува „дърпане на чергата към себе си“, макар че си дават вид на разбиращи се помежду си“²⁴⁴.

Отчита се по-нататък, че изградените експертно-оценителни комисии на практика не действат или проявяват безпомощност, в резултат на което, вместо приетите материали да бъдат насочвани към съответния музей или архив, те остават при местните общински ръководства. Забелязани са и пропуски при отчета на постъпленията – книгите за регистрирането им или се водят формално, или въобще не съществуват. Не навсякъде са осигурени помещения и хора, които да отговарят за тях. Неустановената все още система за съхранение и завеждане на материалите често води до облагодет-

телстване на частни лица, които, след като получат достъп до събраното, го присвояват и укриват. Предлага се критерий за добре свършена работа да бъде не само количеството събрани оригинални материали, но и количеството на предадените в архив или музей, както и тяхното популяризиране сред обществеността²⁴⁵.

На същото това съвещание се отчитат и положителни резултати от сътрудничеството между музеи и архиви. Например увеличен е броят на изданията, осъществени от архивите съвместно с научни институти, библиотеки и музеи на окръжно равнище през 1986 г.²⁴⁶ Предпоставка за това са били общонационалните задачи, поставени пред архивите и музеите още през 70-те години във връзка с опазването и популяризирането на културно-историческото наследство. А така също и правителствените решения за усъвършенстването както на архивното, така и на музейното дело.

Като цяло обаче залегналите в Постановление № 32 от 1977 г. задачи относно централизацията в архивното дело остават до голяма степен неизпълнени.

Пореден опит за разрешаване на наследения от десетилетия проблем е националната научна конференция на тема: „Централизация на архивното дело в България и принципът за единство и недробимост на архивните фондове“, организирана от секция „Архивистика“ при Българското историческо дружество със съдействието на ГУА при МС на 20.IV.1987 г.²⁴⁷. На нея присъстват освен архивни специалисти, така също и представители на музеи, библиотеки, научни институти и др. Целта на конференцията е да се обобщи и анализира в теоретически и практически аспект прилагането у нас на основните принципи на архивното дело, да се очертаят съществуващите проблеми и да се набележат пътища за тяхното преодоляване.²⁴⁸ Тя се явява поредният опит и за „изваждане на светло“ на документите, намиращи се в неспециализирани архивни учреждения.

Единият от двата основни доклада, изнесен на конференцията от зам.-началника на ГУА Иван Пейков, е посветен на усилията за осъществяване на заложения още в Указ № 515 от 10.X.1951 г. принцип на централизация в архивното дело на България. В доклада се посочва, че прилагането на този принцип у нас се оказва сложен и труден процес поради действието на децентралистични сили, от-

рицателното влияние на стари традиции и на тесноведомствени интереси. Подчертавайки факта, че процесът все още не е доведен докрай, Иван Пейков заявява: „Затова както сега, така и в бъдеще ще се обръщаме към този проблем, докато не настъпи адекватно покритие между теорията и практиката в това отношение. И това се прави не от любов към дискусиите, не от желание за създаване на ефектни самоцелни ситуации на безконечни спорове, на накърняване самолюбията на едни или други институти и пр. Нашето намерение е съвсем рационално – чрез теоретично и практическо осветляване на проблема да покажем какви са пагубните последици за пълнотата и ефективността на Д[ържавния] а[рхивен] ф[онд], за нашата историческа наука, за идейно-политическото възпитание на народа, за културното строителство въобще“²⁴⁹.

В другия основен доклад на конференцията, който е с колективно авторство, се представят актуалните проблеми на централизацията в архивното дело. Голяма част от тях имат отношение и към музеите.

От позицията на изследователи, работещи с архивни документи, отношение към разискваните на конференцията въпроси вземат професорите Петър Петров и Веселин Трайков. В своето изказване, позовавайки се на дългогодишния си опит, проф. П. Петров посочва, че в цялата страна много документи се съхраняват неправомерно. Така например в Етнографския музей в Елхово могат да се намерят всякакви документи, включително и за Дичо Петров, на които мястото им не е в този музей. Съобщава също, че в Музея на Възраждането във Варна се пазят „много документи, за които Окръжният държавен архив не знае“ и за тях дори няма опис. Дава пример и с музейната сбирка в Белово, притежаваща „хиляди османотурски документи, които също не са описани“. Неговите препоръки са: да се задължат всички институции, „които притежават каквито и да е документи, да ги приведат в известност и да предадат по един опис в съответния архив“; да издават справочници, включващи всички документи, които се съхраняват не само в архива, а в целия окръг“²⁵⁰.

Според проф. В. Трайков големият въпрос на централизацията в архивното дело е „да се съберат и приведат в известност всички документи и да се уреди Централна фондова картотека“. Той счи-

та, че са необходими категорични разпоредби, които да задължат институциите да предоставят информация за съхраняваните от тях документи за нуждите на централизирания отчет на Държавния архивен фонд²⁵¹.

В заключителното слово²⁵² на конференцията председателят на ГУА проф. Дойно Дойнов прави следните констатации във връзка с нарушаването на принципите на централизация: продължава съхраняването на документи, които са части от фондове на архивите, в музеи, библиотеки, читалища и други институции; създават се музейни сбирки от оригинални документи в редица учреждения; съществуват все още слабости в координацията на работата между участниците в движението „Народната памет разказва“ – архиви, музеи, библиотеки, читалища и др.; не е централизирана дейността по комплектуването на фондове от личен произход поради липсата на юридически статут на личните документи, а това постоянно води до нарушаване на принципа на единство и недробимост на архивните фондове и т.н.

Според проф. Дойнов за решаването на проблемите „като начало е задължително да се отстранят противоречията в нормативната база на архиви и музеи относно комплектуването на документи“. Предлага да се създадат съвместни комисии със специални правомощия в центъра и по места за решаване на спорните въпроси. Комисиите ще трябва да установят състава на документите, съхранявани в музеи и други институции, да определят кои документи да бъдат предавани в архивите, кои не представляват части от фондове, кои са въведени в научно обръщение и т.н. Предвижда се ГУА и Комитетът по култура да изработят Типова инструкция за използването на документите, които се съхраняват в музеите и другите учреждения. Поставя се отново изискването пред всички институции съхраняващи документи от състава на Държавния архивен фонд, включително и микрофилми на документи от чужбина, да се регистрират във фондовите картотеки на съответните окръжни държавни архиви и в Централната фондова картотека. За пореден път се изтъква необходимостта от съвместно издаване на сводни справочници (описи, каталози, сборници и др.)

Не представляват новост и набелязаните задачи от организационно естество: да се поставят на вниманието на Комитета за кул-

тура или на по-висшестоящи органи отново въпросите, свързани с документите в музеите с оглед решаването на съществуващата децентрализация; да се набележат мероприятия, целящи засилване на координацията в дейността на архиви, музеи, библиотеки и други институции; да се вземат необходимите мерки, за да се спре надпреварата при покупка на документи от частни лица. Това по своята същност са все проблеми, наследени от 50-те години на ХХ в., но и от предходното развитие на музейното и архивното дело в страната ни.

През 1987 г. настъпват известни промени в Закона за Държавния архивен фонд²⁵³, които отново имат за цел ограничаване на децентралистичните тенденции в архивното дело. И това е най-видно от новия текст на чл. 8, който гласи: „(1) Документите на Държавния архивен фонд се издирват, събират, обработват, опазват и използват в централни и местни държавни архиви и във ведомствени архиви, които постоянно съхраняват документите; (2) Мемориалните музеи могат да съхраняват документи само за личностите, за които са създадени. Документите задължително се регистрират в Главното управление на архивите и се обработват и предоставят за използване по реда, установен в този закон и Правилника за неговото прилагане; (3) Учрежденията, организациите и гражданите не могат да събират без разрешение от Главното управление на архивите документи, които са съставна част на Държавния архивен фонд“.

Въпросът с децентрализацията в областта на архивното дело се разглежда и на състоялия се през месец октомври 1988 г. в Дом-паметника на връх Бузлуджа практико-приложен семинар, посветен на актуални проблеми в работата с историко-партийната документация. Във втората част на семинара си дават среща представители на партийните архиви, на музеите и отделите им за революционното движение, на мемориални къщи музеи на дейци на Партията, за да обсъдят задачите и средствата за постигане на поврат в събирането на архивни материали в навечерието на 100-годишнината от основаването на БКП и 50-годишнината от 9.IX.1944 г.²⁵⁴ На семинара се обсъждат и Примерни насоки за по-нататъшно разгръщане на работата на общественото движение „Народната памет разказва“ в тясна връзка с посочените две годишнини. Наред с това се прави равностметка на досегашната дейност на движението. Отчита се

спад в темпа и обхвата на неговата събирателска дейност, акцентира се на „стихийния и недотам добре организиран характер“ на тази дейност²⁵⁵ и отново – на проблемите относно разпределянето на събраните материали.

Един от важните въпроси, обсъждани на форума, е привеждането в известност на съхраняваните в музеите документи. Страхът от тяхното изземване, за което някои музеи още пазят неприятен спомен, е довел до въвеждането в музейната практика на двойно инвентариране – едно реално и друго със съкращения. Така част от наличните документи остават скрити за изследователите и известни единствено на работещите в даден музей. Това се установява от Централния партиен архив при подготовката на сводния архивен каталог за партийните документи от периода 1891 – 1944 г.²⁵⁶. Потвърждава се и от изказването на главния уредник на Музея на революционното движение в Пловдив. Той предлага да се приключи с т.нар. „скрити инвентарни книги“, и въобще с прикриването и със споровете за мястото на документите и те да се доведат до знанието на хората²⁵⁷. По този повод Димитър Пиронков, главен специалист в дирекция „Музеи и художествени галерии“ в Комитета за култура, официално заявява в качеството си на представител на институцията, че двойни инвентарни книги в музеите няма, „но трябва да си кажем – имаше укриване и причините са ясни“. Изразява надежда, че занапред „няма да има такова нещо“²⁵⁸.

На форума се поставя и въпросът за разширяване на достъпа до документите в музеите, съвсем в духа на съветската „перестройка“. Така например в доклада си Мария Челебийска, завеждащ отдел „Фондове“ при Националния музей на революционното движение, изтъква необходимостта от премахването на „наложената стара форма на все още „закрити фондове“, като уточнява, че в случая не става въпрос за секретни, каквито почти не се съхраняват в музеите²⁵⁹.

В докладите и по време на дискусиата се засяга и проблемът за юридическото и физическото опазване на документите както във фондохранилищата, така и в експозициите. В част от изнесените доклади се съобщава за неподходящите условия на съхранение на документи на някои места, както и за лошото физическо състояние на документите. Поставя се въпросът за подобряване на материал-

ната база както на музеите, така и на архивите в страната. Впрочем заради опазването на най-ценните партийни документи още през 1987 г. Централният партийен архив е започнал изграждането на застрахователен фонд на оригинални писмени документи и фотографски снимки за историята на БКП до 9.IX.1944 г. от фондовете на музеите на страната. Става ясно, че до провеждането на форума през 1988 г. във фотолабораторията на ЦПА вече са заснети 20 000 кадъра с оригинални документи от половината окръжни (по това време вече бивши) исторически музеи²⁶⁰.

Обръща се внимание и на необходимостта от сътрудничество между музеи и архиви в областта на популяризаторската дейност. Конкретна стъпка в тази посока би било изграждането на своден каталог „Българска комунистическа партия. 1891 – 1991 г.“ по документи от архивите, музеите и библиотеките на страната. В хода на разискванията се правят и други предложения – подчертава се например необходимостта от единна система за каталогизация. Като традиционни форми на сътрудничество се посочват организирането на юбилейни изложби и издаването на документални сборници²⁶¹.

На 25.IV.1989 г. Министерският съвет приема нов Правилник за прилагането на Закона за Държавния архивен фонд²⁶². Според коментара на Христо Христов от ГУА „едно от най-големите достойнства“ на този нормативен акт е „стремежът му да защити и развие политиката за съхраняване и усъвършенстване на централизацията в архивното дело“ и „за първи път в историята на архивното дело у нас по категоричен начин се поставя въпросът за прекратяване на децентрализацията на Държавния архивен фонд, извършвана от музеи, библиотеки и галерии“²⁶³.

Казаното относно „първия път“ можем да приемем с много уговорки. Все пак се наблюдава известен напредък. Така в чл. 5, ал. 1 се поставя изискване изнасянето зад граница на копия на документи от състава на Държавния архивен фонд, съхранявани в държавните архиви, музеи, библиотеки и други институции, да се извършва само след представяне на опис и разрешение от ГУА.

Наред с това Правилникът разширява обхвата на понятието Държавен архивен фонд. Видяхме, че със Закона от 1974 г. това е направено по отношение на копията на документи за българската

история, съхранявани в чуждестранни архиви, музеи, библиотеки. А с новия Правилник (този от 1989 г.) за прилагане на Закона за Държавния архивен фонд (видоизменен през 1987 г.) се регламентира (експлицитно, а не по подразбиране) включването в състава на Държавния архивен фонд и на научно-технически документи, на кино-, фото-, фонодокументи и на електронни документи.

Скоро след обнародването на Правилника се изготвя План-програма за работата на органите за управление на Държавния архивен фонд по изпълнението на Закона и Правилника за неговото прилагане²⁶⁴. Една част от задачите в нея се отнасят до актуализирането на правилниците за задачите, организацията и дейността на ГУА при МС, на централните и местните държавни архиви (т. 11), на ведомствените архиви с постоянен състав и на „мемориалните музеи, които съхраняват документи само за личностите, за които са създадени“ (т. 12). Точка 14 на План-програмата предвижда създаване на „Комисия от специалисти на ГУА при МС и Комитета за култура за регистрирането и определянето на профила на документите, съхранявани в архиви, библиотеки, музеи, художествени галерии и др.“. Крайният резултат от нейната дейност трябвало да бъде Указание за регистрирането, методиката на работа с документите и профилирането им в съответствие със Закона за Държавния архивен фонд и Правилника за неговото прилагане. Предвидени са още няколко методически пособия, като Указание за физическо опазване на архивни документи, съставна част на Държавния архивен фонд (т. 15), нова Наредба за реда за използване на документите на Държавния архивен фонд (т. 20)²⁶⁵.

План-програмата се обсъжда на разширено заседание на Междуведомствения координационен съвет на 26.VII.1989 г. Най-спорен се оказва чл. 20, ал. 1 на Правилника за прилагане на Закона за Държавния архивен фонд. Съгласно него приетите и съхранявани в библиотеки, музеи, художествени галерии и други учреждения и организации архивни документи и фондове, които са съставна част на Държавния архивен фонд, се предоставят на съответните държавни архиви съобразно техния профил в едногодишен срок от влизането на Правилника в сила. А след изтичането на този срок редът за предоставяне и профилиране на документите се определя от ГУА.

Директорът на Музея на българо-съветската дружба Емил Цанов, като изтъква, че чл. 20 безспорно вълнува музейните специалисти, обръща внимание на факта, че при изработването на нормативни документи би следвало да има не само формално съгласуване, но и преглед на издаваните преди тях. В протокола от заседанието е записано, че той се спира на някои членове от Наредбата за отчитане и опазване на движимите паметници на културата (и по-точно – на т. 17, буква „б“, даваща право на музеите да събират документи, както и на т. 30, ал. 2 – да създават научен архив) и отбелязва, че в Правилника никъде не се споменава за тяхната отмяна²⁶⁶. Всъщност Цанов е имал предвид чл. 17, ал. 2, в който се посочва, че музеите в областта на културата и изкуствата при комплектуване на основния си музеен фонд включват и: „документални материали, ръкописи и оригинални предмети, характеризиращи творчеството на писатели, литературоведи, художници, композитори, дейци на театралното и музикалното изкуство, киноизкуство и др.“. В тази наредба, за разлика от Инструкцията за държавната регистрация на музейните фондове от 1958 г., много по-детайлно е регламентиран съставът на паметниците на културата в основния фонд на различните профилни групи музеи. Съгласно Наредбата с оригинални документи комплектуват своите основни фондове и историческите музеи (чл. 16, ал. 3), къщите музеи (чл. 18), мемориалните музеи (чл. 19), техническите музеи (чл. 21, ал. 3), селскостопанските музеи (чл. 22, ал. 5)²⁶⁷. А текстът на визирания по-горе чл. 30, ал. 2 гласи: „Научният архив се регистрира в книга съгласно правилата и формите, определени в Указа за Държавния архивен фонд, и е неразделна част от основния фонд на музея“²⁶⁸. Във връзка с неправилното тълкуване на чл. 20 Ст. Петкова се опитва да внесе яснота, като посочва, че той не се отнася за учрежденската документация (включваща и научния архив) на музеите, а за тази, която музеите събират извън техния профил²⁶⁹.

Вземайки отношение по спорния чл. 20, Кръстю Гергинов от ГУА прави уточнение, че не става дума само за прехвърляне на документи от музеи и архиви, а и за пренасочване на документи от архиви към музеи. Заявява, че самият той не е убеден, „че мястото на Търновската конституция е в ЦДИА“ (считайки я за чисто музеен

експонат), както и че фондът на ген. Ковачев трябва да бъде в Националния исторически музей²⁷⁰. Според проф. Д. Дойнов в чл. 20 има доста условности и той е съгласен с направените предложения по отношение на разпокъсаните фондове или фондове, „които не са типични“, да има възможност за договаряне. Счита, че тази комисия е за това, а не за да се пристъпи „авторитарно“. Подчертава, че иска да бъдат зачетени и „традициите на нашата страна“. Според него взаимоотношенията между архивисти и музейни специалисти са добри. А противоречията идват от два или три музея. Посочва, че ръководството на архивите е предлагало да бъдат дадени на Музея на българската литература права на музей с архив, както е в много други страни²⁷¹. Според него Музеят на образованието, който по статут е музей, „всъщност изпълнява ролята на архив, дори на архив с коригиращи права в закона“. Като проблематичен определя въпроса с Музея на архитектурата, който по думите му, „както се роди, така и остана, но започна да проявява проблясъци на живот“²⁷².

Възражения от страна на музейните специалисти среща и чл. 28 на Правилника, чийто текст гласи: „Не се разрешава използването на оригинали на архивни документи при организиране на изложби, музейни експозиции и др. Изключение може да се допусне само с разрешение на Главно управление на архивите“. В депозираното писмено мнение на Комитета за култура се настоява текстът да бъде променен в смисъл: „оригинални документи да се ползват само по изключение“²⁷³. Проф. Йоно Митев категорично заявява, че няма да съгласуват с ГУА изложбите, а те са 10 – 15 годишно, защото е невъзможно. Намира също, че „няма да бъде правилно да предадем това, което се събира и съхранява твърде отговорно при нас“²⁷⁴. Емил Цанов изтъква от своя страна, че съществуват по-ранни правилници, с които се разрешава на музеите, в случай че притежават три плюс един екземпляра на оригинални документи, да ги използват в експозиционната дейност. Такова използване с Правилника за прилагане на Закона за държавния архивен фонд се забранява, но практиката е показала, че е възможно²⁷⁵.

Мария Червендинева, директор на Национален музей „Г. Димитров“, смята за нецелесъобразна „категоричността“ в текста на т. 12 от План-програмата и предлага да бъде записано: „които съхраня-

ват документи не само на личностите [техни патрони], а и за личностите, имащи пряко отношение към тяхната дейност“. Според нея т. 12 не трябва да бъде така „императивна“ и трябва да се разшири и по отношение на другите музеи²⁷⁶.

Във връзка с обсъждането на т. 20 от План-програмата – разработване на нова Наредба за реда за използване на документите на Държавния архивен фонд, Николай Жечев от БАН апелира за по-широк достъп до архивното богатство на страната, особено за работещите върху проблемите на новата история на България, както и да се осигури достъп до документите, независимо къде се съхраняват²⁷⁷. В края на заседанието в заключителното си слово проф. Д. Дойнов се обръща към Румен Катинчаров, главен директор на дирекция „Културно-историческо наследство“ при Комитета за култура и на Националния исторически музей, във връзка с подготвяния Закон за културно-историческо наследство, че при всички случаи той трябва да бъде съотнесен към Закона за Държавен архивен фонд, и че двата закона не трябва да си противоречат, а „да бъдат единни по своя характер“²⁷⁸.

До края на 1989 г., а и до по-късно, много от начинанията, заложени в План-програмата за изпълнение на задачите, произтичащи от Постановление № 32 от 27.IV.1977 г., както и в самото постановление, не са доведени докрай, но вина за това имат не само музеите. Сред въпросните начинания е общият справочник за фондовете от личен произход.

Едва през 1987 г. (т.е., десет години след Постановлението) се изготвя проектът на Указание за съставяне на кратък справочник по личните архивни фондове. Неговият окончателен вариант се приема от Колегиума на ГУА в края на 1987 г.²⁷⁹ А в плана за работа на ГУА през 1988 г., в раздел „Активно и целенасочено използване на националното документално богатство“, фигурира като задача „събиране на материали за съставяне на кратък справочник за личните фондове“²⁸⁰. От доклад на комисията за приемане на плановете за работата през 1988 г. става ясно, че „всички архиви са планирали участие в подготовката на сводния справочник за личните фондове и сводните сборници и каталози“²⁸¹. Съгласно решение на Координационно-методическия съвет от 6.XII.1988 г. общият път-

водител по личните фондове в страната трябвало да бъде изработен със средствата на електронноизчислителната техника и да функционира в автоматизиран режим. По това време архивите са първи сред „институциите на паметта“ в областта на използването на новите информационни технологии.

В споменатото указание се определят изискванията към съставянето на пътеводител по личните архивни фондове в страната, съхранявани в държавните и ведомствените архиви с постоянен състав на документи, музеите, библиотеките и другите сродни учреждения. По своята същност този справочник би трябвало да представлява систематизиран списък на документалните комплекси от личен произход с обобщени характеристики за тях, анотации на съдържанието на документите и справочни данни. С него се целяло да се приведе в известност съвкупността от лични фондове в страната, да се изясни местонахождението на всеки един от тях и да се даде обща представа за съдържанието на документите във всеки един от тези фондове. Предвиждало се в състава му да намерят мястото сведения и за архивни фондове на лица, свързани с българската история, чиито документи се намират в чужбина, а техни копия се съхраняват у нас.

Количествените данни за обема на документите в музеи и библиотеки и други неспециализирани архивни институции следвало да се дават във възприетите от всяка от тях отчетни единици (линейни метри, папки, връзки, картони, листи и т.н.). А след характеристиката на всеки фонд да се посочва наличният научно-справочен апарат към него и да се дава кратка библиография на документални сборници и други по-важни публикации върху фонда, както и за живота и дейността на лицето. Посочват се в Указанието и конкретни примери. За улеснение при използването на пътеводителя към него трябвало да се изготвят указатели²⁸². Едно прекрасно като замисъл начинание, което много скоро е напълно забравено.

Няма съмнение, че важно условие за целенасоченото публикуване на сводни справочници (от типа на въпросния пътеводител) е централизираният отчет на документалната наличност в национален мащаб. Той е основа и за прилагане на принципите на профилирането в практиката, както и за анализа и оценката на състава

и информационната наситеност на Държавния архивен фонд като единно цяло. Ето защо в рамките на разглеждания период се отделя изключително голямо внимание на изграждането на Централната фондова картотека, при това с помощта на прокарващите си път по това време у нас нови информационни технологии. Анализът на постигнатото в тази област към края на 80-те години на XX в. показва обаче, че далеч не е постигната търсената всеобхватност на информацията. В Централната фондова картотека е регистриран фондът състав само на държавните архиви, но не и на ведомствените исторически архиви, нито на музеите. Последните представят картони обр. 1 в ГУА „епизодично, кампанийно“, и те „далеч не отразяват цялата им фондова наличност“²⁸³.

Другият важен проблем на Централната фондова картотека е свързан с верността, точността и пълнотата на данните. Възниква необходимост от преосмисляне на формите за отчет и регистрация и методите за системен контрол²⁸⁴. Известна истина е, че изрядната отчетна регистрация е основа на добрия научно-справочен апарат, гаранция за опазване на документите, важна предпоставка за бързо информационно обслужване. Това се отнася не само до архивите, но и до музеите. А при редица музеи има какво да се желае във връзка с отчетността на постъпленията. Проблеми възникват и от технологично естество в процеса на автоматизирано търсене на информация в Централната фондова картотека.

Като цяло 70-те и 80-те години на XX в. са един плодотворен период в развитието на архивното и музейното дело. Разширява се и укрепва както музейната, така и архивната мрежа. Понякога официалната власт възлага на архивите и музеите твърде амбициозни задачи, надвърлящи реалните технологични и финансови възможности на страната. Повечето от тях са изпълними наистина, но и при наличие на добра воля.

Още със Закона за Държавния архивен фонд от 1974 г. и Правилника за неговото прилагане се набелязват правилно пътищата за разрешаване на проблема с децентрализацията в архивното дело и за пресичането на децентралистичните тенденции в съхраняването на архивни документи от неспециализирани за целта институции, като музеи, библиотеки, читалища и пр. Известен компромис в това

отношение се прави с признаването на мемориалните музеи за органи за управление на Държавния архивен фонд. Обаче въпреки поредицата законови разпореждания и правителствени решения неизпълнена докрай остава задачата относно декларирането на намиращите се в музеите архивни документи, както и предаването на архивните фондове и части от тях на държавните и на ведомствените исторически архиви. Пренебрегнато от страна на музеите е и друго важно законово изискване – за регистрация на съхраняваните от тях документи в Централната фондова картотека при ГУА. Така остава и до днес неизвестно количеството ценни документи, включени във фондовете на българските музеи. Неясен е и техният хронологичен и тематичен обхват, тъй като не се публикува съответен научно-справочен апарат. Нереализирани остават и много други добри идеи и начинания, целящи привеждането в известност и широкото използване както на тези, така и на всички останали документи от състава на Държавния архивен фонд.

Бележки

¹ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 3, л. 17; Публ. в: Сборник нормативни актове по архивното дело в Народна република България. С., 1978, с. 7.

² Пак там, л. 1 – 3; Публ. пак там, с. 18 – 21.

³ Пак там, л. 20; Публ. пак там, с. 13.

⁴ Пак там, л. 19; Публ. пак там, с. 11.

⁵ Пак там, ф. 143, оп. 9, а.е. 137, л. 12. Публ. в: Музейното дело в България 1950 – 1953. Сборник документи. Регионален исторически музей – Плевен, 2008, с. 417.

⁶ Пътеводител на архивните фондове (1845 – 1944) [на Окръжен държавен архив – Варна]. Ч. I. Варна, 1972, с. 3 – 4.

⁷ **Бекон, Вл., Г. Георгиева.** 110 години от създаването на Варненското археологическо дружество – http://morskivestnik.com/mor_kolekcii/izsledwaniq/vbekovdavarna.html

⁸ Най-общо тези документи са посочени от Мария Кузманова в монографията ѝ „История на архивите...“, с. 248.

⁹ Известия на Президиума на Народното събрание на Народна република България, бр. 7, 22.I.1952 г.

¹⁰ Пак там.

¹¹ **Кочапкова, А.** Българско документално наследство – традиция, институции и реформи през 50-те години на ХХ век. – Историческо бъдеще, 2008 – 2009, кн. 1 – 2, с. 258.

¹² Известия на Президиума на Народното събрание на Народна република България, бр. 79, 23.IX.1952 г.

¹³ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 131, л. 12.

¹⁴ Пак там, а.е. 414, л. 54, 55.

¹⁵ Пак там, а.е. 10, л. 60.

¹⁶ Пак там, а.е. 27, л. 99

¹⁷ Пак там, а.е. 414, л. 54, 55.

¹⁸ Пак там, л. 58 – 59.

¹⁹ Пак там, а.е. 24, л. 91 – 92.

²⁰ Всъщност в документа неправилно вместо Закона за събиране на материали по съпротивителното движение се посочва Указ № 674 от 1949 г., с който той е приет.

²¹ Текстът на т. 2 на Указ № 515 от 10.X.1951 г. е следният: „В състава на Държавния архивен фонд на Народна република България влизат всички документални материали, които имат политическо, научно и практическо значение, независимо от тяхното времепроизхождение, съдържание, оформление, техника и начин на възпроизвеждане, които са се образували:

А. След 9 септември 1944 г. в резултат от дейността на:

а) висшите органи на държавната власт и управление, съдилища и прокуратура; а така също и учреждения, които се намират зад граница;

б) местните органи на държавната власт и управление, съдилища и прокуратура;

в) централните и местните органи на военното управление, войсковите части, военноучебните заведения, военноморската флота, военновъздушната флота, учрежденията и предприятията в системата на министерствата на Народната отбрана и на Вътрешните работи;

г) държавните, обществените и кооперативните учреждения, организации и предприятия (МТС, ДЗС, ТКЗС и др.);

д) научните, учебните, културните и техническите учреждения, организации и предприятия (академии), университети, институти, школи, училища, музеи, библиотеки, театри, студии и пр., а така също на издателствата и редакциите, на органите на печата;

е) професионалните съюзи и ръководените от тях учреждения, организации и предприятия;

ж) държавните и обществените деятели, хората на науката, техника-та, литературата и изкуствата, видни представители на социалистическия труд;

Б. До 9 септември 1944 г. в резултат от дейността на:

а) централните и местните органи на държавната власт до падането на България под турско робство;

б) централните и местните органи на държавната власт на Отоманската империя, които се отнасят до България за целия период на турското робство до Освободителната война 1877 – 1878 година;

в) националреволюционните, културно-просветните, черковно-националните, стопанските и обществените организации, а така също на дейците за целия период на националноосвободителната борба;

г) висшите и местните органи на държавната власт и управление, съдилищата и прокуратурата на буржоазно-монархическия режим, а така също дипломатическите представителства, агентствата и др. зад граница;

д) централните и местните органи на военното управление, войсковите части, военноучебните заведения, учреждения и предприятия на армията и военноморската флота;

е) централните и местните органи на духовното управление и други учреждения от религиозен характер на всички вероизповедания (манастири, църкви, джамии, католически църкви, синагоги и др.) през целия период на тяхното съществуване до отделянето на църквата от държавата;

ж) държавните, концесионните, частните, кооперативните и техническите учреждения, организации и предприятия (индустриални, транспортни, строителни, финансови, кредитни, застрахователни, търговски, общински, медицински и др.), които са функционирали в страната, а също така техните задгранични кантори, представителства и агентства;

з) политическите, професионалните и корпоративните обществени организации, предприятия и учреждения;

и) научните, учебните, културните, просветните, благотворителните дружества, учреждения, организации и предприятия (академии, университети, учебни заведения, школи, музеи, библиотеки, театри, студия, а така също старопиталища, сиропиталища и др.);

к) членовете на монархическите фамилии, на техните приближени лица, на регентствата, представителите на фашизма, реакцията и контрареволуцията, на политическите и обществените дейци и на отделни лица във връзка с тяхната дейност в системата на държавното управление;

л) представителите на науката, техниката, литературата и изкуствата;

В. В състава на Държавния архивен фонд влизат също:

а) стари писмени паметници за историята, правото, литературата, изкуствата и бита на българския народ;

б) фото-фоно-кинодокументи: негативи и позитиви от кинофилми и фотографски снимки, грамофонни плочи и звукозаписи, които имат научно-историческа ценност;

в) плакати, ръкописи и други материали, издавани със специална цел за агитация и пропаганда (плакати, позиви, възвания, прокламации и т. н.);
г) безстопанствени и конфискувани документални материали, които по преценка на Архивното управление и неговите местни органи имат научно и практическо значение.

Забележка: Документални материали се смятат: актове на държавната власт, официална и частна кореспонденция, планове, чертежи, рисунки, ръкописи, коректури на научни и художествени произведения, мемоари, дневници, плакати, възвания, прокламации, негативи и позитиви от фотоснимки и кинофилми, документални материали на звукозаписи и пр.“ (Сборник нормативни актове по архивното дело..., с. 7 – 10.)

²² ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 24, л. 93.

²³ Пак там.

²⁴ Пак там, л. 94.

²⁵ Текстът на т. 13 на Указ № 515 е следният: „Архивното управление, респективно неговите местни органи, осъществяват контрола за състоянието и съхраняването на документалните материали, за организирането на работата на архивите и за воденето на документалната част на делопроизводството в учрежденията, организациите и предприятията, а така също в хранилищата на музеите, библиотеките и другите научни учреждения. *Забележка:* Документалните материали на Българската академия на науките, които се отнасят до дейността на Академията и нейните членове, се предават в архивата на Академията“. (Сборник от нормативни актове по архивното дело..., с. 13.)

²⁶ Текстът на т. 28 на Указ № 515 е следният: „Материали от Държавния архивен фонд могат да се предоставят за излагане в изложби и музеи, а също така и за временно или постоянно ползване в ръкописните отдели на библиотеки, музеи и други научни учреждения само във вид на преписи или фотокопия“. (Сборник от нормативни актове по архивното дело..., с. 16.)

²⁷ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 24, л. 93.

²⁸ Пак там, а.е. 414, л. 63.

²⁹ Пак там, л. 80.

³⁰ Пак там, л. 66; а.е. 24, л. 113.

³¹ Пак там, л. 19.

³² Повече за Научния съвет при Архивно управление и неговия състав през годините вж: **Мишцев, Д.** Научният съвет на Архивно управление и опитите за формиране на научни групи в архивите. – Архивен преглед, 2011, кн. 2, с. 144 – 157.

³³ Това заседание накратко е представено в публикацията на Д. Мишцев „Към историята на централизираното архивно дело в България“ (ИДА, кн.

80, 2000, с. 19), но е сгрешена годината – вместо 1955 г. е посочена 1965 г., което е довело до нарушаване на хронологията.

³⁴ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 121, л. 44 – 45.

³⁵ Пак там, л. 45.

³⁶ Пак там, а.е. 122, л. 19.

³⁷ Текстът на т. 4 на Указ № 515 е следният: „Документалните материали на Държавния архивен фонд се съхраняват в централните, Софийския градски и окръжен и окръжните държавни архиви“. (Сборник от нормативни актове по архивното дело..., с. 11.)

³⁸ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 122, л. 19.

³⁹ Пак там, л. 20 – 21.

⁴⁰ Пак там, л. 22.

⁴¹ Пак там, а.е. 121, л. 50; л. 46 – 47; По-подробно писменото становище на акад. Ив. Снегаров е представено в: **Кочанкова, А.** Българско документално наследство – традиция, институции и реформи през 50-те години на XX век. – Историческо бъдеще, 2008 – 2009, кн. 1 – 2, с. 260.

⁴² ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 121, л. 52; л. 48; а.е. 414, л. 140.

⁴³ Василка Стоянова (известна като Василка Дамянова) е сред първите назначени служители в Архивно управление (ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 7, л. 1.) и заема впоследствие редица отговорни постове.

⁴⁴ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 121, л. 51; а.е. 47 – 48; а.е. 414, л. 139 – 140.

⁴⁵ Пак там, а.е. 122, л. 36.

⁴⁶ Пак там, а.е. 414, л. 20, 21 – 24.

⁴⁷ Пак там, (бележката е без № на листа).

⁴⁸ Пак там, а.е. 542, л. 12.

⁴⁹ Пак там, а.е. 50, л. 27.

⁵⁰ Пак там, а.е. 414, л. 153 – 158.

⁵¹ Пак там, л. 158.

⁵² Пак там, а.е. 558.

⁵³ Пак там, а.е. 49, л. 29 – 35.

⁵⁴ Пак там, л. 29 – 30.

⁵⁵ Пак там, л. 34.

⁵⁶ Пак там, а.е. 123, л. 25 – 41; а.е. 189, л. 13 – 29.

⁵⁷ Пак там, л. 19 – 20.

⁵⁸ Пак там, л. 23.

⁵⁹ Пак там, л. 24.

⁶⁰ Пак там, а.е. 56, л. 9.

⁶¹ Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 68, 26.VIII.1958 г.

⁶² ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 93, л. 5.

⁶³ Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 71, 4.IX.1959 г.

⁶⁴ В подгрупата на движимите исторически паметници са включени наред с вещите и „ръкописни и други редки книги, архиви, текстове, грамоти и др., които отразяват материалната и духовната култура на обществото, документи и предмети, свързани с важни исторически събития из живота на народите, населявали нашите земи, с революционните борби на българския народ за национална свобода и за освобождение от капиталистическото и фашисткото иго, с Отечествена война, с построяването на социализма, с живота и творчеството на видни политически и обществени дейци, народни герои и бележити дейци на науката, изкуствата, техниката, стопанството, военното дело и др.; оригинални фотоматериали – позитиви и негативи, както и диапозитиви и диаленти, отразяващи важни факти, събития, процеси и явления от обществения живот; оригинални ценни архитектурни модели, заснемания, чертежи, планове, скици, щампи, гравюри, снимки и др., изобразяващи съществуващи или изчезнали паметници на културата; договорни писма, сметки, кондики и др., свързани с дейността на старите майстори, със строителството на паметниците и др.“ (т. 6, б. „б“)

⁶⁵ Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 92, 18.XI.1958 г.

⁶⁶ Точка 4 е със следния текст: „В основния музейен фонд се включват всички оригинални движими паметници на културата (музейни материали), числящи се към профила на съответния музей: веществени и документални материали, отнасящи се до историческото минало на нашата страна (район), мемориални вещи, свързани с важни исторически личности и исторически събития, а така също и материали, характеризиращи природата на страната (района)“.

⁶⁷ В групата на историческите музейни материали, влизащи в състава на основния музейен фонд, са включени наред с документите на традиционен носител и „предмети и документи (от началото на XVIII век), свързани с важни исторически събития из живота на народите, населявали нашите земи, с революционните борби на българския народ за национална свобода и за освобождение от капиталистическото и фашистко иго, с Отечествена война, със социалистическото строителство, с живота и творчеството на видни политически и обществени дейци, народни герои и бележити дейци в областта на науката, изкуствата, техниката, икономиката, военното дело и др.; писмени паметници – ръкописи, архиви, старопечатни книги, книги с автографи, редки издания и др., оригинални фотоматериали – позитиви и негативи, както и диапозитиви и диаленти, отразяващи важни факти, събития, процеси и явления от обществения живот, архитектурни модели, заснемания, чертежи, планове, скици, щампи, рисунки, картини и др., изобразяващи съществуващи или вече изчезнали археологически, архитектурни и исторически паметници на културата; (т. 5, б. „в“); г. „произведе-

ния на изобразителните изкуства – произведения на живописиста (рисушки и картини с блажна боя на платно...), картини с акварелни (водни) бои, с гваш и темпера; (...) графика (произведения, рисувани с молив, въглен, креда, туш, пастел и др.), графически отпечатъци на техниките (офорт, акватинта, мецотинта, суха игла (...), литографи (...), а така също и всички авторски повторения на гореизброените произведения и художествените произведения, изработени по поръчка на музея“.

⁶⁸ Буква „д“ на т. 5 е със следния текст: „основният фонд на къщите музеи се състои от лични вещи, документи и цели мемориални комплекси от вещи на честваната личност, сбирки от произведения на изкуството, предмети и документи, характеризиращи историческата обстановка, в която е живял и работил, а така също творби на литературата и изкуствата, посветени на историческия деятел“.

⁶⁹ Буква „е“ на т. 5 е със следния текст: „основният фонд на възпоменателните музеи, отразяващи определени исторически събития, се състои от оригинални предмети и документи, характеризиращи самото събитие и историческата обстановка“.

⁷⁰ В т. 32 от раздел IV „Ред за използване на музейните фондове“ се посочва: „Предаване на музейните материали от фонда на музея за постоянно ползване от други учреждения (музеи, библиотеки, държавни архиви и др.) се извършва с разрешение (заповед), както следва:

За музеите, подведомствени на Министерството на просветата и културата и народните съвети, – от отдел „Изобразителни изкуства, галерии и музеи“ при Министерството на просветата и културата, съгласувано със съответния изпълком, под чието ведомство е музеят.

За музеите към другите ведомства – от ведомството, което ръководи музея“.

А в т. 33: „Предаването на експонати от основния и научно-спомогателния фонд на музея за временно ползване от други учреждения (музеи, държавни архиви и други) се извършва от съответния директор на музея след съгласие на съответния изпълком. В случай на отказ въпросът се отнася за разрешение в Министерството на просветата и културата“.

⁷¹ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а. е. 73, л. 3 – 9.

⁷² Пак там, л. 6.

⁷³ Пак там, л. 6 – 7.

⁷⁴ С обявеното като секретно Постановление № 206 на Министерския съвет от 26.X.1961 г. се разпорежда отдел „Архивен“ при МВР и неговите местни органи да преминат от 1.XI.1961 г. към Министерството на просветата и културата заедно с наличния персонал, инвентар и заемани помещения. Задълженията, възложени на министъра на вътрешните работи с По-

становление № 344 от 18.IV.1952 г. относно организацията на Държавния архивен фонд, се поемат от министъра на просветата и културата (ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 102, л. 1, 2, 3.)

⁷⁵ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а.е. 414, л. 54 – 55.

⁷⁶ ДВ, бр. 94, 24.XI.1961 г.

⁷⁷ ЦДА, ф. 540, оп. 1, а. е. 126, л. 11; оп. 2, а. е. 1, л. 77, 86.

⁷⁸ Пак там, л. 10; Пак там.

⁷⁹ Пак там; Пак там.

⁸⁰ Пак там, оп. 2, а. е. 1, л. 21. Този текст е оформен и като отделно решение, подписано от М. Алексиев (ЦДА, ф. 540, оп. 2, а. е. 1, л. 54).

⁸¹ Пак там, а. е. 20, л. 122.

⁸² Пак там, а. е. 22, л. 151 – 152; оп. 3, а.е. 5, л. 1.

⁸³ Пак там, л. 191 – 192.

⁸⁴ Пак там, л. 118 – 126; оп. 2, а. е. 2, л. 65 – 73.

⁸⁵ Пак там, а. е. 2, л. 2.

⁸⁶ Пак там, л. 10.

⁸⁷ Пак там, л. 12.

⁸⁸ Пак там, л. 15.

⁸⁹ Пак там, л. 19.

⁹⁰ Пак там, л. 21.

⁹¹ Пак там, а. е. 1, л. 43 – 45. Екземпляр от същия доклад е запазен в архивен фонд № 405 на ЦДА, но в края на документа, вляво, е изписано на ръка с мастило: „Изх. № 539“, а под него датата 17.XI.1965 г.

⁹² Пак там, а. е. 22, л. 78.

⁹³ Пак там, л. 79.

⁹⁴ Пак там, л. 76.

⁹⁵ Пак там, л. 77.

⁹⁶ Пак там, ф. 405, оп. 7, а. е. 8, л. 32 – 33.

⁹⁷ Пак там, ф. 136, оп. 41, а.е. 58, л. 1.

⁹⁸ Пак там, ф. 540, оп. 2, а. е. 5, л. 17; Пак там, а. е. 46, л. 5.

⁹⁹ ДВ, бр. 4, 14.I.1966 г.

¹⁰⁰ Публ. в Бюлетина на ККИ, бр. 1 от м. януари 1966 г.

¹⁰¹ ЦДА, ф. 540, оп. 2, а. е. 27, л. 30; ДА – В. Търново, ф. 1150, оп. 1, а. е. 17, л. 3.

¹⁰² Пак там, а. е. 7, л. 113.

¹⁰³ Пак там, л. 49 – 51.

¹⁰⁴ Пак там, л. 49.

¹⁰⁵ Пак там, л. 51.

¹⁰⁶ **Михов, М.** Музеите и архивите. – Музеи, паметници на културата, 1966, кн. 2, с. 32.

¹⁰⁷ Пак там.

¹⁰⁸ ЦДА, ф. 540, оп. 2, а. е. 7, л. 34 – 35.

¹⁰⁹ Пак там.

¹¹⁰ **Михов, М.** Музеите и архивите..., с. 32 – 34.

¹¹¹ От 1.VI.1966 г. Комитетът за култура и изкуство (ККИ) се преименува на Комитет за изкуство и култура (КИК).

¹¹² Думите, дадени в курсив, са изписани с главни букви в оригиналния текст.

¹¹³ ЦДА, ф. 540, оп. 2, а. е. 27, л. 8 – 9.

¹¹⁴ Пак там, л. 10.

¹¹⁵ Пак там, л. 11.

¹¹⁶ Пак там, оп. 1, а. е. 62, л. 35.

¹¹⁷ Пак там, л. 34.

¹¹⁸ Пак там, л. 37.

¹¹⁹ Пак там, а. е. 62, л. 73 – 71.

¹²⁰ ДА – В. Търново, ф. 1150, оп. 1, а. е. 15, л. 12.

¹²¹ Пак там, а. е. 14, л. 24.

¹²² ЦДА, ф. 540, оп. 2, а. е. 9, л. 83; ДА – В. Търново, ф. 1150, оп. 1, а. е. 20, л. 35..

¹²³ Пак там, ф. 405, оп. 8, а. е. 286, л. 18; Пак там, ф. 540, оп. 2, а. е. 29, л. 41.

¹²⁴ Пак там; Пак там.

¹²⁵ Пак там, а. е. 163, л. 186

¹²⁶ ДВ, бр. 29, 11.IV.1969 г.

¹²⁷ **Алексиев, М.** Състояние и задачи на архивите в България. – В: Първи конгрес на Българското историческо дружество 27 – 30 януари 1970. Т. II. С., 1972, с. 401.

¹²⁸ **Пейков, Ив.** Борбата за осъществяване централизацията в архивното дело..., с. 10 – 11.

¹²⁹ Из Справка за материала „за по-нататъшно изграждане на архивното дело“ на началник отдел „Народни съвети“, подписана от Мл. Костов. (ЦДА, ф. 540, оп. 3, а. е. 64, л. 21.)

¹³⁰ ЦДА, ф. 540, оп. 3, а. е. 8, л. 10.

¹³¹ Пак там, а. е. 38, л. 13 – 14.

¹³² Пак там, л. 12.

¹³³ Пак там.

¹³⁴ Пак там, а. е. 64, л. 21 – 22.

¹³⁵ Концепция за развитие на архивното дело в съответствие със задачите на Единната система за социална информация (ЕССИ). – Архивен преглед, 1972, кн. 3, с. 2 – 15.

¹³⁶ ЦДА, ф. 540, оп. 3, а. е. 35, л. 55 – 56.

- ¹³⁷ Пак там, а. е. 38, л. 11
- ¹³⁸ Пак там, а. е. 24, л. 1 – 7.
- ¹³⁹ Пак там, л. 6.
- ¹⁴⁰ Пак там.
- ¹⁴¹ Пак там.
- ¹⁴² Пак там, а. е. 175, л. 104 – 105.
- ¹⁴³ Пак там, л. 103.
- ¹⁴⁴ Пак там, л. 1; а.е. 173, л. 8.
- ¹⁴⁵ Пак там, а. е. 11, л. 16.
- ¹⁴⁶ Пак там, л. 12.
- ¹⁴⁷ ДВ, бр. 54, 12.VII.1974 г.
- ¹⁴⁸ **Петкова, Ст.** Достъпът до архивни материали, съхранявани в музеите. Материали за размисъл. – Архивен преглед, 2006, кн. 3 – 4, с. 37 – 38.
- ¹⁴⁹ ДВ, бр. 4, 14.I.1975 г.
- ¹⁵⁰ ЦДА, ф. 540, оп. 3, а.е. 41, л. 174 – 175; ДА – Габрово, ф. 1000, оп. 2, а.е. 85, л. 1 – 2.
- ¹⁵¹ Пак там, оп. 4, а.е. 43, л. 177; ДА – Габрово, ф. 1000, оп. 2, а.е. 85, л. 6.
- ¹⁵² ДА – Габрово, ф. 1000, оп. 2, а.е. 85, л. 2.
- ¹⁵³ Пак там, оп. 1, а.е. 31, л. 7.
- ¹⁵⁴ Пак там.
- ¹⁵⁵ Пак там, л. 8.
- ¹⁵⁶ ДВ, бр. 4, 14.I.1975 г.
- ¹⁵⁷ Посочените документи се съхраняват в ЦДА, ф. 540, а.е. 43.
- ¹⁵⁸ ЦДА, ф. 540, оп. 4, а.е. 43, л. 86.
- ¹⁵⁹ Пак там, л. 108.
- ¹⁶⁰ Пак там, л. 116.
- ¹⁶¹ Пак там, л. 125.
- ¹⁶² Пак там, л. 126.
- ¹⁶³ Пак там, л. 67 – 70.
- ¹⁶⁴ ДА – Габрово, ф. 1000, оп. 2, л. 85.
- ¹⁶⁵ ЦДА, ф. 540, оп. 4, а.е. 43, л. 68.
- ¹⁶⁶ Пак там, л. 69 – 70.
- ¹⁶⁷ Пак там, л. 65.
- ¹⁶⁸ Пак там, а.е. 22, л. 4.
- ¹⁶⁹ Пак там, а.е. 10, л. 39 – 40.
- ¹⁷⁰ Пак там, л. 39.
- ¹⁷¹ Пак там, а.е. 43, л. 21 – 32.
- ¹⁷² Пак там, л. 22 – 23.
- ¹⁷³ Пак там, л. 15 – 19.
- ¹⁷⁴ Пак там, л. 19 – 20.

- ¹⁷⁵ Пак там, а.е. 22, л. 4.
- ¹⁷⁶ Пак там.
- ¹⁷⁷ Пак там, а.е. 43, л. 3.
- ¹⁷⁸ Сборник от нормативни актове по архивното дело..., с. 54 – 55.
- ¹⁷⁹ Пак там, с. 43 – 53.
- ¹⁸⁰ Опазване на движимите културни ценности в България. Нормативни документи (1888 – 1991). Национален исторически музей. Републикански научно-методически център по музеезнание. Информационен бюлетин, № 2, С., 1991, с. 99.
- ¹⁸¹ ЦДА, ф. 540, оп. 4, а.е. 27, л. 48 – 49.
- ¹⁸² Пак там, л. 54.
- ¹⁸³ Пак там, л. 15.
- ¹⁸⁴ Пак там, а.е. 43, л. 136.
- ¹⁸⁵ Пак там, л. 136.
- ¹⁸⁶ Пак там, л. 143.
- ¹⁸⁷ Пак там, л. 146.
- ¹⁸⁸ Пак там, л. 148.
- ¹⁸⁹ Пак там, л. 180. Постъплението на документи от Окръжен исторически музей – Видин е отчетено заедно с това на Градския исторически музей – Белоградчик (общо 78 а.е.).
- ¹⁹⁰ Пак там, л. 189.
- ¹⁹¹ Пак там, л. 144.
- ¹⁹² Пак там, л. 187.
- ¹⁹³ Пак там, л. 158.
- ¹⁹⁴ Пак там, л. 189.
- ¹⁹⁵ Пак там, л. 180.
- ¹⁹⁶ Пак там, л. 188.
- ¹⁹⁷ Пак там, л. 144.
- ¹⁹⁸ Пак там, л. 152.
- ¹⁹⁹ Пак там, л. 169 – 170.
- ²⁰⁰ Пак там, л. 165.
- ²⁰¹ Пак там, л. 141.
- ²⁰² Пак там, л. 152.
- ²⁰³ Пак там, л. 150.
- ²⁰⁴ Пак там, л. 168.
- ²⁰⁵ Пак там, л. 148 – 149.
- ²⁰⁶ Пак там, л. 175.
- ²⁰⁷ Пак там, л. 169 – 170.
- ²⁰⁸ Пак там, л. 73 – 84.
- ²⁰⁹ Пак там, а.е. 23, л. 55.

²¹⁰ Пак там, л. 171 – 173.

²¹¹ Пак там, а.е. 43, л. 159.

²¹² Пак там, л. 188.

²¹³ Пак там, а.е. 12, л. 9 – 10.

²¹⁴ Пак там, л. 10.

²¹⁵ Пак там, ф. 405, оп. 9, а.е. 8, л. 171.

²¹⁶ ДА – Габрово, ф. 1498, оп. 1, а.е. 1, л. 1 – 2.

²¹⁷ Към момента на създаването на Националния литературен музей негови филиали стават мемориалните къщи на територията на София: къща музей „Иван Вазов“, къща музей „П. К. Яворов“, къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“, къща музей „Никола Вапцаров“, къща музей „Христо Смирненски“, къща музей „Димитър Димов“, къща музей „Николай Хрелков“. До 1989 г. към Националния литературен музей са присъединени още къща музей „Емилиян Станев“ – гр. Велико Търново, къща музей „Елин Пелин“ – с. Байлово, къща музей „Георги Караславов“ – кв. Драгалевци, София, както и къща музей „Панчо Владигеров“ в София, кв. „Лозенец“. – <http://nlmuseum.alle.bg/D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/?oldbrowserskip=1>

²¹⁸ ЦДА, ф. 405, оп. 9, а.е. 10, л. 117; ДА – Габрово, ф. 1498, оп. 1, а. е. 1, л. 28.

²¹⁹ ЦДА, ф. 405, оп. 7, а. е. 3, л. 90.

²²⁰ Пак там, л. 94.

²²¹ Пак там, оп. 9, а.е. 12, л. 69.

²²² **Неджков, С.** История на музейното дело в България. С., 2006, с. 272.

²²³ ЦДА, ф. 540, оп. 4, а.е. 23, л. 20.

²²⁴ http://dveri.bg/component/com_content/Itemid,392/catid,145/id,11093/view/article/

²²⁵ ЦДА, ф. 540, оп. 4, а.е. 15, л. 26.

²²⁶ В състава на новосъздадените дирекции влизат и всички музеи от територията на окръга, като директорът на съответния окръжен музей изпълнява и длъжността директор на дирекцията.

²²⁷ ЦДА, ф. 540, оп. 4, а.е. 15, л. 31.

²²⁸ Пак там, а.е. 24, л. 31.

²²⁹ Пак там, л. 27.

²³⁰ Пак там, а.е. 25, л. 26.

²³¹ Пак там, а.е. 24, л. 27.

²³² Пак там, л. 105.

²³³ Пак там, л. 34.

²³⁴ **Митев, Б., В. Тодорова.** Проблеми на развитието и актуални задачи на музеите и отделите „Социалистическо строителство“. – В: 40 години

социалистическо музейно дело в НРБългария (научна сесия – 15 ноември 1984). С., 1985, с. 113.

²³⁵ Сред тях е статията на Иван Кисъов. – За съвместната работа на музеите и архивите. – Архивен преглед, кн. 3, 1982, с. 3 – 4. Тя е поредното свидетелство за осъзната необходимост, че „подобряването на съвместната научноизследователска работа между архивите и музеите“ е свързано „с решаването на една или друга важна задача – подготовката и издаването на каталози на архивните материали, които се пазят в архивите и музеите“ (с. 4). Но от това изявление не произтичат реални действия.

²³⁶ **Логодашка, С.** За по-тясното взаимодействие между архиви и музеи при използването на документалното богатство в идеологическата работа. – Архивен преглед, 1979, кн. 3, с. 43.

²³⁷ **Колов, М.** Програма за издирване на архивни и музейни материали с културно-историческо значение [за Михайловградски окръг]. – Архивен преглед, 1979, кн. 4, л. 71 – 72.

²³⁸ Пак там, с. 71.

²³⁹ ЦДА, ф. 540, оп. 4, а.е. 15, л. 33.

²⁴⁰ Пак там, а.е. 27, л. 113.

²⁴¹ Пак там, оп. 5, а.е. 62, л. 12.

²⁴² Пак там, л. 20.

²⁴³ Пак там, оп. 6, а.е. 54, л. 146 – 147.

²⁴⁴ Пак там, л. 101 – 102.

²⁴⁵ Пак там, а.е. 25, л. 102 – 104

²⁴⁶ Пак там, а.е. 54, л. 75.

²⁴⁷ Материалите от конференцията са публикувани в сп. „Архивен преглед“, кн. 3 от 1987 г.

²⁴⁸ **Минцев, Д.** Национална научна конференция на архивистите. [Централизацията на архивното делов в България и принципът за единство и недробимост на архивните фондове.] – Архивен преглед, 1987, кн. 3, с. 3 – 4.

²⁴⁹ **Пейков, И.** Борбата за осъществяване на централизацията в архивното дело и единството и недробимостта на архивните фондове и техните комплекси. – Архивен преглед, 1987, кн. 3, с. 5 – 6.

²⁵⁰ Изказвания (резюме) – Архивен преглед, 1987, кн. 3, с. 58.

²⁵¹ Пак там, с. 59.

²⁵² Пак там, с. 61 – 63.

²⁵³ ДВ, бр. 55, 17.VII.1987 г.

²⁵⁴ Материалите от срещата са публикувани в Актуални проблеми в работата с историко-партийната документация. С., 1988, № 2, с. 109 – 197.

²⁵⁵ **Челебийска, М.** Проблеми в събирателската и фондовата работа с партийните документи в Националния музей на революционното дви-

жение (НМРД). – В: Актуални проблеми в работата с историко-партийната..., с. 122.

²⁵⁶ **Петкова, Ст.** По-нататъшно изграждане на автоматизираната информационна система за документите по история на БКП и революционното работническо движение. – В: Актуални проблеми в работата с историко-партийната..., с. 138.

²⁵⁷ **Шивачев, Ст.**, главен уредник на Музея на революционното движение в Пловдив. (Изказване) – В: Актуални проблеми в работата с историко-партийната..., с. 166.

²⁵⁸ **Пиرونков, Д.**, главен специалист в дирекция „Музеи и художествени галерии“. (Изказване) – В: Актуални проблеми в работата с историко-партийната..., с. 183.

²⁵⁹ **Челебийска, М.** Проблеми в събирателската и фондовата работа..., с. 124.

²⁶⁰ **Кръстев, Т.** Анализ и изводи от извършеното микрофилмиране в ЦПА на ЦК на БКП на партийни документи, съхранявани в музеите. – В: Актуални проблеми в работата с историко-партийната..., с. 133.

²⁶¹ **Георгиев, С.** За действителен поврат в събирателската работа на архивни материали пред знаменателните събития. – 100 години от основаването на БКП и 50-годишнината от социалистическата революция у нас. – В: Актуални проблеми в работата с историко-партийната..., с. 117.

²⁶² ДВ, бр. 36, 12.V. 1989 г.

²⁶³ **Христов, Хр.** Усъвършенстване на нормативната уредба на архивното дело. – Архивен преглед, 1989, кн. 3, с. 182.

²⁶⁴ ЦДА, ф. 540, оп. 6, а. е. 33, л. 149 – 156.

²⁶⁵ Пак там, л. 153 – 154.

²⁶⁶ Пак там, л. 169.

²⁶⁷ Опазване на движимите културни ценности в България. Нормативни документи (1888 – 1991)..., с. 90 – 91.

²⁶⁸ В чл. 30, ал. 1 на Наредбата за отчитане и опазване на движимите паметници на културата се определя съставът от документи, формиращи научния архив на музея: „Всички документи, създадени в резултат на научноизследователската, експозиционната и културно-просветната (педагогическата) работа, образуват научния архив на музея. Към научния архив се включват: структурни, тематико-експозиционни планове и проекти за художественото оформяне на експозициите в музеите и изложбите, монографии, лекции, статии и доклади, тематични и обзорни беседи, снимки, методически правила и помагала във връзка с музейната работа, програми, перспективни планове за събирателска и друга работа на музея, отчети, доклади, научни паспорти, научни каталози, лични досиета за дейци

и художници, научни и научнопопулярни издания, научна документация, създадена при теренната работа и др.“ – Опазване на движимите културни ценности в България. Нормативни документи (1888 – 1991)..., с. 92.

²⁶⁹ ЦДА, ф. 540, оп. 6, а.е. 33, л.172.

²⁷⁰ Пак там, л.173.

²⁷¹ Информация за координацията на дейността на архивите и музеите по отношение на литературните архиви се съдържа в: **Кралева, И.** Заседание на Комитета за архиви за литература и изкуство при Международния архивен съвет. – Архивен преглед, 1979, кн. 4, с. 61 – 62.

²⁷² ЦДА, ф. 540, оп. 6, а.е. 33, л. 173 – 174.

²⁷³ Пак там, л. 163.

²⁷⁴ Пак там, л. 170.

²⁷⁵ Пак там, л. 169.

²⁷⁶ Пак там, л. 167.

²⁷⁷ Пак там, л. 168.

²⁷⁸ Пак там, л. 176.

²⁷⁹ Пак там, л. 76 – 86.

²⁸⁰ Пак там, а.е. 25, л. 191.

²⁸¹ Пак там, л. 175.

²⁸² Пак там, а.е. 33, л. 137 – 147.

²⁸³ **Пейков, П., Ж. Крайчева, М. Бурмова, К. Анчова.** Актуални проблеми на централизацията на архивното дело. – Архивен преглед, 1987, кн. 3, с. 29.

²⁸⁴ ЦДА, ф. 540, оп. 6, а.е. 56, л. 60.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Интересът към националното документално наследство, който се поражда в епохата на Българското възраждане, се засилва в следосвобожденския период. Поради късното създаване на специализирани архивни институции у нас (едва в средата на ХХ в.) той намира израз във формирането на сбирки от ценни документи към различни културни, научни, религиозни учреждения и организации. Приносът на българските музеи в това отношение е безспорен.

Една от най-ценните и най-големи архивни сбирки – Архив на Възраждането, се формира именно в рамките на музейна институция (първоначално Архивът е към Народния музей, а по-късно – към Народния етнографски музей). Нещо повече, на Архива на Възраждането, който е със статут на самостоятелно учреждение, се е гледало като на основа на бъдещия държавен архив на България, преди тази функция да бъде официално възложена на Народната библиотека със Закона за Народното просвещение от 1921 г. По достойнство трябва да се оценят и неговите първи опити за систематизиране на събраните архивни документи и привеждането им известност с цел подпомагане на младата все още българска историческа наука.

Друг архивен отдел, възникнал също в структурата на музейна институция, но завоювал позиции на напълно самостоятелно учреждение още преди отделянето му от нея, е Градският архив при обединения културен институт, наречен Столична библиотека и музей. От всички архивни центрове в страната той постига най-високо равнище на организацията на съхранение на документите, доближавайки я до съвременните изисквания на архивната наука.

Неоспорими заслуги за съхраняване на една значима част от документалната памет на България имат и Църковният историко-археологически музей, Варненският археологически музей, Казанлъшкият музей „Искра“, Пазарджишкият археологически музей и др.

В периода до 9.IX.1944 г. българските музеи имат неоценим принос в събирането на оцелелите от епохата на Възраждането до-

кументи, както и на редица ценни документи от личен и учрежденски произход от ново време. Обществено-политическите промени след тази дата водят до трансформации в музейната институция. Започва процес на одържавяване и превръщане на музеите в идеологически институти, което се отразява на цялостната им дейност. Възникват нов тип музеи, които имат за цел да пропагандират идеите на новата власт. Във връзка с това издирването и събирането на документи и всякакви други свидетелства за революционното минало на управляващата Комунистическа партия придобива особено значение. Официално тази задача се възлага на Музея на революционното движение. Събраните от него документи той предоставя на Централния партиен архив.

След издаването на Указ № 515 за Държавен архивен фонд на Народна република България през 1951 г., който предвижда изграждането на напълно централизирана архивна система, една част от съхраненото дотогава от българските музеи документално наследство се предоставя на новоучредените за целта държавни архиви. Друга част, въпреки законовите разпоредби, остава във фондовете на музеите. По силата на собствената им нормативна база музеите продължават не само да съхраняват събраните през годините документи, но дори активизират събирателската си дейност. В конкуренцията за издирване и събиране на документи се включват и други неархивни институции. Проявилите се още в началото на 50-те години на ХХ в. децентралистични тенденции се оказват трайни и с негативни последици. В резултат от разпокъсването на архивните фондове, представляващи исторически формирани се комплекси от документи на едно учреждение или лице, значително намалява информативността на документите. Първоначалните, както и многократните следващи опити на архивното ръководство да бъдат отстранени противоречията в законодателството между музеи и архиви, както и всички други пречки по пътя на централизацията в архивното дело, невинаги се увенчават с успех.

Със Закона за Държавния архивен фонд от 1974 г. се прави известен компромис от страна на Архивно управление, като се предоставя право на мемориалните музеи да съхраняват архивните документи на своите патрони, а на останалите музеи – отделни до-

кументи, които не са част от цялостен фонд. Подобна отстъпка е направена и по отношение на няколко ведомствени исторически архиви. С Правилника за прилагане на Закона за Държавния архивен фонд от 1975 г. се набелязват поредни мерки за ликвидиране на децентрализацията в архивното дело. Първа стъпка в тази посока е предприетата от страна на държавните и ведомствените архиви широкомащабна кампания за деклариране на всички архивни документи, намиращи се извън специализираните за целта институции. Редица музеи декларират, че не притежават документи, а други категорично отказват да декларират своите. Но има и музеи, които се съобразяват с изискванията на архивното законодателство. Впоследствие част от декларираните от някои музеи архивни фондове и части от тях постъпват в архивите. Това всъщност е втората голяма вълна на постъпления на документи от музеите в архивите. За отбелязване е следователно заслугата на музеите не само за опазването на множество ценни документи преди началото на организираното архивно дело, но също така и за обогатяването на комплексите от документи в днешните наши държавни архиви.

Пълната централизация в архивното дело (в смисъл на концентриране на всички ценни за държавата и обществото документи в специализирани архивни институции), считана до преди повече от две десетилетия за висш етап на развитието в тази област, не успява да се осъществи не само в България, но и в останалите социалистически страни. За това свидетелстват и докладите, изнесени на Десетата конференция на архивите в страните от Централна и Източна Европа, състояла се във Варшава на 28 и 29.V.2004 г. Дори в условията на тоталитарната държава законовите разпоредби, задължаващи неархивните учреждения да предадат събраните от тях документи от състава на Държавния архивен фонд в създадените за целта архиви, остават неизпълнени докрай.

Усилията на Архивно управление за централизирана регистрация на документите от състава на Държавния архивен фонд, съхранявани в музеи и други институции, продължават близо четири десетилетия, но също без постигане на търсения резултат. Основна причина за това е стремежът към осъществяване на предвидената в доскорошното законодателство пълна концентрация на архивните

документи в органите за управление на Държавния архивен фонд, без да се зачитат установените у нас традиции. Опитът за декларирането на всички архивни документи в неархивни институции не успява именно защото тази дейност до голяма степен се обвързва с евентуалното им изземване.

С опасението регистрираните документи да не бъдат иззети от архивите, може наистина да се обясни липсата на данни в Централната фондова картотека за архивните документи, съхранявани в повечето от неархивните институции. С него обаче не може да се обясни фактът, че в Централната фондова картотека не е регистрирана даже документалната наличност на мемориалните музеи, както впрочем и на ведомствените исторически архиви, които със Закона от 1974 г. са признати (наред с държавните архиви) за органи за управление на Държавния архивен фонд и са методически подчинени на ръководния орган на архивите. Причините за това са липсата на добра воля от страна на притежателите на документите, недостатъчно последователният контрол върху изпълнението на съответните разпоредителни актове и методически указания, неприлагането на предвидените в нормативните документи наказателни санкции при неспазване на законовите изисквания. А именно Централната фондова картотека е в основата на предвидения в Закона за Националния архивен фонд от 2007 г. цялостен Регистър на Националния архивен фонд.

Нека се надяваме, че в недалечно бъдеще съпротивата срещу някои разумни решения, важни за научната ни общественост, ще бъде преодоляна и ще можем да се поздравим с наличието на такъв Регистър.

Известен оптимизъм, макар и предпазлив, поражда обстоятелството, че със Закона за Националния архивен фонд от 2007 г. съществувалото преди това законово противоречие между нормативната база на музеи и архиви е отстранено. Високите цели са оставени в името на традицията и Законът дава право на музеите, както и на други публични институции да съхраняват исторически формирани се техни сбирки, като ясно определя и какви документи при какви условия могат да се приемат за постоянно съхранение от тези институции в бъдеще. Музеите вече нямат основание за опа-

сения, че архивните им документи ще бъдат иззети и биха могли спокойно да ги регистрират пред Държавна агенция „Архиви“ и нейните подразделения по места.

Създаването и поддържането на предвидения в Закона Регистър на Националния архивен фонд в електронен формат съвсем логично се възлага на Държавна агенция „Архиви“. Със създаването на Регистъра се цели преди всичко: централизиране на информацията за архивни фондове и документи в архивите и за архивните сбирки и отделни архивни документи извън тях; осигуряване на публичност на архивните сбирки и документи – собственост на юридически и физически лица; разширяване на възможностите за опазване и използване на Националния архивен фонд. Чрез Регистъра ще могат да излязат на светло многото „арестувани“, „потулени“ документи, което ще позволи най-после да стане известно количеството, на което възлиза нашето национално документално богатство. Ще се появи така липсващата национална архивна статистика. Другата очаквана положителна последица е, че ще бъде подпомогната изследователската дейност и развитието на историческата наука като цяло.

Продължаващият във времето проблем идва от неразбирането от музеите на ролята им в информационната система на обществото. Музеите са по принцип публични институции и техните информационни ресурси трябва да бъдат общодостъпни. Такива са и по закон. Но положението в действителност е доста по-различно. Архивите и библиотеките не само съхраняват и предоставят културно-историческо наследство, но изработват и необходимия справочен апарат към него, който да подпомага търсенето на необходимата информация. Този апарат също е публичен – предоставя се на всеки заинтересован потребител на място в архивите и библиотеките или се публикува (в традиционен и електронен формат). Музеите обаче схващат ролята си на публични институции в изграждане на експозиции (постоянни и временни), в които представят известна част от предметите в музейния фонд, или в изготвянето на каталози за експозициите, дипляни и други форми на популяризаторска дейност. Музейните служители широко използват в своята дейност услугите и на библиотеки и на архиви, където имат пълен достъп до съхраня-

ваното културно-историческо наследство чрез справочния апарат към съответните документи и книги. Голяма част от дейността на тези институции е свързана със съставянето на различни справочници, именно за да могат да изпълняват функциите си на публични институции. Те дори публикуват (традиционно или в мрежата) някои от документите в текст, за да ги направят по-широкостъпни.

За съжаление българските музеи не искат да приемат, че тяхната обществена мисия се състои също в това, да предоставят на заинтересования потребител и онези музейни предмети, включително документи, които не се експонират, а остават във фондохранилищата, скрити от погледа на посетителите. И ако някои музейни специалисти са склонни да правят изключения в това отношение, то малцина са тези, които предоставят достъп на външни лица до инвентарните книги например. Някъде това се случва, но е по-скоро проява на „добра воля“ на приятелска основа.

Действащият Закон за Националния архивен фонд повелява (чл. 33, ал. 4) документите от архивите и от архивните сбирки на публични институции да се предоставят за обществено ползване съгласно методическите указания на Държавна агенция „Архиви“, явяваща се правоприменик на Главно управление на архивите при Министерския съвет.

Агенцията и нейните структури се задължават (чл. 34) да оказват методическа помощ при работа с архивни сбирки и документи в държавните и общинските музеи и другите публични институции „в съответствие с изискванията на този закон и при спазване на Закона за паметниците на културата и музеите и на действащото законодателство в тази област“.

Законодателството вече не е пречка пред никого, стига да е на лице добра воля.

Остава ни да се разделим със собственическите нагласи, да отхвърлим влиянието на тесноведомствените интереси и да осъзнаем, че в епохата на информационното общество все по-необходимо ще става сътрудничеството между музеите и архивите, а също и библиотеките както на национално, така и на международно равнище. Това сътрудничество вече се осъществява в развитите страни по отношение на внедряването на новите информационни технологии

в цялостната дейност на „учрежденията на паметта“ във връзка с дигитализацията на съхраняваното културно-историческо наследство и на справочния апарат, осигуряващ използването на това наследство.

Ще ни се наложи да защитим мястото си сред тези страни и добре е това да стане без особено забавяне.

БИБЛИОГРАФИЯ

І. Източници

1. Архивни материали

ДА – София, ф. 1К, оп. 2, 3.

ЦДА, ф. 136, оп. 41.

ЦДА, ф.142, оп. 1.

ЦДА, ф. 143, оп. 2, 9.

ЦДА, ф. 405, оп. 7, 9.

ЦДА, ф. 540, оп. 1, 2, 3, 4, 6.

ЦДА, ф. 1554К, оп. 1.

ЦДА, ф. 146Б, оп. 5.

ЦДА, ф. 1Б, оп. 6. – Дигитален архив на ДА „Архиви“ – [http://archives.bg/politburo/bg/dokumenti/1944-1949/332---93--6--1948-NA БАН, ф. 14, оп. 1,](http://archives.bg/politburo/bg/dokumenti/1944-1949/332---93--6--1948-NA%20BAN,%20f.14,%20op.1)

ДА–София, ф. 1К, оп. 3, а.е. 196, л. 4. – Дигитален архив на ДА „Архиви“ – 13000371_001_d.jpg – <http://www.archives.government.bg/search.php>

ДА – В. Търново, ф. 1150, оп. 1

ДА – Габрово, ф. 1000, оп. 2.

ДА – Габрово, ф. 1498, оп. 1.

2. Периодичен печат

Държавен вестник, бр. 31 от 19.III.1888 г.

Държавен вестник, бр. 13, 17.I.1890 г.

Държавен вестник, бр. 181, 25.VIII.1905 г.

Държавен вестник, бр. 83, 19.IV.1906 г.

Държавен вестник, бр. 49, 5.III.1909 г.

Държавен вестник, бр. 268, 7.XII.1909 г.

Държавен вестник, бр. 37, 18.II.1911 г.

Държавен вестник, бр. 87, 21.VII.1921 г.

Държавен вестник, бр. 27, 3.II.1945 г.
Държавен вестник, бр. 297, 20.XII.1945 г.
Държавен вестник, бр. 177, 3.VIII.1949 г.
Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 8, 26.XII.1950 г.
Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 7, 22.I.1952 г.
Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 79, 23.IX.1952 г.
Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 68, 26.VIII.1958 г.
Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 71, 4.IX.1959 г.
Държавен вестник, бр. 94, 24.XI.1961 г.
Държавен вестник, бр. 4, 14.I.1966 г.
Държавен вестник, бр. 29, 11.IV.1969 г.
Държавен вестник, бр. 54, 12.VII.1974 г.
Държавен вестник, бр. 4, 14.I.1975 г.
Държавен вестник, бр. 55, 17.VII.1987 г.
Държавен вестник, бр. 36, 12.V. 1989 г.
Днес, бр. 629, 7.III.1938 г.

3. Публикувани документи

Архив за българските архиви. Съст.: Анчова, К., М. Пискова, М. Тодорова. Благоевград, 2003.

Архив на Възраждането. Том I. Документи по политическото възраждане. Ред.: д-р Д. Т. Страшимиров. С., 1908.

Архив на Възраждането. Том II. Документи по Съединението. С., 1908.

Бюлетин на ККИ, бр. 1 от м. януари 1966 г.

Концепция за развитие на архивното дело в съответствие със задачите на Единната система за социална информация (ЕССИ). – Архивен преглед, 1972, кн. 3, с. 2 – 15.

Музейното дело в България 1950 – 1953. Сборник документи. Съст.: Грънчаров, М., Св. Гюрова. Регионален исторически музей – Плевен, 2008.

Опазване на движимите културни ценности в България. Нормативни документи (1888 – 1991). Национален исторически музей. Републикански научно-методически център по музеезнание. Информационен бюлетин, № 2, С., 1991.

Сборник нормативни актове по архивното дело в Народна република България. С., 1978.

Съдът над историците. Българската историческа наука. Документи и дискусии. 1944 – 1950. Съст.: Мутафчиева, В., В. Чичовска, Д. Илиева, Е. Нончева, Зл. Николова, Цв. Величкова. Т. 1, С., 1995.

4. Архивни справочници

Пътеводител на архивните фондове (1845 – 1944) [на Окръжен държавен архив – Варна]. Ч. I. Варна, 1972.

Пътеводител на фондовете на БКП, съхранявани в Централния държавен архив. Съст.: Цветански, С., Т. Димитров. С., 2000.

II. Литература

Актуални проблеми в работата с историко-партийната документация. С., 1988, № 2.

Алексиев, М. Състояние и задачи на архивите в България. – В: Първи конгрес на Българското историческо дружество 27 – 30 януари 1970. Т. II. С., 1972, с. 397 – 405.

Беков, Вл., Г. Георгиева. 110 години от създаването на Варненското археологическо дружество. – <http://morskivestnik.com/morkolekcii/izsledwaniq/vbekovdavarna.html>

Бурмов, Ал. Архив на съпротивителното движение. – Исторически преглед, 1945, кн. 1, с. 77 – 78.

Василев, О. Нови задачи. – Сердика, 1941, кн. 3 – 14.

Велева, М. Димитър Страшимиров. Историографски очерк. С., 1972.

Великова-Кошелева, В. Към въпроса за развитието на българските музеи (1945 – 1958 г.). – В: България след 1944 – история, проблеми, тенденции. Национална научна конференция. Шумен, 14 – 15 май 2002. Шумен, 2002, с. 69 – 74.

Гюрова, Св. Музейното дело в България (1944 – 1945). – Известия на музеите в Северозападна България, т. 17, 1991, с. 151–181.

Денчев, Ст., С. Василева. Държавна политика за културно-историческото наследство на България 1878 – 2005. Лекции. Документи. С., 2006.

Дуйчев, И. Лекции по архивистика. С., 1993.

Задгорска, В. Историческата наука и образование в политиката на българската държава 1878 – 1912 г. С., 2004.

Игнатова, А. Габровските институции на паметта – В: Национална научна конференция „Модернизацията на България и Габрово“ 1878 – 2006, 18 – 19 септември 2006 г. В. Търново, 2007, с. 279 – 286.

Йорданов, В. История на Народната библиотека в София. По случай 50-годишнината ѝ. 1879 – 1929. С., 1930.

Киркова, Л. Към историята на научно-справочния апарат в българските архиви. – В: Изследвания в чест на Марин С. Дринов. С., 1960, с. 447 – 459.

Кисъв, Ив. За съвместната работа на музеите и архивите. – Архивен преглед, 1982, кн. 3, с. 3 – 4.

Кисъв, Ив. Музейното дело в България. Документална хроника. С., 2004.

Колов, М. Програма за издирване на архивни и музейни материали с културно-историческо значение [за Михайловградски окръг]. – Архивен преглед, 1979, кн. 4, с. 71 – 72.

Кочанкова, А. Български институции: устройствена практика и документално наследство. С., 2006.

Кочанкова, А. Българско документално наследство – традиция, институции и реформи през 50-те години на XX век. – Историческо бъдеще, 2008 – 2009, кн. 1–2, с. 237 – 267.

Кочанкова, А. Създаването на модерната архивна система в България: конфликтни полета и сътрудничество при документиране на миналото. – Архивен преглед, 2011, кн. 2, с. 186 – 196.

Кралева, И. Заседание на Комитета за архиви за литература и изкуство при Международния архивен съвет. – Архивен преглед, 1979, кн. 4, с. 61 – 62.

Кръстева, Ст. Заслуги на Иван Шишманов за музейното дело и архивистиката в България. – В: Иван Д. Шишманов – ученият и гражданинът. Шишманови четения. Кн. 2. С., 2006, с. 144 – 156.

Кръстева, Ст. Студии по музеология. Тотем, тезаурус, кунсткамери, виртуални пространства. Кн. I. С., 2003.

Кузманова, М. Архивният фонд – основна класификационна единица за организиране на документите в българските архиви. –

Годишник на Софийския университет, Идеологически катедри, 1962, т. LVI, с. 275 – 328.

Кузманова, М. История на архивите и организация на архивното дело в България. С., 1966.

Логодашка, С. За по-тясното взаимодействие между архиви и музеи при използването на документалното богатство в идеологическата работа. – Архивен преглед, 1979, кн. 3, с. 41 – 43.

Минцев, Д. Към въпроса на архивното законодателство в България. – Известия на Научния архив на Българската академия на науките, кн. 4, 1968, с. 17 – 31.

Минцев, Д. Към историята на централизираното архивно дело в България. – ИДА, кн. 80, 2000, с. 5 – 29.

Минцев, Д. Лекции по архивистика на Иван Г. Богданов. – ИДА, кн. 70, 1995, с. 43 – 73, ИДА, кн. 71, 1996, с. 25 – 65.

Минцев, Д. Научният съвет на Архивно управление и опитите за формиране на научни групи в архивите. – Архивен преглед, 2011, кн. 2, с. 144 – 157.

Минцев, Д. Национална научна конференция на архивистите. [Централизацията на архивното дело в България и принципът за единство и недробимост на архивните фондове.] – Архивен преглед, 1987, кн. 3, с. 3 – 4.

Минцев, Д. Нови данни за архивното законодателство в България. – Архивен преглед, 1982, кн. 3, с. 34 – 41.

Минцев, Д. Проектозакони за създаване на архивна система в България. – ИДА, кн. 74, с. 69 – 106.

Митев, Б., В. Тодорова. Проблеми на развитието и актуални задачи на музеите и отделите „Социалистическо строителство“. – В: 40 години социалистическо музейно дело в НРБългария (научна сесия – 15 ноември 1984). С., 1985, с. 111 – 116.

Михов, М. Музеите и архивите. – Музеи, паметници на културата, 1966, кн. 2, с. 32 – 34.

Музеи и паметници в Народна република България. Водач. Съст.: Драганов, К., М. Райчев, С. Станчев. С., 1959.

Недков, С. История на музейното дело в България. С., 2006.

Нейкова, А. Документални свидетелства за дейността на проф. Ив. Шишманов като археограф. – ИДА, кн. 67, 1994, с. 337–347.

Нейкова, А. Документалните публикации за Възраждането в периодичните издания – начален етап на археографска дейност. – ИДА, кн. 40, 1980, с. 55 – 70.

Нейкова, А. Едно забравено начало. – ИДА, кн. 87, 2004, с. 65 – 74.

Ников, П. Българското възрождане във Варна и Варненско Митрополит Йоаким и неговата кореспонденция. С., 1934.

Пейков, И. Борбата за осъществяване на централизацията в архивното дело и единството и недробимостта на архивните фондове и техните комплекси. – Архивен преглед, 1987, кн. 3, с. 5 – 14.

Пейков, П., Ж. Крайчева, М. Бурмова, К. Анчова. Актуални проблеми на централизацията на архивното дело. – Архивен преглед, 1987, кн. 3, с. 15 – 31.

Пенкова, С. Военните музеи на България. Обща история на първите години. С., 2011.

Пенкова, С. Нормативно-административни рамки на военните музеи във войската от края на XIX в. до началото на 30-те години на XX в. – Известия на Националния военноисторически музей, 2006, т. 16, с. 9 – 25. – <http://electronic-library.org/articlars/Article%200140.html>

Петкова, Ст. Достъпът до архивни материали, съхранявани в музеите. Материали за размисъл. – Архивен преглед, 2006, кн. 3 – 4, с. 33 – 41.

Петкова, Ст. Иван Богданов – убеден и искрен привърженик на централизацията в архивното дело на България. – ИДА, кн. 102, 2011, с. 149 – 234.

Петкова, Ст. Професор Петър Миятев и началото на централизираното архивно дело в България. – ИДА, кн. 100, 2010, с. 30 – 47.

Петкова, Ст. Съпротивата срещу Указ 515 – причини и последствия (Щрихи към историята на българските архиви 2). – Архивен преглед, 2011, кн. 2, с. 34 – 143.

Попгеоргиев, Й. Годишен рапорт за 1910 година от директора на Етнографическия народен музей. – Архив на Министерството на народното просвещение, 1910, кн. 4, с. 168 – 175.

Промени в учителския персонал. Командировани – Архив на Министерството на народното просвещение, 1911, кн. 2, с. 67.

Радева, М. Културната политика на българската държава (1885 – 1908), С., 2002.

Радков, Мл. Из историята на Архива на Възраждането в България. – Известия на държавните архиви, кн. 7, 1963, с. 43 – 65.

Радков, М., Н. Савов. Из историята на Софийския градски архив при Столичната община. – ИДА, кн. 19, 1970, с. 71 – 79.

Радонов, З. За възникването и началната дейност на Народния археологически музей в Пловдив (1879 – 1944). – Музеи паметници на културата, 1970, кн. 2.

Радонов, З. Първите архивни сбирки у нас. – ИДА, кн. 16, 1968, с. 67–83.

Савов, Н. Към историята на българската архивистика. С., 1990.

Силяновска-Новикова, Т. Основи на музейезнанието. Лекции и изследвания. С., 1972.

Симеонова, Е. Документи за създаването на държавните архиви в България. – ИДА, кн. 22, 1971, с. 61 – 102.

Стайков, Н. Градска библиотека и музей. – Сердика, 1945, кн. 1 – 2, с. 63 – 68.

Станев, Ив. История на Народния етнографски музей – Пловдив. – Годишник на Народния етнографски музей – Пловдив, 1970, т. I, с. 5 – 37.

Стоилов, А. П. Фолклорният сборник на Раковски. – Известия на Народния етнографски музей в София, 1921, кн. I, с. 65 – 71.

Страшимиров, Д. История на Априлското въстание. Т. I. Пловдив, 1907.

Тошева, М. Доклад на Мария Д. Тошева, уредник на Учебно-училищния музей при Министерството на народното просвещение. – Училищен преглед, 1944, кн. 5 – 10, с. 426 – 431.

Училищни музеи [Реч на д-р Х. Иванов, завеждащ училищния музей при Министерството на просвещението, при откриването на музея на 23 април 1905 г.] – Училищен преглед, 1905, кн. VI, с. 606 – 612.

Филов, Б. Рапорт до Господина Министъра на Народното просвещение. – Архив на Министерството на народното просвещение, 1910, кн. 3, с. 114 – 146.

Христов, Хр. Усъвършенстване на нормативната уредба на архивното дело. – Архивен преглед, 1989, кн. 3, с. 181 – 182.

Христова, М. Плевенчанин е първият директор на Столичния общински музей. Несправедливо оклеветен, Коста Вълев докрая

работи с мисъл за родния си град. – ВГ Север, бр. 26, 8 – 14 юли 2011 г. – http://www.bgsever.info/br-26_2011/stranici/str-7.htm

Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. II. София, 1923

Шарова, К. Музеят на Българското възраждане и освобождение – една инициатива на Стоян Заимов, осъществена от него през 1900 година и наскоро погубена от други. – В: История на музеите и музейното дело в България. Доклади и съобщения от Национална научна конференция (Плевен, 27 – 28 март 2003). Регионален исторически музей – Плевен, 2003, с. 26 – 68.

III. Интернет базирани източници

Отдел „Научна информация и документация“ на Етнографския институт с музей при БАН – <http://eim-bas.com/structure.php?p=science>

<http://www.museummaritime-bg.com/Kolekcii/Kolekcii.html>

http://museum-pz.com/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=101

<http://nlmuseum.alle.bg/%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/?oldbrowserskip=1>

http://dveri.bg/component/com_content/Itemid,392/catid,145/id,11093/view,article/

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

- БАН – Българска академия на науките
БКП – Българска комунистическа партия
БРСДП(о) – Българска работническа социалдемократическа партия (обединена)
ГУА – Главно управление на архивите
ДА – Държавен архив
ЕССИ – Единна система за социална информация
ИСА – Информационна система на архивите
КИК – Комитет за изкуство и култура
ККИ – Комитет за култура и изкуство
КНИК – Комитет за наука, изкуство и култура
МВР – Министерство на вътрешните работи
МНП – Министерството на народното просвещение
НА БАН – Научен архив на Българската академия на науките
НБКМ – Народна библиотека „Кирил и Методий“
НК – Национален комитет
ОФ – Отечествен фронт
СБНУНК – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина
СГНС – Столичен градски народен съвет
СССР – Съюз на съветските социалистически републики
ЦДА – Централен държавен архив
ЦДА на НРБ – Централен държавен архив на Народна република България
ЦДИА – Централен държавен исторически архив
ЦК – Централен комитет
ЦПА – Централен партиен архив
ЦУА – Централно управление на архивите

Анка Тодорова Игнатова
НАЦИОНАЛНОТО ДОКУМЕНТАЛНО
НАСЛЕДСТВО И БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ
(1878 – 1989 г.)

Формат 60x84/16
Печатни коли 12,5

FABER – (062) 600 650
В. Търново, ул. „Ген. Сава Муткуров“ 8
www.faber-bg.com

